

БЕОГРАД

НАУЧНИ
СТАНАК
СЛБИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ РЕСУРСИ:
ТЕОРИЈА, ОПИС И ПРИМЕНЕ

44/3

БЕОГРАД, 2015.

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3/1

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ
СРПСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ РЕСУРСИ:
ТЕОРИЈА, ОПИС И ПРИМЕНЕ

Овај зборник садржи реферате прочитане у оквиру посебне секције на 44. научном састанку слависта у Вукове дане (2014. године). Сарадници на пројекту прочитали су тада основне тезе својих истраживања, што је, одмах, било предмет дискусије присутних колега. Током наредних месеци саопштења су уобличена у научне радове које су, затим, рецензирала двојица компетентних стручњака и дала сагласност за њихово објављивање. Зборник је, тематски, подељен у две целине: у првој су радови лингвиста, у другој информатичара.

Руководилац пројекта је проф. др Божо Ћорић.

**Сви прилози у овом зборнику су из категорија
оригиналних научних радова.**

За издавача:
Проф. др Драгана Мршевић Радовић

Уредник:
Проф. др Божо Ћорић

Рецензенти:
Проф. др Живојин Станојчић
Проф. др Душко Витас

Коректор:
Проф. др Александар Милановић

Овај зборник је штампан уз помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја
Републике Србије

Издавач:
Међународни славистички центар
на Филолошком факултету,
Филолошки факултет, Београд,
Студентски трг 3

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13

ISBN ISBN 978-86-6153-305-1

Милан В. СТАКИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

ДУБЛЕТНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ ОД ПРЕЗЕНТСКЕ ОСНОВЕ

У раду ће се разматрати узроци и начини настајања дублетних облика презенте, императива и глаголског прилога садашњег – на материјалу савременог српског књижевног језика. Реч је о веома раширеној морфолошкој појави којој досад није посвећивана већа пажња ни у граматицима савременог језика ни у граматичким студијама. Занима нас, дакле, како и зашто настају ови морфолошки дублети и каква им је улога у савременом српском језику.

Кључне речи: презентска основа, наставци, презент, императив, глаголски прилог садашњи, дублетни облици, глаголски вид, морфонологија, аналогија

Под *дублетима* или *дублетним облицима* подразумевамо два вида, две различите форме једног глаголског облика од истог глагола: *вагам* и *важем* (од глагола *вагати*), *дремам* и *дремљем* (од *дремати*), *речем* и *рекнем* (од *рећи*) и сл. – презент; *заимај* и *заимљи* (од *заимати*), *клевећи* и *клеветај* (од *клеветати*), *стеци* и *стекни* (од *стећи*) и сл. – императив; *гибајући* и *гибљући* (од *гибати*), *машући* и *махајући* (од *махати*), *пљескајући* и *пљешћући* (од *пљескати*) и сл. – глаголски прилог садашњи. Та три глаголска облика – презент, императив и глаголски прилог садашњи – у савременом српском језику граде се увек и само од презентске основе. И то су једини глаголски облици који се граде од презентске основе. Само ћемо се њима бавити у овом раду. Остале просте глаголске облике, од инфинитивне (аористне) основе, међу којима такође има подоста обличких дублета, остављамо за другу прилику.

Покушаћемо, између осталог, да одговоримо на следећа питања: када и како настају дублетни облици, који су узроци њиховог настајања, каква је улога обличких морфема (основе и наставака) у уобличавању датих дублета, каква је улога морфонолошких алтернација и аналогије у њиховом учвршћивању и ширењу у нашем језику, какви су им међусобни односи: имају ли сви

* mstakic@open.telekom.rs

глаголи са различитим облицима презента истовремено и обавезно дублетне облике императива и глаголског прилога садашњег и, коначно, шта они представљају, каква им је улога у савременом језику и – у мери у којој нам материјал буде омогућио – каква им је перспектива, даља судбина у језику.

Материјал који ћемо анализирати и којим ћемо илустровати задата питања узели смо из шестотомног *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске и *Правописног речника* датог у *Правопису српскохрватскога књижевног језика* Матице српске 1960. г. Одлучили смо се за ова два извора зато што подразумевају књижевне, нормативне глаголске облике (дијалекатски, ређи, застарели и сл. у њима су посебно обележени), зато што су једини комплетни речници књижевног језика досад издани и зато што су им речи и њихови облици акцентовани. И одмах ваља истаћи да смо у *Правописном речнику* нашли много више примера за императив и глаголски прилог садашњи него у *Речнику Матице српске* (надаље: РМС). По потреби грађу смо употпуњавали из *Речника уз Правопис српскога језика* Матице српске из 2010. г., као и из граматика и граматичких студија које ће у раду бити посебно обележене. У недостатку ваљаног морфолошког речника (у којем би били наведени и акцентовани сви облици променљивих речи у савременом српском језику), за радове из морфологије, творбе речи, лексикологије, семантике и сл. морају се прегледати речници који дају највише примера за поједина питања. За нас је у разради ове теме најкориснији био *Правописни речник* (надаље ПР), дат у *Правопису српскохрватског књижевног језика* Матице српске из 1960. г. Најновији *Речник уз Правопис*, дат у *Правопису српскога језика* Матице српске од 2010. године није од веће користи јер је у њему знатно мање, недовољно, примера и нису акцентовани (што је један од већих недостатака овога *Правописа*). Шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* даје нам обиље примера за инфинитив и презент, али врло мало за остале глаголске облике. И поред датих тешкоћа, прикупљена грађа недвосмислено потврђује постојање морфолошких дублета у свим глаголским облицима од презентске основе а и корисно ће послужити за илустрацију свих питања која ће бити покренута у разради ове теме.

О облицима глаголским дублетима није много писано ни у граматикама нашим ни у граматичким студијама. Пажњу заслужује, пре свега, књига Бранислава Милановића *Глаголи на -ати са двојаком презентском осномом*, у којој је анализиран велики број глагола, са потврдама из речничке грађе и из одабраних дела наших најпознатијих писаца. У њој је дата и детаљна историја питања – аутор је прегледао све граматике од Вукове до најновије М. Стевановића *Савремени српскохрватски језик I* и дао закључак са којим се није тешко сагласити: „Дакле, језички стручњаци и најпознатији граматичари нашег језика неједнако су се односили према глаголима на *-ати* који се употребљавају с дублетним облицима. Једни су их као такве регистровали ограниченим бројем питања, и то се своди само на констатацију о њиховом постојању. Други ни толико. Они се уопште не задржавају на њима. А ти глаголи тиме представљају један језички још не-расветљен проблем којим се свакако требало позабавити ...” (Милановић 1977: 31). Ми бисмо уз ово дода-

ли још само констатацију да је потребно, неизоставно, проучити и дублетне облике свих глагола, не само глагола на *-ати* (иако су управо они најбројнији) и не само облике од презентске него и оне од инфинитивне основе, којих такође има подоста и који нас упућују на друге значајне појаве, везане, пре свега, за морфолошку структуру, настанак и развитак тих облика. Због задатог ограниченог обима овог рада, и ми ћемо расправљати само о облицима од презентске основе, о дублетним облицима презента, императива и глаголског прилога садашњег свих глагола (не само оних на *-ати*), док ћемо облике од инфинитивне основе, за шта такође имамо прикупљену грађу – оставити за други пут. За разлику од Б. Милановића, ми себи нисмо поставили задатак да расветлимо територијалну распрострањеност ових дублета него да покушамо одгонетнути како су и зашто настајали облички дублети и како су опстајали и развијали се у нашем језику. Зато ће нам сасвим довољна бити грађа која се налази у поменутих речницима, без обзира на то одакле су је лексикографи узели. Бавићемо се, дакле, самим дублетима као језичком појавом а не куда се распростиру, где их има више, а где мање. Уосталом, Правописни речник (који и даје највише података) не само да потврђује њихово присуство у језику него им истовремено одређује и нормативни статус.

Прелазимо одмах на приказ и анализу прикупљене грађе. Дилему око класификовања разрешили смо кад смо уочили да се заправо највећи број ових дублета своди на колебање између прве и треће односно друге и пете Стевановићеве глаголске врсте. Иако мислимо да М. Стевановић није био у праву када је спојио II и V Белићеву врсту у једну (Стевановић 1970: 331) јер није исти однос основа нпр. *рва-* : *рве-* и *веза-* : *веже-*, о чему смо и посебно расправљали (в. Стакић 2010: 154) – ипак смо се одлучили за његову поделу јер је најпознатија код нас и највише је прихваћена у стручној литератури и школским граматикама. О мањем броју глагола који је изван ових основа, а такође има дублетне облике, расправљаћемо посебно.

Облици од презентске основе по I и III
Стевановићевој врсти
(Глаголи са инфинитивном основном
на сугласник а презентском: у I врсти на *-ē*, у III врсти на *-нē*)

Глагол	Презент		Императив
	I врста	III врста	
<i>дòдести</i>	<i>дòдедēм</i>	<i>дòденēм /ð-ø/</i>	
<i>дòрећи</i>	<i>дòречēм /к-ч/</i>	<i>дòрекнēм</i>	
<i>зàдести</i>	<i>зàдедēм</i>	<i>зàденēм /ð-ø/</i>	<i>зàдеди / зàдени</i>
<i>зàдјести</i>	<i>зàдједēм</i>	<i>зàдјенēм /ð-ø/</i>	<i>зàдједи / зàдјени / зàдјиј</i>
<i>зàлећи</i>	<i>зàлежēм /г-ж/</i>	<i>зàлегнēм</i>	
<i>зàодести</i>	<i>зàодедēм</i>	<i>зàоденēм /ð-ø/</i>	
<i>зàпèћи се</i>	<i>зàпèчēм се /к-ч/</i>	<i>зàпекнēм се</i>	

<i>запòдести</i>	<i>запòдедѐм</i>	<i>запòденѐм /ð-ø/</i>	
<i>запòсести</i>	<i>запòседѐм</i>	<i>запòденѐм /ð-ø/</i>	<i>запòседи / запòседни</i>
<i>зарѐћи се</i>	<i>зàречѐм се /к-ч/</i>	<i>зàрекнѐм се</i>	
<i>зàсести</i>	<i>зàседѐм</i>	<i>зàседнѐм</i>	
<i>затѐћи</i>	<i>затѐчѐм /к-ч/</i>	<i>зàтекнѐм</i>	<i>затѐци /к-ц/ / зàтекли</i>
<i>здѐсти</i>	<i>здѐдѐм</i>	<i>здѐнѐм /ð-ø/</i>	
<i>ижѐћи</i>	<i>ижѐжѐм /г-ж/</i>	<i>ижегнѐм</i>	
<i>изнемòћи</i>		<i>изнѐмогнѐм</i>	<i>изнемòзи /г-з/ / изнемòгни</i>
<i>изрѐћи</i>	<i>изречѐм /к-ч/</i>	<i>изрекнѐм</i>	
<i>ѝспасти</i>		<i>ѝспаднѐм / ѝспанѐм /ð-ø/</i>	
<i>истѐћи</i>	<i>истѐчѐм /к-ч/</i>	<i>ѝстекнѐм</i>	
<i>на̀лећи</i>	<i>на̀легнѐм</i>	<i>на̀лези /г-з/ / на̀легни</i>	
<i>нарѐћи</i>	<i>на̀речѐм /к-ч/</i>	<i>на̀рекнѐм</i>	
<i>на̀сјести</i>	<i>на̀сједѐм</i>	<i>на̀сједнѐм</i>	
<i>обрѐћи</i>	<i>òбречѐм к-ч/</i>	<i>òбрекнѐм</i>	
<i>одрѐћи</i>	<i>òдречѐм</i>	<i>/к-ч/</i>	<i>òдрекнѐм</i>
<i>òдсести</i>	<i>òдседѐм</i>	<i>òдседнѐм</i>	
<i>ожѐћи</i>	<i>ожѐжѐм /г-ж/</i>	<i>òжсегнѐм</i>	
<i>опорѐћи</i>	<i>опòречѐм /к-ч/</i>	<i>опòрекнѐм</i>	<i>опорѐци /к-ц/ / опорѐкни</i>
<i>òпсести</i>	<i>òпседѐм</i>	<i>òпседнѐм</i>	
<i>пòсести</i>	<i>пòседѐм</i>	<i>пòседнѐм</i>	<i>пòседи / пòседни</i>
<i>потѐћи</i>	<i>потѐчѐм /к-ч/</i>	<i>пòтекнѐм</i>	
<i>претѐћи</i>	<i>претѐчѐм /к-ч/</i>	<i>прѐтекнѐм</i>	
<i>прорѐћи</i>	<i>прорѐчѐм /к-ч/</i>	<i>прòрекнѐм</i>	
<i>разлѐћи се</i>	<i>ра̀злежѐ се /г-ж/</i>	<i>ра̀злегнѐ се</i>	
<i>растѐћи</i>	<i>растѐчѐм /к-ч/</i>	<i>ра̀стекнѐм</i>	
<i>сѐсти</i>	<i>сѐдѐм</i>	<i>сѐднѐм</i>	<i>сѐди / сѐдни</i>
<i>стѐћи</i>	<i>стѐчѐм /к-ч/</i>	<i>стѐкнѐм</i>	<i>стѐци /к-ц/ / стѐкни</i>
<i>с̀срести</i>	<i>с̀сретѐм</i>	<i>с̀сретнѐм</i>	<i>с̀срети / с̀сретни</i>
<i>утѐћи</i>	<i>утѐчѐм /к-ч/</i>	<i>утекнѐм</i>	

Сви ови глаголи су свршеног вида (зато и нема посведочених облика за глаголски прилог садашњи). И то треба посебно истаћи, јер нам управо тај факат – једнакост по виду (сви су овакви глаголи свршеног вида) – осветљава и појаву дублетних облика. Наиме, суфикс *-ну-* (< **нж**) данас је једини суфикс помоћу којег се од имперфективних глагола изводе перфективни. Међу примарним глаголима са односом основа *-но-/-не-*, међутим, има и оних не-свршенога вида: *чѐзнути*, *вѐнути*, *тр̀нути*, *тòнути* и сл., што значи да тај суфикс није одувек био обележје свршеног вида. По мишљењу А. Белића, тек кад је случајно у групи таквих глагола било значење тренутно, оно се „захватним покретом” почело све више везивати за тај основински наставак (Белић 1999: 352). Сваком наставку инфинитивне основе *-ну-* одговара *-не-* у презентској, али не и обрнуто – има перфективних глагола са презентском основом на *-не-* а да у инфинитивној немају *-ну-*: *ста̀-нѐ-м* : *ста̀-ти*, *па̀д-нѐ-м* и *па̀-нѐ-м* : *па̀сти* (< *па̀д-ти*), *лѐг-нѐ-м* (поред *лѐж-ѐ-м*) : *лѐћи* (< *лѐг-ти*) и сл. Наставак *-нѐ-* у презентској основи је стари, праиндоевропски, док се наставак *-ну-* (не баш сасвим јасног порекла) у инфинитивној основи усталио (према *-не-* у презентској) у прасловенској епоси. Другим речима, наставак

-не- у презентској основи је веома стар, за њега знају и други индоевропски језици, а наставак -ну- у инфинитивној основи је словенска иновација (Бошковић 2000: 174; Меје 1951: 51, 185). Несумњиво је да је за ове глаголе најважнији моменат везивање односа -ну- : -нѣ- искључиво за свршени вид. Не само што су ти наставци постали продуктивни у перфективизацији имперфективних глагола него су се појавили и паралелни облици презентса са основом на -не- поред старијих, примарних, облика без тога -не-: *лѣгнѣм* поред *лѣжѣм*, *рѣкнѣм* поред *рѣчѣм* и слично.

Као последица чврстог везивања презентске основе на -нѣ- за свршени вид, уочене су две сличне, међусобно повезане, појаве у развоју глаголских облика у српском језику.

1) Стари примарни глаголи свршеног вида типа *рѣћи* са презентом *рѣчѣм*, *рѣчѣши* ... 3. л. мн. *рѣкѹ* добили су и нову презентску основу *рѣк-нѣ-* (са наставком -нѣ- карактеристичним за свршени вид) и нове, паралелне, облике презентса: *рѣкнѣм*, *рѣкнѣши* ... 3. л. мн. *рѣкнѹ*, а према овим новим облицима презентса начињен је и нови инфинитив *рѣкнути*. И док се оба презентса (са основом на -ѣ- и на -нѣ-) подједнако употребљавају, нови инфинитив се сасвим ретко користи, углавном дијалекатски, у локалним говорима. Такав је и глагол *лѣћи* са дублетним презентским облицима *лѣжѣм* и *лѣгнѣм* и новим инфинитивом *лѣгнути*. А овамо иде и глагол *врѣћи* (стсл. **врѣштѣти**, **врѣгж**, **врѣжеши**, прасл. **verg-ti*, **vьrgo*), за који се у РМС даје само секундарни презент *врѣгнѣм*, *врѣгнѣши* ... *врѣгнѹ*, док примарни (са основом на -ѣ-) који одговара старословенским облицима **врѣгж**, **врѣжеши**, није забележен. Узгред буди речено, у инфинитиву примарног глагола уместо општег дела *vrě-* (< **ver-*) уопштен је, под утицајем презентске основе, нови облик *врѣћи* (< **vьgiti*), а према новој презентској основи *врѣг-нѣ-* настао је и нови инфинитив *врѣгнути*.

2) С друге стране, и у супротном смеру, код старих глагола са односом основа -ну- (< -нo) : -не-: *та̀кнути* – *та̀кнѣм* (стсл. **тѣ̀кнѣжѣти**, **тѣ̀кнѣж**, **тѣ̀кнѣши**) начињен је, аналогично према примарним свршеним глаголима који имају и презент са основом на -нѣ-, нови, паралелни, облик инфинитива *та̀ћи* (од свих словенских језика – само у српском штокавском). Тако су у историјском развоју српског језика постали паралелни облици инфинитива: *ма̀ћи* = *ма̀кнути* (< *тѣ̀кнѣжѣти*), *вѝћи* = *вѝкнути* (стсл. **вѣ̀кнѣжѣти**) и префиксални *на̀вѝћи* = *на̀викнути*, *нѝћи* = *нѝкнути*, *пѹ̀ћи* = *пѹ̀кнути* (прасл. **rьknuti*) и др. Код свих њих презент је, међутим, искључиво са основом на -нѣ-: *ма̀кнѣм*, *вѝкнѣм* и *на̀викнѣм*, *нѝкнѣм*, *пѹ̀кнѣм* и сл. Нема паралелних облика презентса, што је разумљиво ако се има у виду да је управо основа на -нѣ- карактеристична за свршени вид. У ову групу глагола иду и неки од оних који се у нашем језику употребљавају само са префиксима: *за̀брѣћи* и *за̀брѣћи* = *за̀брѣкнути* – *за̀брѣкнѣм*, *до̀сѣћи* и *до̀сѣћи* = *до̀сѣгнути* – *до̀сѣгнѣм*, *за̀му̀ћи* и *за̀му̀ћи* = *за̀мукнути* и *за̀му̀кнути* – *за̀мукнѣм* и *за̀му̀кнѣм* и др.

У датој групи глагола са дублетним облицима од презентске основе, у групи глагола са презентом по I и по III врсти, посебну пажњу ваља обратити на оне са завршетком -сти (< -t-ti), који су, када су били свршеног вида, поред старих облика презентса са основом на -ѣ- добили и нове, са основом на

-нѣ-, а потом и инфинитив са основом на -ну-. Такви су, на пример: *срѣсти* (стсл. *сърѣсти, срѣштѣ, сѣрѣштѣши*) – *срѣтѣм, срѣтѣши ... срѣтѣ* и *срѣтнѣм, срѣтнѣши ... срѣтнѣ*, а према њима и инфинитив *срѣтнути*; *сѣсти* (стсл. *сѣсти, сѣдѣ, сѣдѣши*) – *сѣдѣм, сѣдѣши ... сѣдѣ* и *сѣднѣм, сѣднѣши ... сѣднѣ*, а потом и *сѣднути*; *пѣсти* (стсл. *пѣсти, пѣдѣ, пѣдѣши*) – *пѣдѣм, пѣдѣши ... пѣдѣ* и *пѣднѣм, пѣднѣши ... пѣднѣ* и *пѣнѣм, пѣнѣши ... пѣнѣ*, а потом и инфинитив *пѣднути* и *пѣнути* и др.

У табеларном прегледу датих глагола навели смо и уочене консонантске алтернације. Оне су, уосталом, сасвим јасне: код глагола типа *рећи, лећи* и сл., са задњонепчаним сугласницима на крају општег дела (испред наставка презентске основе), алтернације *к-ч, г-ж* јављају се само у презенту по I врсти, испред наставка презентске основе *-е-*, у III врсти није ни било услова за њихов настанак. Наиме, ове алтернације су резултат прасловенске гласовне промене (I регресивне палателизације) и у нашем савременом језику доследно се чувају у свим лицима презента, осим у 3. л. мн. у којем није ни било услова за поменути гласовну промену. Код глагола типа *пасти* јавља се алтернација *ѡ-ѡ* у III презентској врсти, испред наставка презентске основе *-нѣ-*, али оне нису тако доследне као оне прве, што нам показују аломорфи презентске основе типа *падне-* и *пане-*. Наиме, некада се нису могли изговарати експлозивни сугласници испред *н* и долазило је до дисимилације, губљења њихова испред наставка *-нѣ-*, али данас се те гласовне групе могу изговарати те гласовни закон о упрошћавању таквих сугласничких група више нису на снази. Отуда глаголе са основама *-ну-* / *-нѣ-* данас делимо на три групе: а) глаголи са изгубљеним консонантом на крају општег дела: *тѡнути* (< **top-nu-ti*), *гѡнути* (< **gib-nu-ti*), *крѣнути* (< **kret-nu-ti*) и др.; б) глаголи који испред *-ну-* / *-не-* имају вокал: *мѡнути* – *мѡнѣм-м*; *пљѡнути* – *пљѡнѣм-м* и др.; в) глаголи који испред *-ну-* / *-не-* имају консонант: *бѡбнути* – *бѡбнѣм-м*, *ѡтврѡнути* – *ѡтврѡнѣм-м* и др.

Облици од презентске основе по II и V Стевановићевој врсти

(Глаголи са инфинитивном основом на *-а-* а презентском:

у II врсти на *-ѣ-*, а у V врсти на *-ѡ-*)

Глагол	Презент		Императив	Гл. прилог садашњи
	V врста	II врста		
<i>вагати</i>	<i>вагѡм</i>	<i>вагѣм /г-ж/</i>	<i>вагѡј и вагѣ</i>	<i>вагајѡћи и вагѣѡћи</i>
<i>гибати</i>	<i>гибѡм</i>	<i>гибѣм /б-бљ/</i>	<i>гибѡј и гибѣ</i>	<i>гибајѡћи и гибѣѡћи</i>
<i>гркати</i>	<i>гркѡм</i>	<i>грчѣм /к-ч/</i>	<i>гркѡј и грчи</i>	<i>гркајѡћи и грчуѡћи</i>
<i>дозивати</i>	<i>дѡзѡвѡм</i>	<i>дѡзѡвѣм /в-вљ/</i>	<i>дѡзѡвѡј и дѡзѡвѣ</i>	<i>дѡзивајѡћи и дѡзѡвѣѡћи</i>
<i>дозидати</i>	<i>дѡзѡдѡм</i>	<i>дѡзѡдѣм /ѡ-ѡ/</i>	<i>дѡзѡдѡј и дѡзѡдѣ</i>	
<i>дѡсипати</i>	<i>дѡсипѡм</i>	<i>дѡсипѣм /п-пљ/</i>	<i>дѡсипѡј и дѡсипѣ</i>	<i>дѡсипајѡћи и дѡсипѣѡћи</i>
<i>дѡткати</i>	<i>дѡткѡм</i>	<i>дѡчѣм /к-ч, т-ѡ/</i>		
<i>дохрамати</i>	<i>дѡхрѡмѡм</i>	<i>дѡхрѡмѣм /м-мљ/</i>	<i>дѡхрѡмѡј и дохрѡмѣ</i>	
<i>дошѣтати</i>	<i>дѡшѣтѡм</i>	<i>дѡшѣтѣм /т-ћ/</i>	<i>дѡшѣтѡј и дошѣтѣ</i>	
<i>дрѣмати</i>	<i>дрѣмѡм</i>	<i>дрѣмѣм /м-мљ/</i>	<i>дрѣмѡј и дрѣмѣ</i>	<i>дрѣмајѡћи и дрѣмѣѡћи</i>

жмікати	жмікām	жмічѣм /к–ч/	жмікāj и жміччи	жмікајўћи и жмічући
загонѣтати	загонѣтām	загонѣћѣм /т–ћ/	загонѣтāj и загонѣћи	загонѣтајўћи и -гонѣћући
засідати	засідām	засідѣм /д–ђ/	засідāj и засідћи	
займати	займām	займљѣм /м–мљ/	займāj и займљи	займајўћи и займљући
заквоцати	заквоцām	заквочѣм /ц–ч/	заквоцāj и заквоччи	
замāхати	замāхām	замāшиѣм /х–ш/	замāхāj и замāшиши	
занѣкати	занѣкām	занѣчѣм /к–ч/	занѣкāj и занѣчи	
зановѣтати	зановѣтām	зановѣћѣм /т–ћ/	зановѣтāj и зановѣћи	зановѣтајўћи и зановѣћући
зањихати	зањихām	зањишиѣм /х–ш/	зањихāj и зањишиши	
запљескати	запљескām	запљѣшићѣм /ск–шић/	запљескāj и запљѣшићи	
запрѣтати	запрѣтām	запрѣћѣм /т–ћ/	запрѣтāj и запрѣћи	
засипати	засипām	засипљѣм /п–пљ/	засипāj и засипљи	засипајўћи и засипљући
заузимати	заузимām	заузимљѣм /м–мљ/	заузимāj и заузимљи	заузимајўћи и заузимљући
зашкріпати	зашкріпām	зашкріпљѣм /п–пљ/	зашкріпāj и зашкріпљи	
зібати	зібām	зібљѣм /б–бљ/	зібāj и зібљи	зібајўћи и зібљући
зідати	зідām	зідѣм /д–ђ/	зідāj и зідћи	зідајўћи и зідћући
йжмјати	йжмјām	йжмјљѣм /м–мљ/	йжмјāj и йжмјљи	йжмајўћи и йжмјљући
йжмікати	йжмікām	йжмічѣм /к–ч/	йжмікāj и йжміччи	
изідати	изідām	изідѣм /д–ђ/	изідāj и изідћи	
изнајмати	изнајмām	изнајмљѣм /м–мљ/	изнајмāj и изнајмљи	изнајајўћи и изнајмљући
изњихати	изњихām	изњишиѣм /х–ш/	изњихāj и изњишиши	
изузимати	изузимām	изузимљѣм /м–мљ/	изузимāj и изузимљи	изузимајўћи и изузимљући
исипати	исипām	исипљѣм /п–пљ/	исипāj и исипљи	исипајўћи и исипљући
исисати	исисām	исисшѣм /х–ш/	исисāj и исисшиши	
искіпати се	искіпāt се	искіпћѣм се /т–ћ/	искіпāj и искішиши	искіпај се и искіпћ се
искіхати	искіхām	искішиѣм /х–ш/	искіхāj и искішиши	
исклѣпати	исклѣпām	исклѣпљѣм /п–пљ/	исклѣпāj и исклѣпљи	
испрѣсипати	испрѣсипām	испрѣсипљѣм /п–пљ/	испрѣсипāj и испрѣсипљи	
исхракати	исхракām	исхрачѣм /к–ч/	исхракāj и исхраччи	
ишејтати	ишејтām	ишејћѣм /т–ћ/	ишејтāj и ишејћи	
иштіпати	иштіпām	иштіпљѣм /п–пљ/	иштіпāj и иштіпљи	
јалākати	јалākām	јалākѣм /к–ч/	јалākāj и јалākчи	јалākајўћи и јалākчући
квѣцати	квѣцām	квѣчѣм /ц–ч/	квѣцāj и квѣччи	квѣцајўћи и квѣчући
клеветати	клеветām	клеветћѣм /т–ћ/	клеветāj и клеветћи	клеветајўћи и клеветћући
лѣтати	лѣтām	лѣћѣм /т–ћ/	лѣтāj и лѣћи	лѣтајўћи и лѣћући
мāхати	мāхām	мāшиѣм /х–ш/	мāхāj и мāшиши	мāхајўћи и мāшући
мљāскати	мљāскām	мљāшићѣм /ск–шић/	мљāскāj и мљāшићи	мљāскајўћи и мљāшићући
нагібати	нагібām	нагібљѣм /б–бљ/	нагібāj и нагібљи	нагібајўћи и нагібљући
надімати	надімām	надімљѣм /м–мљ/	надімāj и надімљи	надімајўћи и надімљући
називати	називām	називљѣм /в–вљ/	називāj и називљи	називајўћи и називљући
најмати	најмām	најмљѣм /м–мљ/	најмāj и најмљи	најајўћи и најмљући
накупати се	накупāt се	накупљѣм се /п–пљ/	накупāj се и накупљи се	
насипати	насипām	насипљѣм /п–пљ/	насипāj и насипљи	насипајўћи и насипљући
нахуќати	нахуќām	нахуќѣм /к–ч/	нахуќāj и нахуќчи	
њихати	њихām	њишиѣм /х–ш/	њихāj и њишиши	њихајўћи и њишући
обāсипати	обāсипām	обāсипљѣм /п–пљ/	обāсипāj и обāсипљи	обāсипајўћи и обāсипљући
обзідати	обзідām	обзідѣм /д–ђ/	обзідāj и обзідћи	
обузимати	обузимām	обузимљѣм /б–бљ/	обузимāj и обузимљи	обузимајўћи и обузимљући
обуимати	обуимām	обуимљѣм /м–мљ/	обуимāj и обуимљи	обуимајўћи и обуимљући
одāсипати	одāсипām	одāсипљѣм /п–пљ/	одāсипāj и одāсипљи	одāсипајўћи и одāсипљући
одгонѣтати	одгонѣтām	одгонѣћѣм /т–ћ/	одгонѣтāj и одгонѣћи	одгонѣћући и одгонѣтајўћи
одњихати	одњихām	одњишиѣм /х–ш/	одњихāj и одњишиши	
одрѣмати	одрѣмām	одрѣмљѣм /м–мљ/	одрѣмāj и одрѣмљи	
одсипати	одсипām	одсипљѣм /п–пљ/	одсипāj и одсипљи	одсипајўћи и одсипљући
одузимати	одузимām	одузимљѣм /м–мљ/	одузимāj и одузимљи	одузимајўћи и одузимљући
одиѣтати	одиѣтām	одиѣћѣм /т–ћ/	одиѣтāj и одиѣћи	

опáхати	òpāxām	òpāxiēm /x-ш/	òpāxāj и опáши	
опозíвати	òpòzìvām	òpòzìvǎēm /в-вљ/	òpòzìvāj и опозívљи	опозíвајући и опозívљући
òсипати	òсипām	òсипǎēm /п-пљ/	òсипāj и òсипљи	òсипајући и òсипљући
òтимати	òтимām	òтимǎēm /м-мљ/	òтимāj и òтимљи	òтимајући и òтимљући
пљéскати	пљéскām	пљéшићēm /ск-шћ/	пљéскāj и пљéшићи	пљéскајући и пљéшићући
подзúдати	пòдзúдām	пòдзúдћēm /ð-ђ/	пòдзúдāj и подзúћи	
подрéмати	пòдрéмām	пòдрéмǎēm /м-мљ/	пòдрéмāj и подрéмљи	
подúзимати	подúзимām	подúзимǎēm /м-мљ/	подúзимāj и -úзимљи	подúзимајући и -úзимљући
позíвати	пòзìvām	пòзìvǎēm /в-вљ/	пòзìvāj и позívљи	позíвајући и позívљући
пòимати	пòимām	пòимǎēm /м-мљ/	пòимāj и пòиомљи	пòимајући и пòимљући
пòкапати	пòкапām	пòкапǎēm /п-пљ/	пòкапāj и пòкапљи	
пòсипати	пòсипām	пòсипǎēm /п-пљ/	пòсипāj и пòсипљи	пòсипајући и пòсипљући
пòсисати	пòсисām	пòсисиēm /с-ш/	пòсисāj и пòсисиши	
поше́пати	пòше́тām	пòше́ћēm /т-ћ/	пòше́тāj и поше́ћи	
презíбати	прèзìбām	прèзìбǎēm /б-бљ/	прèзìбāj и прèзìбљи	прèзìбајући и прèзìбљући
презívати	прèзìvām	прèзìvǎēm /в-вљ/	прèзìvāj и прèзìвљи	прèзìвајући и прèзìвљући
презúдати	прèзúдām	прèзúдћēm /ð-ђ/	прèзúдāj и прèзúћи	
прèсипати	прèсипām	прèсипǎēm /п-пљ/	прèсипāj и прèсипљи	прèсипајући и прèсипљући
призívати	призìvām	призìvǎēm /в-вљ/	призìvāj и призívљи	призìвајући и призívљући
притíскати	притìскām	притìшићēm /ск-шћ/	притìскај и притìшићи	притìскајући и -тишћући
продрéмати	прòдрéмām	прòдрéмǎēm /м-мљ/	прòдрéмāj и продрéмљи	
прозívати	прòзìvām	прòзìvǎēm /в-вљ/	прòзìvāj и прозívљи	прозìвајући и прозívљући
прокíхати	прòкíхām	прòкíшиēm /х-ш/	прòкíхāj и прокíшиши	
прòсипати	прòсипām	прòсипǎēm /п-пљ/	прòсипāj и прòсипљи	прòсипајући и прòсипљући
рàсипати	рàсипām	рàсипǎēm /п-пљ/	рàсипāj и рàсипљи	рàсипајући и рàсипљући
рàспљескати	рàспљескām	рàспљешићēm /ск-шћ/	рàспљескај и рàспљешићи	
сазúбати	сàзúбām	сàзúбǎēm /б-бљ/	сàзúбāj и сàзúбљи	сàзúбајући и сàзúбљући
сазívати	сàзìvām	сàзìvǎēm /в-вљ/	сàзìvāj и сàзìвљи	
сазúдати	сàзúдām	сàзúдћēm /ð-ђ/	сàзúдāj и сàзúћи	
сàсипати	сàсипām	сàсипǎēm /п-пљ/	сàсипāj и сàсипљи	сàсипајући и сàсипљући
сúпати	сúпām	сúпǎēm /п-пљ/	сúпāj и сúпљи	сúпајући и сúпљући
сúсати	сúсām	сúсиēm /с-ш/	сúсāj и сúсиши	сúсајући и сúсишћући
скақутати	скақутām	скақућēm /т-ћ/	скақући и скақутāj	скақућући и скақутајући
скàпати	скàпām	скàпǎēm /п-пљ/	скàпāj и скàпљи	
скúпати се	скúпām се	скúћēm се /т-ћ/	скúтāj се и скúћи се	скúтајући и скúћући се
слéпати	слéтām	слéћēm /т-ћ/	слéтāj и слéћи	слéтајући и слéћући
срèпати	срèтām	срèћēm /т-ћ/	срèтāj и срèћи	срèтајући и срèћући
стúскати	стúскām	стúшићēm /ск-шћ/	стúскај и стúшићи	стúскајући и стúшићући
торòкати	торòкām	торòчēm /к-ч/	торòкај и торòчи	торòкајући и торòчући
узàимати	узàимām	узàимǎēm /м-мљ/	узàимāj и узàимљи	узàимајући и узàимљући
úсипати	úсипām	úсипǎēm /п-пљ/	úсипāj и úсипљи	úсипајући и úсипљући
úсисати	úсисām	úсисиēm /с-ш/	úсисāj и úсисиши	
уше́пати	уше́тām	уше́ћēm /т-ћ/	уше́тāj и уше́ћи	
фр̀кати	фр̀кām	фр̀чēm /к-ч/	фр̀кај и фр̀чи	
хàлàкати	хàлàкām	хàлàчēm /к-ч/	хàлàкај и хàлàчи	хàлàкајући и хàлàчући
хràкати	хràкām	хràчēm /к-ч/	хràкај и хràчи	хràкајући и хràчући
хràмати	хràмām	хràмǎēm /м-мљ/	хràмāj и хràмљи	хràмајући и хràмљући
хрúпати	хрúпām	хрúпǎēm /п-пљ/	хрúпāj и хрúпљи	хрúпајући и хрúпљући
хр̀кати	хр̀кām	хр̀чēm /к-ч/	хр̀кај и хр̀чи	хр̀кајући и хр̀чући
цмàкати	цмàкām	цмàчēm /к-ч/	цмàкај и цмàчи	цмàкајући и цмàчући
чалàкати	чалàкām	чалàчēm /к-ч/	чалàкај и чалàчи	чалàкајући и чалàчући
чекèпати	чекèтām	чекèћēm /т-ћ/	чекèтāj и чекèћи	чекèтајући и чекèћући
чèпати	чèпām	чèпǎēm /п-пљ/	чèпāj и чèпљи	чèпајући и чèпљући
ше́пати	ше́тām	ше́ћēm /т-ћ/	ше́тāj и ше́ћи	ше́тајући и ше́ћући
штúпати	штúпām	штúпǎēm /п-пљ/	штúпāj и штúпљи	штúпајући и штúпљући
ушкèпати	ушкèтām	ушкèћēm /т-ћ/	ушкèтāj и ушкèћи	ушкèтајући и ушкèћући

М. Стевановић је, дакле, спојио Белићеву V и II врсту у једну врсту промене, и поред Белићевог упозорења: „Не треба мислити да су 2-га врста и 5-та – једнаке; јер у дефиницију 5-те групе улази и то да се сугласник испред презентског *-ē* мења по старом јотовању” (Белић 2000: 437). Тако, у II Стевановићевој врсти налазимо, већ на први поглед, два типа глагола: а) *рвати се – рвем се, орати – орем* и сл. и б) *писати – пишем, вагати – важем, храмати – храмљем* и сл. (Стевановић 1970: 331, 332). И док је сасвим оправдано глагол *орати* ставити у ову групу, иако се некад мењао по трећој Лескиновој врсти као и *писати, вагати, храмати* (упор, стсл. **орати – ориџ, оркши**) – јер српски језик није сачувао јотовано **р**, које је очврсло – тешко је у ту исту групу ставити и глаголе типа *писати – пишем*, јер имају различит сугласник испред основинских наставака (у инфинитиву **с**, а у презенту **ш**, или код глагола *вагати – важем* у инф. **г**, у през. **ж**, или код *храмати – храмљем* у инф. **м**, у през. **мљ** и сл.). Имајући у виду да је основни критеријум поделе глагола и код А. Белића и код М. Стевановића однос двеју глаголских основа, инфинитивне и презентске – чини се да је алтернирање сугласника на крају општег дела, испред наставака за инфинитивну основу *-а-* и презентску основу *-ē-*, важан чинилац у њиховој класификацији и, по нама, А. Белић је имао боље решење, што је ове глаголе издвојио у посебну (пету) врсту у односу на глаголе са истим тим наставцима за основе, али без алтернација: *орати : орѣм, рвати се : рвѣм се, сати : сѣм* „сисати”, *бријати : бријѣм* и сл. (Белићева друга врста). Прикупљени материјал показује да сви глаголи типа *писати : пишиѣм* (Белићеве пете врсте) имају консонантске алтернације испред основинских наставака (на крају општег дела) и да су управо међу њима и глаголи са дублетним облицима од презентске основе: *вагати : вагѣм и важѣм, вагѣј и вајѣи, вагајѣћи и вајѣћи; гибати : гибѣм и гибљѣм, гибѣј и гибљѣи, гигајѣћи и гигљѣћи; зидати : зидѣм и зиђѣм, зидѣј и зиђѣи, зидајѣћи и зиђајѣћи* и др. Све су те алтернације резултат прасловенског јотовања, што нас недвосмислено упућује на глаголе треће Лескинове врсте са старом презентском основом *-jo/je-* (стсл. **знаџ, знакши**) односно *-’o/’e-* (**тесати : тешџ, тешешѣи; мазати : мажџ, мажешѣи; плакати : плачџ, плачешѣи; стенати : стѣнџ, стѣнѣкши; кжпати : кжпѣџ, кжпѣкши; дрѣмати : дрѣмѣџ, дрѣмѣкши** и др.), када се основински наставак *-jo/je-* додавао на глаголски општи део који се завршавао на сугласник (Николић 2002: 180–182). Има, истина, међу овим глаголима и таквих који су у каснијем развитку, зарад обличког приближавања двеју основа, у инфинитиву уопштили измењени сугласник презентске основе (упор. у срп. *стѣњати : стѣњѣм, стѣњѣи* и у стсл. **стѣнати : стѣнѣџ, стѣнѣкши**, срп. *чѣшати : чѣшиѣм, чѣшиѣи*, стсл. **чѣсати : чѣшѣџ, чѣшешѣи** и сл.) и тако сасвим прешли у Белићеву (а и Стевановићеву) другу врсту. Али пошто у њиховим облицима од презентске основе нема дублета, нећемо се даље на њима задржавати.

Сада смо дошли до главних питања везаних за дублетне облике ових глагола, глагола Белићеве V врсте, а Стевановићеве II врсте: како су настали ти дублети, који им је облик старији и каква им је дистрибуција у савременом српском језику.

Калкулисање само са глаголским видом неће нам много помоћи. Међу датим глаголима има: а) имперфективних непрефиксалних: *гѣвати: гѣвѣм* и *гѣвѣљем*, *жмѣкати: жмѣкѣм* и *жмѣчѣм*, *зѣдати: зѣдѣм* и *зѣћѣм*, *кѣхати: кѣхѣм* и *кѣшѣм*, *квѣцати: квѣцѣм* и *квѣчѣм*, *мѣхати: мѣхѣм* и *мѣшѣм*, *сѣсати: сѣсѣм* и *сѣшѣм*, *скѣтати се: скѣтѣм се* и *скѣћѣм се*, *хрѣкати: хрѣкѣм* и *хрѣчѣм*, *чѣпати: чѣпѣм* и *чѣпѣљем*, *шѣтати: шѣтѣм* и *шѣћѣм* и др.; б) перфективних, тј. перфектизираних помоћу различитих префикса: *дозѣдати: дѣзѣдѣм* и *дѣзѣћѣм*, *доскѣтати се: дѣскѣтѣм се* и *дѣскѣћѣм се*, *дохрѣмати: дѣхрѣмѣм* и *дѣхрѣмѣљем*, *задрѣмати: задрѣмѣм* и *задрѣмѣљем*, *зѣзѣдати: зѣзѣдѣм* и *зѣзѣћѣм*, *зѣнѣхати: зѣнѣхѣм* и *зѣнѣшѣм*, *зѣпѣскати: зѣпѣскѣм* и *зѣпѣшѣм*, *испрѣсипати: испрѣсипѣм* и *испрѣсипѣљем*, *ишѣтѣпати: ишѣтѣпѣм* и *ишѣтѣпѣљем*, *назѣдати: назѣдѣм* и *назѣћѣм*, *насѣсати се: насѣсѣм се* и *насѣшѣм се*, *одрѣмати: одрѣмѣм* и *одрѣмѣљем*, *одишѣтати: одишѣтѣм* и *одишѣћѣм*, *пѣкапати: пѣкапѣм* и *пѣкапѣљем*, *придрѣмати: придрѣмѣм* и *придрѣмѣљем*, *прѣскѣтати се: прѣскѣтѣм се* и *прѣскѣћѣм се*, *разбѣктати се: разбѣктѣм се* и *разбѣкѣм се*, *узѣдати: узѣдѣм* и *узѣћѣм*, *усѣсати: усѣсѣм* и *усѣшѣм* и в) итеративних (учесталих), тј. итератизираних помоћу различитих суфикса: *дозѣвати: дѣзѣвѣм* и *дѣзѣвѣљем* (: дѣзвати), *дѣсипати: дѣсипѣм* и *дѣсипѣљем* (: дѣсѣти), *зѣмати: зѣмѣм* и *зѣмѣљем* (: зѣмѣти), *зѣсипати: зѣсипѣм* и *зѣсипѣљем* (: засѣти), *изѣсипати: изѣсипѣм* и *изѣсипѣљем* (: изѣсѣти), *изѣзимати: изѣзимѣм* и *изѣзимѣљем* (: изѣзѣти), *надѣмати се: надѣмѣм се* и *надѣмѣљем се* (: надути се), *назѣвати: назѣвѣм* и *назѣвѣљем* (: назвати), *ноћѣвати: ноћѣвѣм* и *ноћѣвѣљем* (: ноћѣти), *обѣсипати: обѣсипѣм* и *обѣсипѣљем* (: обѣсѣти), *обѣзимати: обѣзимѣм* и *обѣзимѣљем* (: обѣзѣти), *обѣумати: обѣумѣм* и *обѣумѣљем* (: обѣумѣти), *одгонѣтати: одгонѣтѣм* и *одгонѣћѣм* (: одгонѣтнути), *одзѣвати се: одзѣвѣм се* и *одзѣвѣљем се* (: одзвати се), *одѣзимати* (: одѣзѣти), *позѣвати: пѣзѣвѣм* и *пѣзѣвѣљем* (: пѣзвати), *призѣвати: призѣвѣм* и *призѣвѣљем* (: призвати), *прѣтѣскати: прѣтѣскѣм* и *прѣтѣшѣм* = *прѣтѣскѣвати*, *-ѣскујѣм* (: прѣтѣснути), *разѣдѣвати: разѣдѣвѣм* и *разѣдѣјѣм* (: разѣдати), *сѣзѣвати: сѣзѣвѣм* и *сѣзѣвѣљем* (: сѣзвати), *срѣтати: срѣтѣм* и *срѣћѣм* (: срѣсти), *стѣскати: стѣскѣм* и *стѣшѣм* (: стѣснути), *удѣвати: удѣвѣм* и *удѣјѣм* (: удати) и др. Као што видимо, дублети нису строго везани за глаголски вид – има их и код имперфективних и код перфективних глагола (ови други су перфектизирани, тј. изведени од несвршених глагола помоћу различитих префикса). Итератизирани глаголи су изведени од перфективних (и перфектизираних) помоћу различитих суфикса и они се не разлажу на префиксе и просте глаголе (упор. *до + *звати*, *на + *димати* и сл.), чак ни тамо где је то, на први поглед, формално могуће: *удавати* није по творбеној структури *у + *давати* него је изведен од глагола *удати* суфиксом *-ва* (*уда-ва-ти*) и сл.

Будући да у све три дате групе имамо несумњиве дублете (упор. (а) имперфективни непрефиксални – *зидати: зидѣм* и *зићѣм*; (б) перфективизирани префиксални – *дозидати: дозидѣм* и *дозићѣм*; (в) итератизирани помоћу суфикса – *дозивати: дозивѣм* и *дозивѣљем* према *дозвати*), није лако утврдити који су облици старији, те како су и зашто уопште настали. Поуздано знамо само то да су сви ти облици и сви ти глаголи заправо из Лескинове *-jo/je-*

презентске врсте. Сигурно је и то да су облици са презентском основном на *-a-* (*зидам, дозидам, дозивам* и сл.) новији, настали на српском терену (*-aje- > -ae- > -aa- > -a-*), нема их у старословенском језику (в. Стакић 2010: 80–95). Све друго је тешко утврдити и поуздано рећи. Ту нам ни старословенске прилике не помажу много. Било би, додуше, релативно лако када би сви глаголи били уређени као нпр.: „**сѣказати** 1. **-кажж, -кажеши** *v. pf.* показати, објаснити 2. **-казаж, -казакши** *v. ipf.* показивати, објашњавати” (Николић 2005: 108), било би јасно, што се дистрибуције тиче, да је основински наставак *-je/jo-* код свршених глагола везан за глаголски општи део (**-кажж < -kaz-jǫ, -кажеши < -kaz-je-ši**), а код несвршених глагола за итеративни суфикс (**-казаж < kaza-jǫ, -казакши < -kaz-a-je-ši**) – али није увек тако (упор. нпр. **сѣлати, сѣлѣж, сѣлакши** *v. ipf.* слати).

Шта нам у вези с тим, уистину, показује старословенски језик? Пре свега – да у њему има дублета о којима расправљамо: **двиѣати, движж, движеши** и **двиѣаж, двиѣакши**; **дѣхати, дѣшж, дѣшеши** и **дѣхаѣж, дѣхаѣкши**; **жадати, жаждж, жаждеши** и **жадаѣж, жадаѣкши**; **метати, мештж, мештеши** и **метаѣж, метаѣкши**; **појасати (сѣ), појашж, -шеши** и **појасаѣж, -акши** и др., потом – да је код ових глагола (треће Лескинове врсте) у знатно већем броју код свршених глагола јотовани сугласник општег дела, а код несвршених – суфикс *-a- + -jo/je-* испред обличких наставака: а) – аа) свршеног вида: **вѣстрепѣтати, -трѣпештж, -трѣпештеши**; **вѣсхотѣти, -хштж, -хштеши**; **задѣти, задеждж, -деждеши**; **заклати, -колѣж, -колѣкши**; **исѣхати, -сѣшж, -сѣшеши**; **лобѣзати, лобѣжж, -жеши**; **наказати, -кажж, -кажеши**; **напѣсати, напишж, -пишеши**; **обрѣсти, -раштж, -раштеши**; **одѣти, -деждж, -деждеши**; **погѣвати, -гѣваѣж, -гѣваѣкши**; **понскати, -иштж, -иштеши**; **помазати, -мажж, -мажеши**; **пострадати, -страждж, -страждеши**; **постѣлати, -стѣлѣж, -стѣлѣкши**; **посѣлати, -сѣлѣж, -сѣлѣкши**; **сѣвазати, -важж, -важеши**; **сѣзѣдати, -зиждж, -зиждеши**; **сѣрѣсти, -раштж, -раштеши**; **оурѣжж, -рѣжеши**; аб) несвршеног вида: **алѣкати (лакати), -чж, -чеши**; **брати (сѣ), борѣж (сѣ), борѣкши (сѣ)**; **вѣнѣмати (вѣнѣмати), вѣнѣмаѣж, вѣнѣмаѣкши**; **глаголати, -лѣж, -лѣкши**; **зѣдати, зиждж, зиждеши**; **имати, ѣмѣж, ѣмѣкши**; **клати, колѣж, колѣкши**; **кѣветати, кѣвештж, -штеши**; **лѣгати, лѣжж, лѣжеши**; **обѣмати, обѣмаѣж, -маѣкши**; **отѣмати, отѣмаѣж, отѣмаѣкши**; **плакати, плачж, плачѣши**; **плѣзати, плѣжж, -жеши**; **подѣкмати, -ѣмѣж, -ѣмѣкши**; **понмати, покѣмаѣж, покѣмаѣкши**; **примати, -ѣмѣж, -ѣмѣкши**; **пѣсати, пишж, пишеши**; **стенати, -нѣж, -нѣкши**; **страдаати, -ждж, -ждеши**; **сѣлати, сѣлѣж, сѣлѣкши**; **сѣнѣмати, сѣнѣмаѣж, сѣнѣмаѣкши**; **трѣпѣтати, -пештж, -пештеши**; б) – ба) несвршеног вида: **бѣвати, -аѣж, -аѣкши**; **бѣгати, -аѣж, -аѣкши**; **витати, -аѣж, -аѣкши**; **вѣздаѣтати, -даѣж, -даѣкши**; **вѣзлагати, -аѣж, -аѣкши**; **вѣзливати, -ливаѣж, -ливаѣкши**; **вѣзмѣштати, -мѣштаѣж, -мѣштаѣкши**; **вѣлагати, -аѣж, -аѣкши**; **вѣмѣтати, -мѣтаѣж, -мѣтаѣкши**; **вѣмѣштати сѣ, -мѣштаѣж, -мѣштаѣкши**; **вѣпрашати, вѣпрашаѣж, -прашаѣкши**; **вѣскрѣшати, -аѣж, -аѣкши**; **вѣстаѣти, -стаѣж, -стаѣкши**; **вѣштати, -аѣж, -аѣкши**; **глашати, -аѣж, -аѣкши**; **гнѣвати сѣ, -аѣж, -аѣкши**; **готовати, -аѣж, -аѣкши**; **дѣлати, -аѣж,**

-акши; желати, -аџ, -акши; завџзати, -аџ, -акши; заклинати, -наџ, -накши; заповџдати, -аџ, -акши; зпрџштати, -штаџ, -штакши; знати, знаџ, знакши; избџивати, -бџиваџ, бџивакши; изгџивати, -аџ, -акши; искоџшати, -аџ, -акши; испљнати, -нџаџ -нџакши; исповџдати, -аџ, -акши; кланати сџ, -нџаџ сџ, -нџакши; лишати (сџ), -аџ, -акши; налагати, -аџ, -акши; нападати, -аџ, -акши; нарицати, -аџ, -акши; обитати, -аџ, -акши; облагати, -аџ, -акши; обладати, -аџ, -акши; обличати, -личаџ, -личакши; обрџтати, -аџ, -акши; обџштатавати, -аџ, -акши; одолџвати, -аџ, -акши; озирати сџ, -аџ, -акши; окоџшати, окоџшаџ, -акши; остављати, -вљаџ, -вљакши; осџждати, -аџ, -акши; отираати, -аџ, -акши; отџвџштати, -аџ, -акши; отџкрџвати, -аџ, -акши; отџљжати, -аџ, -акши; отџмџтати сџ, -аџ, -акши; отџпоџштати, -аџ, -акши; отџрицати, -аџ, -акши; очиштати, -аџ, -акши; питати, -аџ, -акши; побивати, -аџ, -акши; повелџвати, -аџ, -акши; повџдати, -аџ, -акши; погрџбати, -аџ, -акши; погрџжати, -аџ, -акши; подвижати сџ, -аџ, -акши; подобати, подобактџ; подражати, -аџ, -акши; покапати (сџ), -каџ, -какши; покланати (сџ), -кланџаџ, -кланџакши; покрџвати, -аџ, -акши; полагаати, -аџ, -акши; поминати, -аџ, -акши; помџшлаати, -шлаџаџ, -шлаџакши; помџтати, -аџ, -акши; посагати, -аџ, -акши; послоџшати, -аџ, -акши; посрамљати (сџ), -мљаџ, -мљакши, постављати, -вљаџ, -вљакши; послаати, -аџ, -акши; приближати сџ, -аџ, -акши; придавати, -даџ, -дакши; прикапати (сџ), -касаџ, -касаџакши; пристџпати, -аџ, -акши; проклинати, -аџ, -акши; поливати, -аџ, -акши; проповџдати, -аџ, -акши; прослављати, -вљаџ, -вљакши; прџбџивати, -аџ, -акши; прџбљивати, -аџ, -акши; поџштати, -аџ, -акши; работати, -аџ, -акши; раздрџшати, -рџшаџ, -рџшакши; раздџвљати, -аџ, -акши; рџдати, -аџ, -акши; рџгати сџ, -аџ, -акши; сџпати, сџаџаџ, сџакши; слоџшати, -аџ, -акши; сџбирати, -аџ, -акши; сџблажнати, -нџаџ, нџакши; сџбљудати, -аџ, -акши; сџгрџшати, -аџ, -акши; сџкроџшати, -аџ, -акши; сџкрџвати, -аџ, -акши; сџмџрџпати, -мџрџаџ, -мџрџакши; сџмџштати, -аџ, -акши; сџтџзати (сџтџзати) сџ, -аџ, -акши; сџтџжжати, -аџ, -акши; оџгнџтати, -аџ, -акши; оџпџвати, -аџ, -акши; оџстрашати сџ, -аџ, -акши; оџтџскати, -аџ, -акши; оџтџшати, -аџ, -акши; ба) свршеног вида: завџштати, -штаџ, -штакши; зазнаменати, -наџ, -накши; испџтати, -аџ, -акши; облобџзати, -аџ, -акши; обџштати, -аџ, -акши; оправџдати, -аџ, -акши; осџпати, осџаџаџ, осџакши; отрџшати, -аџ, -акши; отџвџштати, -аџ, -акши; познати, -знаџ, -знакши; позовати, -аџ, -акши; порџгати, -аџ, -акши; прокопати, -аџ, -акши; просвџштати, -аџ, -акши; разгнџвати сџ, -аџ, -акши; сџвџштати, -аџ, -акши; сџконџчати (сџ), -конџчаџ -конџчакши; оџготовати, -аџ, -акши и др.

Ови примери из старословенског језика, којима смо хтели само да потврдимо неке претпоставке (за ову прилику није нам ни био циљ да прегладамо сву грађу), не казују нам много, али нису без икакве помоћи. Пре свега, потврђени су облици дублети презента о којима расправљамо – презента на -'р, -'eši и -ajr, -aješi (дџшџ, дџшеши и дџџаџ, дџџакши), а то значи да

су ови дублети настали још у прасловенском језику и да их је старословенски, као и српски, наследио и даље развијао, поготово – српски језик. Да ли су и у којој мери ови дублети везани за глаголски вид, на основу датих примера тешко је рећи, јер се и једни и други облици јављају у оба глаголска вида. Ипак, облика на *-ajŕ*, *-aješi* има далеко више код глагола несвршеног вида него свршеног, што је и очекивано ако се има у виду да су односи основа *-a-* / *-ajŕ*, *aješi* били врло продуктивни у процесу итератизације. С друге стране, облика са јотованим завршним сугласником општег дела има подједнако код глагола оба вида. Најзад, што се тиче међусобног односа ових облика, завршеници *-аѣ*, *-аѣши* карактеристични су за глаголе несвршеног вида, врло мало их је међу глаголима свршеног вида, док су облици на *-'ŕ*, *-'eši* више присутни међу глаголима свршеног вида, мада им није занемарљив број ни код глагола несвршеног вида. И то је све што се о датим примерима старословенским може рећи.

А. Белић разликује међу глаголима треће Лескинове врсте два типа: А. тип, где је сврстао старословенске глаголе: **зна-ѣ** : **зна-хъ**, **грѣ-ѣ** : **грѣ-хъ**, **ви-ѣ** : **ви- хъ**, **крѣ-ѣ** : **крѣ-хъ**, **чю-ѣ** : **чю-хъ**. Ови су глаголи на различите начине образовани и већ у прасловенском језику постали творачки тип. Такви су и глаголи **стаѣ**, **ваѣ**, **сѣѣ**, **зѣѣ**, **вѣѣ**, **спѣѣ** код којих су у аористу базе на *-ēj-*, *-āj-*, *-ōj-* давале *-ē-*, *-ā-*, *-ō-*: **ста-хъ**, **сѣ-хъ** и сл. Међу овим глаголима има много изведених, на *-ахъ*, *-ѣхъ* у аористу, у презенту на *-аѣ*, *-ѣѣ*: **дѣлахъ** : **дѣлаѣѣ**, **подовахъ** : **подоваѣѣ**, **оскѣдѣхъ** : **оскѣдѣѣѣ**, **цѣлаѣхъ** : **цѣлаѣѣѣ** итд. Аналогијом према глаголима типа **рѣв-ж** : **рѣв-ти** могао је овај глаголски тип у аористу поред нпр. облика **сѣхъ** добити и облик **сѣахъ** (упор. *rъv-ŕ – sěj-ŕ* : *rъv-a-ti – sěj-a-ti = сѣати*), тако и **лаѣ** : **лаати**, **грѣѣ**: **грѣати** и сл. Б. тип су глаголи са јотованим сугласником на крају општег дела – **плачѣ** : **плачати**. Њихов постанак А. Белић не доводи у везу са глаголима типа *znājŕ* иако се додирују према морфолошком склопу (упор. **плачѣ** = **plākijŕ*). По њему, презенти типа **пишѣ**, **мажѣ**, **клеветѣ** и сл. представљају деноминативне глаголе: **pīs-ŕ*, **māz-ŕ*, **klevet-ŕ* и сл. према именичким основама: **pīs-*, *māz-*, *klevet-*; док су аористни облици *pīsā-hъ*, *māzā-hъ*, *klevetā-hъ* и сл. развијени према придевима **pīsātъ*, **māzātъ*, **klevetātъ* и сл. Исти глаголски вид и исто значење спојило је ове облике у један систем промене (Белић: 425).

Могао би А. Белић бити у праву, и највероватније јесте, када је дате облике објаснио на показани начин. Али то нам још ништа не говори о настанку и развијању глаголских дублета од презентске основе. Ми претпостављамо овакав њихов развитак: прасловенски језик је имао, а старословенски из њега наследио, глаголе типа **znati – *zna-jŕ* и **mazati – *maz-jŕ* (> *mažŕ*), стсл. **знати** – **знаѣ** и **мазати** – **мажѣ**, **мажѣши** и сл. Такве и сличне глаголе наследио је и српски језик, у чијем су се језичком осећању глаголи типа *мазати* – *мажем*, *писати* – *пишем* и сл. осећали као примарни, неизведени. Међу простим, неизведеним глаголима, дакле, било је и оних код којих је наставак презентске основе *-jo / je-* додаван на општи део на вокал (**виѣ**, **виѣши**, **знаѣ**, **знаѣши** и сл.) и на сугласник (**тѣшѣ**, **тѣшѣши**,

гъѣблѣж, гъѣблѣкши и сл.). Међу њима је било глагола оба вида. Касније, али још у прасловенској епоси, глаголски суфикс *-а-* (са презентском основном на *-jē-*) добио је творачки карактер, коришћен је за творбу глагола од именица, придева и глагола и сви ти нови, изведени глаголи били су несвршеног вида, а кад су извођени од глагола, имали су итеративно значење. Мислимо да је управо тај моменат био значајан за појаву и ширење дублета. Наиме, макар у једној фази развитка, било је нпр.: *дремати – дремљем и надимати – надимам* (од старијег *надимајо*) итератив према *надути – надмем*. Касније су, услед видске једнакости, ти облици добили и аналошке облике: *дремам* поред *дремљем* и *надимљем* поред *надимам*. Тај двојаки однос, заснован на аналогији, крчио је сам себи пут, дублетни облици почели су се јављати и код глагола свршеног вида. Ти процеси су у српском језику, као што показује прикупљена грађа, били веома развијени.

Треба посебно издвојити дублетне облике глагола *ткати – ткам* поред *ткем* и све ређег *чем*. Најстарији облици које је српски језик наследио су управо ови који ишчезавају: *чѣм, чѣш ...*, који су облички били прилично удаљени од инфинитива *ткати*, те је чим се у језику створила могућност изговора (кад је престао да делује закон палатализације), уместо *ч* враћено *тк*, добијени су облици *ткѣм, ткѣш ...* Затим је настављен процес обличког приближавања (не никако изједначавања!) двеју основа, тако да су према инфинитивној основи (не од инфинитивне основе!) начињени облици *ткѣм, ткѣш* итд., са односом основа *ткѣ-* : *тка-*. Ови нови облици, као што то обично бива, све више потискују из употребе оне раније. Исто се може рећи и за глагол *гнати*, који се данас употребљава само са префиксима: место старијег облика презента *ижденем* (или паралелно са њим) развио се нови облик *изгнам* – по угледу на инфинитив *изгнати*. Има и других потврда обличког приближавања двеју основа (упор. стсл. *стенати – стениж, стеникши* и срп. *стењати – стењем* или стсл. *чешати – чешж, чешеши* и срп. *чешати – чешем*). Требало би нагласити да у језику постоји тенденција да се две основе облички приближавају, да нису, услед гласовних промена, много удаљене, али се оне притом никад не изједначавају потпуно (упор. *ткѣ-* : *тка-*, *изгнѣ-* : *изгна-* као и *копѣ-* : *копа-*, *носѣ-* : *носи-*, *умѣ-* : *уме-* и др.) – увек је у презентској основи дуг вокал, а у инфинитивној кратак – нема потпуне једнакости.

Остала два облика – императив и глаголски прилог садашњи – будући да се граде од презентске основе, у погледу развијања дублетних облика сасвим су усклађени са облицима презента. И то је разумљиво када се узме у обзир да су дублетни облици презента увек начињени од двеју паралелних презентских основа (упор.: *затећи: затече-м* и *затекне-м, залећи: залеже-м* и *залегне-м, сести: седе-м* и *седне-м, вагати: вага-м* и *важе-м, одузмати: одузима-м* и *одузимље-м, пљескати: пљеска-м* и *пљешће-м*) – наставци су исти, дублетне су основе. Од обеју се граде и императив и глаголски придев садашњи (овај други, разуме се, само од несвршених глагола), те се у самом процесу грађења од једне и друге презентске основе јављају и њихови дублетни облици.

На крају, у закључку, издвајамо три битна момента код дублета од презентске основе: 1) Код глагола типа *рећи – речем и рекнем, лећи – лежем и легнем* и сл. дублетни секундарни облици са основом на -не- јавили су се кад је основинско -ну/не- постало суфикс за грађење свршених глагола од несвршених. У том процесу они су се раширили и на примарне, неизведене глаголе свршеног вида. 2) Код глагола са односом основа -а-/-је- било је оних којима се основинско -је- додавало на општи део на вокал и на сугласник. Код ових других јавиле су се на крају општег дела алтернације као последица прасловенског јотовања. Када се суфиксом -а- почела вршити итератизација (извођење учесталих глагола од свршених), стварањем нове презентске основе на -а- (< -аје-) и услед аналошких укрштања јавили су се дублети *дремам* поред *дремљем* и *надимљем* поред *надимам* и сл. 3) Услед тежње за обличким приближавањем двеју основа, инфинитивне и презентске, јавили су се дублети типа *ткам* поред *ткем* и још старијег *чем*, и др.

Сви су ти дублети имали судбину дублетних облика уопште: једни облици (обично новији) потискују друге (старије), или се задржавају оба облика али се семантички диференцирају или се, посебно у овим случајевима, територијално дистрибуирају, једни се облици више користе у једним крајевима језичке заједнице, други у другим. Дублети су, међутим, присутни и у књижевном језику, не треба их гледати само као дијалектизме. Нормативност им потврђује и најновији *Правопис српскога језика* из 2010. године: „**дремати**, дремам (дремљем); **дрхтати**, дршћем, дршћи, дршћући и дрхтим, дрхти, дрхтећи (ређе дрхћем, дрхћи, дрхћући); **заимати** (-мам и -мљем); **искихати**, искихам и искишем; **клеветати**, -там и -ћем; **лећи**, легнем, легну (лежем, легу), легни и лези; **остризати**, -изам и -ижем, имп. -изај и -ижи; **притискати**, -искам и (ређе) -ишћем; **сисати**, *сисам*, они *сисају*, *сисајући*, *сисај* и *сисем*, они *сису*, *сисући*, *сисии*; **упузати**, упужем и упузам; **шетати** (шетам, ређе шећем)” и др. Факат је да су у експанзији новији облици са презентском основом на -а-, али и да се напореда са њима, не само у народним говорима него и у стандардном језику, употребљавају и облици са основом на -је- (-’е-). Мада је тешко и неосновано прогнозировать судбину језичких појава (језик се изучава у његовом историјском развоју и у савременом облику, али не у будућем времену), могло би се рећи да ће се дублети о којима је реч боље и дуже чувати у локалним говорима него у књижевном језику.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999:** Александар Белић, *Историја српског језика (Изабрана дела Александра Белића*, т. 4), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 2000:** Александар Белић, *Постанак прасловенске глаголске системе (Изабрана дела Александра Белића*, т. 2), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Бошковић 2000:** Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, Београд: Требник.
- Меје 1951:** А. Меје, *Общеславянский язык*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Милановић 1977:** Бранислав Милановић, *Глаголи на –АТИ са двојаким презентском осномом*, Београд.
- Николић 2002:** Светозар Николић, *Старословенски језик I* (Правопис – Гласови – Облици), Београд: Требник.
- Николић 2005:** Светозар Николић, *Старословенски језик II* (Примери са речником), Крагујевац: Лира.
- Правопис 1960:** *Правопис српскохрватскога књижевног језика са Правописним речником*, Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 2010:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РМС 1967–1976:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска – Матица хрватска, књ. 1–3, Нови Сад – Загреб 1967–1969, књ. 4–6, Нови Сад 1971–1976.
- Стакић 2010:** Милан Стакић, *Морфо(но)лошке теме*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Стевановић 1970:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

Milan Stakić

DOUBLET VERBAL FORMS FROM PRESENT TENSE STEM

Summary

Paper brings the results of author's analysis of doublet forms made from present tense stem in Serbian and Old Church Slavonic languages. He concludes that all forms are not of the same origins: some of them are connected exclusively with the verbal aspect (*reći – rečem and rekнем*), the other ones originated in derivation from other verbs in the process of iterativisation, and then due to analogical hybridization (*dremati – dremam and dremљem, dozivati – dozivam and doživљem* in relation with *dozvati*), while the third ones are the result of the tendency of formal approaching of present tense and infinitive stems (*tkati – tkam* beside of *tkem* and of more ancient *čem*). All what is said on forms of present tense equally relates to imperative and present participle (of imperfective verbs).

Key words: present tense stem, endings, present tense, imperative, present participle, doublet forms, verbal aspect, morphonology, analogy

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ*
 Филолошки факултет
 Универзитета у Београду

ИНСТРУМЕНТАЛ ПРОСЕКУТИВНИ ПРЕМА
 ДРУГИМ ОБЛИЦИМА СЛИЧНОГ МЕСНОГ ЗНАЧЕЊА
 ('по' + лок., 'кроз' + ак. и 'дуж' + ген.)

Аутор полази од Маретићевих и Стевановићевих схватања и аналитичких налаза о употреби 'просекутивног' инструментала, на једној страни, те локатива са предлогом 'по', акузатива с предл. 'кроз', и 'дуж' + ген., на другој – те на грађи из језика савремених српских писаца проверава у којој су мери ови односи објашњиви као синонимни.

Кључне речи: инструментал, просекутив, локатив, прокурзив, генитив, пролатив

1. Уводне напомене

1. Маретићево мишљење о инструменталу места (1963: 594) чини се врло прецизно, иако не у свим детаљима исправно. По том мишљењу инструментал овога типа је двојак. (а) У једном значењу он „одговара на питање *куда?*, нпр. он отиде *земљом и свијетом, Дунавом* плови лађа лагана, три девојке цвеће посејале, *брдом* смиље а *долем* босиле, неко пјева *друмом широкијем*, Турцима може *водом* ласно помоћ доћи”. (б) У другом „одговара инструментал у својему мјесном значењу на питање *гдје?*, нпр. кад су били *пољем широкијем*”. Прилог 'куда', да се подсетимо, значи: „у каквом правцу? којим путем” (РМС 1967-1976: s. v.). (а1) Јасно је да се инструментал у овом значењу употребљава уз глаголе кретања и сл., те да упућује на 'правац' кретања, уз изостанак података о дужини пута и његовом почетку и/или крају: конструкција 'Дунавом плови лађа' прати кретање лађе на датом сектору пута, остављајући необележеним претходно и потоње догађање са њом. Простор је 'бочно' омеђен линијом Дунава, а отворен линеарно у оба смера. (а2) Сличан је случај и са примером 'Турци-

* jelenajo@bitsyu.net

ма може водом [...] помоћ доћи'. Глагол 'доћи' додуше поставља кретању завршну границу, али ова не мора бити и гранична тачка кретања 'водом', јер не подразумева да се Турци налазе на самој води, већ негде ван њених димензија. (б1) Глагол 'бити', онако како је дефинисан у речнику (в. РСМ 1967-1976: s. v. 'бити/будем', под 4.а: „налазити се, наћи се; бавити се, боравити, проборавити") стативног је значења, па је Маретић по томе у праву кад прилогом 'где' карактерише пример 'кад су били пољем ширикијем' као да обележава положај попут локатива, јер одговарајући обрт са тим падежом – 'кад су били на/у пољу широком' у крајњој линији описује исту ситуацију као са инструменталом. Но ипак, употребљени инструментал као да у позадини слике сугерира кретање: кад су били у пољу, крећући се њиме. (б2) Глагол 'посејати' са префиксом дистрибутивног или широкопланског значења¹, иако директно не упућује на кретање, ипак у позадини својој подразумева не само покрет стављања семена у земљу, већ и напредовања по површини земљишта. Примарно значење поступка у месту или на ограниченем простору компатибилно је са локативом, док је оно потоње – које заправо спада у домен пресупозиције – отворено за употребу инструментала. (б3) Глагол 'певати'² обухвата систем покрета говорног апарата који нису у вези са променом места. Тек у далекој позадини остаје могућност кретања певача, дакле његово напредовање неким правцем, што допушта употребу инструментала. (в) Својеврсну потпору за ове наше тврдње пружа нпр.: 'Посавином тече вода силна' према 'Посавином лежи вода силна', где глагол 'лежати' допушта замену инструментала локативом 'У/По Посавини лежи вода силна' – док глагол кретања 'тећи' по правилу остаје при инструменталу.

2. Разлог за различито понашање глагола кретања и 'мировања' управо је у оној граници коју горе спомену смо, а коју локатив подразумева, док инструментал остаје без ње. Локатив, наиме, и предлог *по* „заједно с глаголом којему служи као детерминатив означава да се нешто помера на горњој површини и по површини уопште" (Стевановић 1991: 507). При томе су границе тога 'кретања' одређене димензијама онога што означава именица у локативу, свим димензијама у које је затворена 'површина кретања', а не само 'бочним', које би остављале слободан простор за 'правац кретања'. У крајњој инстанци – инструментал, јасно је, упућује на делимично, дакле бочно ограничење кретања или простирања, док локатив подразумева потпуно ограничење.

¹ РСМ 1967-1976 (s. v.): „руком или каквом машином бацати семе у земљу да никне [...], 2. фига. обилно што чим покрити, посути [...], б. побаци, разбаци по чем [...], в. сместити, поставити, подићи густо једно до другога". – Пропустио је лексикограф да дефинише главно значење које дају искази типа 'Посејао је семе по њиви' или сл. Овако формулисана дефиниција као код њега више одговара глаголу 'засејати' „бацити семе у земљу, посејати", јер изостаје упут на ширу просторну перспективу.

² РСМ 1967-1976 (s. v.): „изводити људским грлом мелодичне тонове".

3. Сасвим из другог разлога просекутивном инструменталу се семантички приближавају акузатив с предлогом *кроз* и генитив са *дуж*.

а) Прва поменута конструкција „означава да нешто пролази с једне на другу страну појма с именом у томе облику, да се креће између његових честица, односно делова или јединки тога појма, простором који обухвата обим појма с именом у акузативу”: – Ишли су *кроз шуму* ћутећи; – Гоне једно кржљавче *кроз трн* и *кроза шикарје*; – Ви сте се сретно провукли *кроз мрачне* и *врло компликоване ходнике* (Стевановић 1991: 398). (а) Преузели смо само примере који одговарају нашој идеји о блискозначности *кроз* + ак. и инстр., и тиме признали да је синонимија и на овој релацији само делимична, као и горе. (1) У потоњем примеру перфекат ’провукли сте се’ означава стварно да су они о којима је реч „прошли с једне на другу страну” ходника. Овакво значење – које ћемо назвати прокурзивним³ – заиста подразумева латерално ограничени, а линеарно слободни простор којим се обавља кретање. (2) Заменом *кроз* + ак. за инструментал: – Ви сте се сретно провукли... *ходницима*, – не осећа се нека промена просторних односа: оба пута је упућено на „пролазак се једне на другу страну”. (б) Ни у прва два случаја: – Ишли су *кроз шуму* / *шумом* ћутећи, – Гоне једно кржљавче *кроз трн* и *кроза шикарје* / *трном* и *шикарјем* – нема осетније измене семантичког плана исказа. Али ипак ’*кроз шуму*’ прецизира да се ход нпр. врши између ’делова’ шуме (дрвећа), док ’*шумом*’ означава кретање ограничено искључиво вањским диманзијама шуме. Но ваља додати да овде није ничим наглашена латералност ограничења, па чак ни отвореност простора за кретање преко претпостављених граница у било ком смеру. Инструментал места, како видимо, није увек типични просекутив. Други моменат на који ваља скренути пажњу – јесте усмереност кретања, и његово напредовање у датом смеру: ’ишли су шумом’ скрива у себи осећај линеаризованости кретања, за разлику нпр. од ’лутали су шумом (/по шуми)’, где се подразумева вишесмерност. Са изненађењем смо се нашли пред истином да код инструментала делују неки фактори који изазивају знатну варијацију у значењу. Они би се могли свести у тврдњи да овај падеж нпр., за разлику од акузатива, не подразумева обавезно отвореност простора, па чак ни линеарност кретања, већ само кретање које се остварује на неком простору.

б) Генитив с предлогом *дуж* између осталог има тзв. пролативно значење (Симеон 1969: s. v. ’пролатив’) – по Стевановићу (1991: 329): ’на целој дужини’, одн. ’целом дужином’: – Он је *дуж целога пута* само о томе говорио; – Распори га *дуж трбуха*. (1) У првом случају значење ’пролажења с једне стране на другу’ обезбеђује атрибут ’целога’, док у другоме та значењска компонента изостаје. (2) Изгледа да нијанса ’пролажења с једне стране на другу’ олакшава замену *дуж* + ген. инструменталом: – Он је *целим путем* само о томе говорио. У одсуству те нијансе (а вероватно и директног монолатералног ограничења кретања), замена не делује убедљиво: ’Распори га *дуж*

³ Лат 2009: *procurro*, *-currī*, *-cursum* „истрчати, изаћи; кренути; пружати се”.

трбуха' -> *'трбухом'. Инструментал у последњем случају није добра замена за 'дуж' + ген.

4. Овако дефинисани односи између инструментала са просекутивним значењем и семантички сродних конструкција, упркос нашим прелиминарним налазима – или кад прецизније размислимо, управо у складу са тим налазима – не подразумевају увек 'синонимију', боље рећи хомофункционалност, односно заменљивост облика у датим ситуацијама. Замена је условљена извесним моментима који откривају суштину дистинкцијских вредности сваке од поменутих конструкција. У раду ћемо размотрити сакупљену грађу за просекутивни инструментал, за 'по' + лок., 'кроз' + ак. и 'дуж' + ген., и покушати да формулишемо одговарајуће закључке.

2. Преглед грађе

2.1. Просекутивни инструментал

1. Из онога што рекосмо у уводним напоменама излази да инструментал просекутивног значења има доста широк дијапазон употребе: на једном крају лествице он означава кретање по билатерално ограниченом простору – „с једне стране на другу”, на другом пак: просто кретање по одређеном простору.

2. Прегледаћемо најпре примере са глаголима физичког кретања. Разделићемо их према виду глагола.

2.1. Очекујемо да глаголи несвршеног вида подразумевају директан или индиректан упут на 'пролажење с једне на другу страну' предмета који означава реч у инструменталу. Размотрићемо у којој се мери то очекивање остварује:

И д е преровским шљивицима, опрезно прескаче плотове ДЋ ВС 1, 40. – ...и свако по своме г а з и о Србијом... ДЋ ВС 1, 187. – Ми и д е м о друмом историје. Откако се ратује Моравом и д у војске и најезде ДЋ ВС 1, 297. – Смешећи се, п р о л а з и Штабом и оставља за собом жагор зачућних официра ДЋ ВС 2, 372. – ...в р л у д а животом ДЋ ВС 2, 60. – Није ово корзо да с е ноћас ш е т а т е полагајем ДЋ ВС 2, 151. – ...између висова мрке тишине и долине којом обезнањено л у т а Колубара и т е ч е битка ДЋ ВС 2, 61. – Никад више н е ћ е с књигом под мишком л у њ а т и Латинским кварталом ВС 2, 363. – ...само ће лопови земљом да г а з е ВС 2, 397. – Дечурлија замукла, цвокоћу од зиме, р а з и л а з е с е сокацима ВС 2, 399. – ...трубач м а р ш у ј е калдрмом, и кврчи, пишти, завија нешто на труби ДЋ ВС 2, 460. – Д а г а з и том планином којом је п р о ш а о и нестало његов син ВС 2, 476. – Х о д а л и с у брдом, у чијој сенци, доле, остадоше оранице, села, цркве, виногради МЦ Сеобе 1, 94.

а) Сврсисходно је кренути од последњег (и претпоследњег) примера: 'Х о д а л и с у брдом' (и 'да гази планином') као да не подразумева линеарност и бочно ограничење кретања. Па ипак нас неумесност замене конструкцијом 'по' + лок. ('Ходали су по брду' као да није идентично са 'Ходали су брдом': 'по брду' нужно укида осећај праволинијског, и намеће видик на кружно или какво друго неједносмерно значење), као и могућност супституције предло-

гом 'дуж' + ген. ('Ходали су дуж брда') – опомиње нас да је жив осећај за напредовање кретања управо у извесном смеру и његов линеарни вид. Наше доказе подупреће један интересантан моменат. Наиме, кад једински облик 'брдо' заменимо множинским, отвара се друкчија перспектива кретања, и могућност замене инструментала локативом са предлогом 'по': 'Ходали су брдима' // 'Ходали су по брдима'.

б) Два примера који претходе овима, сваки у свом домену, илуструју оно што смо управо рекли.

ба) Први од њих: 'трубач м а р ш у ј е калдром', иако реч 'калдрма' не мора значити латерално ограничен простор, ипак подразумева линеарно кретање, и не задржава то значење у случају замене локативом и предлогом 'по': 'трубач маршује по калдрми'.

бб) Други: 'р а з и л а з е с е сокацима' // 'р а з и л а з е с е по сокацима' – множинским обликом алудира не на 'сокак' као бочно ограничену површину, већ на мрежу 'сокака' у којој се линеарност губи под притиском осећаја ширег простора. Замена локативом и предлогом 'по' сасвим је прихватљива.

в) 'Л у њ а т и Латинским кварталом' и 'земљом да г а з е' – у предњем плану имају упут на шири простор, испод којег се слабо назире линеарност кретања. Зато је замена конструкцијом 'по' + лок. сасвим прихватљива.

г) 'Колубара лута' и 'битка тече' – 'долином'. 'Долина' је по себи бочно оивичена висовима брегова, па је већ по томе јасно да је кретање билатерално ограничено, а да по дужини долине ограничење изостаје. Међутим, ничим није сигнализирано прекорачење лонгитудиналних ограничења. Изостаје, рећи ћемо, 'пролажење с једне на другу страну'. Кретање се остварује у описаној слици саме долине, са тенденцијом линеаризације. Тиме је обезбеђена једнозначност израза, а осујећена права могућност замене другим облицима о којима је горе било речи.

д) Значење синтагме 'шетати положајем' тешко је описати као лонгитудинално кретање, мада се може претпоставити фронтална попречна линија ровова по којој кретање можда бива остваривано, са искључењем смера према непријатељској линији, али не и оног према дубини сопствене територије. Дакле, некако се може претпоставити бар једнострано ограничење, али као слабо вероватна тврдња. Ако је линеарност у видном пољу израза, онда је могућа замена инструментала предлогом 'дуж' и генитивом ('шетати дуж положаја'). Ако та нијанса значења остаје у позадини, онда је 'по' + лок. боља замена ('шетати по положају', дакле било којим правцем и смером).

ђ) 'Живот' је апстрактан појам који се може схватити и као амбијент у којем се човек нашао и у којем се бори за свој опстанак. Но може се схватити и као временски ток, као неко линеарно кретање животне путање од рођења до заласка за видике вечности. Но глагол 'врлудати' поништава представу линеарне димензионираности, или бар представу праволинијског кретања, поготову нема симптома латералног ограничења простора по којем се кретање обавља. Па ипак је замена инструментала падежима сродног значења не препоручљива.

е) Војвода Мишић 'пролази штабом', једнозначно остварујући линеарно кретање 'са једне на другу страну'. Без обзира на апстрактност појма 'штаб', у сличици коју нуди писац он је конкретизован као простор, или скуп просторија које запоседа штаб армије. Такође без обзира на одсуство латералног ограничења кретања, линеарност и једносмерност кретања обезбеђују једнозначност просекутива, и штите га од евентуалне могућности замене за 'по' + лок. (Хоћемо рећи да 'пролазити по штабу' није легална конструкција за опис онога што је изречено нашим изворним примером).

ж) Конструкције 'Ми и д е м о друмом историје' и 'Моравом и д у војске' складно су конципиране, јер глагол 'ићи' управо подразумева линеарност, тј. у том случају и латералну ограниченост кретања, што именице 'друм' и 'Морава' подразумевају. Замена било којом од поменутих алтернативних конструкција није прихватљива.

2.2. Често смо у горњим описима употребљавали глагол 'подразумевати' – што је значило склизнуће са терена реалних значењских вредности у област тзв. пресупозиција. У израз се однекуд имплицира семантичка нијанса коју не бисмо очекивали с обзиром на значење чланова конструкције. Код глагола свршеног вида тај моменат је још израженији:

Тад устаде и по ђе *селом* куд га сокаци воде и свијају Дђ ВС 1, 20. – ...лелеци по о - ђ о ш е *сокацима* Дђ ВС 1, 20. – *Селом* с е р а з л е ж е кукњава Дђ ВС 1, 40. – Кад с е з а њим о т е ж е *сокаком* месечина у свитању и тишини, Иван поче... Дђ ВС 1, 260. – Тако прославити тишину која с е накратко с л е г л а *Србијом* Дђ ВС 2, 462. – *Путем*, уз обалу, уз брда, која су опет падала и спуштала се у мокре травуљине, кола с у брзо с т и г л а три велика чамца МЦ Сеобе 1, 18-19. – ...донесен и бачен пред улаз у тај чудни дрворед, *којим* је имао без даха д а п р о ј у р и МЦ Сеобе 1, 37. – ...кад би сад било могуће п р о х о д а т и *там плавом, устрепталом реком*, или, над шумама, *небом* МЦ Сеобе 1, 204.

а) Глагол 'поћи' из прва два примера својим почетно свршеним видом по дефиницији није оспособљен да обележи 'пролажење са једне стране на другу'. Али исказ је у оба случаја по нечему компетентан да обележи линеарно кретање дужег тока, дакле да превлада почетак. То је добар знак да је линеаризовање као семантички моменат заправо у надлежности самога инструментала, док глагол има могућности само да укаже на 'дужину' кретања. Но да је линеаризацијски моменат доста слабог домета, показује између осталог и заменљивост инструментала конструкцијом 'по' + лок.: 'пође по селу куд га сокаци воде', 'пођоше по сокацима'.

б) Глаголи у следећа два примера нису сигурно перфективни, али ћемо их ми сматрати таквима ('разлеже се' и 'отеже се' узимамо да су облици аориста, на што упућује контекст из којег су узети примери). 'Разлегнути се' (РМС 1967-1976: „одјекнути, заорити се, зачути се“) и 'отегнути се' (РМС 1967-1976: „издужити се“), без обзира на тренутно видско значење, подразумевају у првој линији шири простор на којем се остварују. Други чак у дубљем слоју значења као да подсећа на линеарност простирања. Но замена инструментала локативом ту није сасвим неумесна ('месечина с е о т е ж е *сокаком*' > по сокаку), док је у првом случају потпуно легитимна (*Селом* // *по селу* с е р а з л е ж е кукњава).

в) Сличног значења са првим јесте и трећи пример по реду: 'тишина [...]' с е накратко с л е г л а *Србијом // по Србији* (РМС 1967-1976: s. v., под 2.а: „спустити се у великој количини на какву површину покривајући је [...])”.

г) Глагол 'стићи' (*'Путем, уз обалу [...], кола с у брзо с т и г л а* три велика чамца'; РМС 1967-1976: „идући наћи се на истом месту са неким који је био измакао”) има тренутно видско значење, и као такав не би могао упутити изравно на кретање или на просторну димензију остварења. Но (већ и по речничкој дефиницији коју смо навели) кретање је предуслов његовог остварења, па према томе и просторност. На први поглед је чудно што је инструментал незаменљив конструкцијом 'по' + лок., а заменљива са 'на' и лок. Именица 'пут', међутим, овде има изразито линеаризовано значење.

д) 'Пројурити' и 'проходати' у префиксу 'про-' имају упут на 'пролажење с једне стране на другу'. 'Дворед' у првом случају, као просторна одредба, има и ингеренције обликовања тога простора, овде заправо његове линеаризације. У таквим условима нема места употреби 'по' + лок. И у другом случају 'река' може утицати на отварање линеаризацијске перспективе, али без обзира на то неке шансе за употребу локатива ипак постоје, иако уз извесну измену значењске нијансе ('п р о х о д а т и... *реком*' -> *' по реци'). Замена пак 'небом' // 'по небу' сасвим је легитимна.

2.3. Издвојили смо у посебну групу следеће примере:

Добош с е у сутону о г л а с и о *Преровом* ДЂ ВС 1, 19. – ...кад су са савамалских тавана јатима полетели слепи мишеви и *буњиштима* к л и ј а л и сви смрадови ДЂ ВС 1, 88. – *Целим путем* једва п р о з б о р и ш е речи МЦ Сеобе 1, 35.

а) Конструкција првог и трећег примера садржи глагол говорења. (1) Просторна димензија у првом од њих долази од инструментала 'Преровом', али је 'огласити се' извесним димензијама свог значења компатибилан с њом (РМС 1967-1976: s. v., под 2: „дати знака, гласа о себи [...])”. Како је линеаризацијски моменат без утицаја, замена предлогом 'по' и лок. сасвим је могућа. (2) Ингеренције у стварању просторне слике у другом примеру сасвим су на страни именице 'пут', па пошто је линеарност у њеном значењу сасвим јасна, замена предлогом 'по' и лок. није прихватљива.

б) У другом наведеном примеру 'по' + лок. не да је допуштена могућност, него је чак у неку руку прихватљивија од INSTR.: 'по буњиштима клијали'.

2.2. Остала грађа

1. Интересантно је размотрити случај и из другог, супротног смера, из смера алтернативних облика: у којој мери су 'по' + лок., 'кроз' + ак. или 'дуж' + ген. заменљиви инструменталом.

2. Најпре ћемо изложити део (прилично обимне) расположиве грађе са локативом и предл. 'по'. И њу је могуће класификовати с обзиром на значење и вид глаголских речи и сл. Прво ћемо прегледати примере са имперфективним, па затим са перфективним глаголом, а на крају долазе случајеви са придевом или именицом као управним делом синтагме.

2.1. У следећим случајевима употребљен је несвршени глагол кретања:

Учитељ, Коста Думовић, гологлав, ћутећи, х о д а *по учионици* ДЋ ВС 1, 21. – ...с к а к а о ј е *по трави* од ужасних болова МЦ Сеобе 1, 39. – Русија му се чињаше као једна велика, непрегледна, зелена пољана, *по којој* ћ е ш е т а т и МЦ Сеобе 1, 32. – ...изуће се и и ћ и бос *по тој земљи* на којој је нестало Иван ДЋ ВС 2, 478. – Аранђел Исакович потера журно, узбрдо, одмичући по јаругама и воћњацима, као да с е в о з и *по крововима* кућа МЦ Сеобе 1, 197. – Сан и отежао, ј а х а о ј е погнуте главе, *по балванима и пречагама* моста МЦ Сеобе 1, 244.

...поглед му се опет заустави у великим наслагама снега, што с е с п у ш т а о *по врвинама* у белим потоцима, пуним камења МЦ Сеобе 1, 103. – Уоколо, горе, виде дрвене тремове, *по којима* с у п р о м и ц а л и калуђери, као црне сенке МЦ Сеобе 1, 192. – За њим, међу дрвећем, *по брду*, т р ч а л о ј е још свега неколико просјака МЦ Сеобе 1, 197. – ...у колима која с у с е тешко п р о б и ј а л а, *по травуљини*, од стабла до стабла МЦ Сеобе 1, 198. – ...које је видео како лагано иду за њим, г а з е ћ и *по травуљинама* МЦ Сеобе 1, 224. – ...да му се чињаше као да г а з и *по врху* неког пласта МЦ Сеобе 1, 224.

а) Глагол 'ходати', 'ићи' и др., из примера прве групе, подразумева шири простор на којем се остварује његово значење, а 'по' + лок. управо инсистира на обележавању ширине. Легитимитет замене локатива и 'по' инструменталом (х о д а *учионицом*; ... и ћ и бос *том земљом*; да с е в о з и *крововима*) сведочи о синонимности двеју конструкција. Но легитимност инструментала није неоспорна, што значи да при потпуном одсуству перспективе линеарности, што је у овом случају белодана чињеница, употреба овог падежа није увек на месту.

б) У осталим случајевима замена је изгледа прихватљивија (т р ч а л о ј е *по брду* // *брдом*; која с у с е тешко п р о б и ј а л а *по травуљини* // *травуљином*; г а з е ћ и *по травуљинама* // *травуљинама*; да г а з и *по врху* // *врхом*), а то је симптом могућег импостирања линеаризацијске перспективе.

Интересантна је околност да је замена 'по' + лок. инструменталом, под рекло би се истим условима као и обратна – ипак мање прихватљива. Једино објашњење које би се томе могло дати јесте да је права позиција за означавање шире површине резервисана за локатив и 'по', а да је ту инструментал на споредном колосеку. Дакле, нашли смо се пред једним стилским проблемом, одн. пред могућношћу нијансирања израза употребом падежа у 'примарној' и 'секундарној' функцији.

2.2. Следи група примера са глаголима који кретање подразумевају као пратећи моменат извршења њиховог садржаја, али који у први план истичу неку радњу или сл.:

...у д а р а л и ножевима *по грању* МЦ Сеобе 1, 94. – Излази у помрчину да га т р а ж и *по том Маљену* ДЋ ВС 2, 478. – Када ли је он т о л о в и о дивље пловке *по Морави*? ДЋ ВС 2, 459. – Од шуме веће од села, шуме *по којој* с у х у к т а л и развигорци и ј е ч а л и северци, г о р о л о м и л е с е олује и *по снегу* л е ж а л а дебела тишина ДЋ ВС 2, 475. – Ш а р а па заравњава шаре *по пепелу* ДЋ ВС 2, 476.

а) 'По' + лок. сем поменутих има и друга значења, у којима се исказују друкчији односи. Тако у првом овде наведеном примеру глагол 'ударати' у позадини упућује на успостављање контакта двају предмета, што је сместиво

у област просторних релација, али као специјални случај који није исказив инструменталом.

б) У осталим случајевима (сем претпоследњег, у којем има више конструкција 'по' + лок., а само неке од њих спадају овамо) замена инструменталом је можда допуштена, али не и добродошла, јер је у њима живо значење реализације радње на ширем простору, али у дистрибутивној перспективи која се у позадини назире (д а г а т р а ж и по том Маљену // *тим Маљеном; .. л о в и о дивље пловке по Морави // *Моравом; г о р о л о м и л е с е олује и по снегу // *снегом; ш а р а... по пепелу // *пепелом).

б1) На пример трагање 'по Маљену' није оствариво на једном месту, нити обавезно у континуитету, већ по местима где је вероватније наћи особу о којој је реч (Реч је о Вукашину Катићу и несталом Ивану, јунацима *Времена смрти*).

б2) Исто тако лов дивљих патака није обавезно остварен на једном месту, чак не ни у исто време. Итд.

2.3. Следи група примера у којима се и не осећа никако, или се не осећа јасно значење кретања при реализацији глаголског садржаја:

О с т а о још овај задах дима и гари по зидовима баце и дуварима оцаклије Дћ ВС 2, 475. – По целој с е кући већ з н а л о за краје, паљевине, туче МЦ Сеобе 1, 30. – Комесар је, в и ч у ћ и на гомилу својих официра, по собама, по степеницама и по дворишту, спасавао што се спасти може МЦ Сеобе 1, 34. – Сваки дан, уз то, з а м а р а х у их вежбама по шумама и ливадама МЦ Сеобе 1, 96.

а) Глагол 'остати' значи „задржати се негде [...], не отићи; не променити место, положај” (РМС 1967-1976: s. v.) – стативног је значења. Уз то 'по зидовима [...] и дуварима' упућује на плуралитет места где се остварује. Оба момента, и стативност глагола и дистрибутивност просторних релација, нису компатибилна са инструменталним значењима. Стога није допуштена замена 'по' + лок. инструменталом.

б) Глагол 'знати (се)', 'викати', 'чинити' и сл. просто су неутрални према месним релацијама, јер допуштају кретање агенса за време свог остварења, али га не захтевају. У првом примеру од ова три адвербијал 'по целој кући' уноси у конструкцију тај моменат као упут на у суштини дисконтинуирани простор, јер су 'знали' сами укућани. И овде је реч о дистрибутивном месном значењу, као и о недопустивости замене облика.

в) У трећем случају адвербијали 'по собама, по степеницама и по дворишту' јасно инсистирају на дистрибутивности простора, што истиче карактер значења и статус конструкције као незаменљиве инструменталом.

г) Последњи случај је специфичан. Поред осталог у конструкцији постоји и именица у инстр. 'вежбама', те није јасно да ли адвербијал 'по шумама и ливадама' стоји ближе њој или предикату 'замараху (их)'. Но свеједно, значење дистрибутивности простора омета замену локативског облика инструменталом.

2.4. Примере са перфективним глаголом разгледаћемо у контингенту, јер зачудо: прилике у њима не разликују се много од оних код имперфективних гл.:

Међутим се у кући комесаровој... сазнало за све што б е х у ноћас *по Печују* 'пандури' почирили МЦ Сеобе 1, 30. – П о с к о ч и в ш и скоро *по постељи*, од ужаса покри длановима лице МЦ Сеобе 1, 72. – ...да п р е в у ч е руком *по њеном огртачу* МЦ Сеобе 1, 115. – Тај човек, дакле, чекао их је, р а з м е с т и в ш и пукове Вуичеве, Хорватове, Венцелове, *по ретким шумам* изнад Штукштата МЦ Сеобе 1, 134. – На то с е *по целој кући* р а з л е ж е плач и врисак жена МЦ Сеобе 1, 179. – ...она је п о ј у р и л а, још једном, у мислима, *по празници* свог женског живота МЦ Сеобе 1, 159. – Ако се преваре у његовом брату Вуку, који би да их све најрадије опет п о т е р а *по равнима, брдима, баруштинама и шумам*... МЦ Сеобе 1, 195. – ...није мање заслужан од свога брата Вука, иако с е онај п р о ч у о *по саборима* МЦ Сеобе 1, 195.

а) 'Беху починили по Печују' недвосмислено је дистрибутивног значења, па према томе и нетрансформабилно из локативске у инстр. конструкцију.

б) Необична је коинциденција форми у другом примеру. Перфективно 'поскочивши' упућује на сингулативност, а 'по постељи' на дистрибутивност простора, и према томе на плуралитет остварења глаголског садржаја. Замена локатива инструменталом није допуштена.

в) Зашто је у трећем примеру нелегитимна замена, није јасно, јер је јасно да се 'превлачење' дешава по континуираној површини. Могућно је да је просторност схваћена као површина успостављања додира.

г) У следећем примеру по реду дистрибутивност је толико изражена да томе није потребно никакво даље објашњење.

д) Поготову је необичан пример анализиран под в) у поређењу са онима који следе: код њих је замена допуштена (На то с е *по целој кући // целом кућом* р а з л е ж е плач; она је п о ј у р и л а... *по празници // празником* свог женског живота; да их... п о т е р а *по равнима, брдима, баруштинама и шумама // равнима, брдима*...).

ђ) Последњи пример сличан је претходно анализиранима, са дистрибутивним значењем и отпором према замени коју покушавамо извршити.

2.5. На крају додајемо да постоје и конструкције са придевом или именицом у центру конструкције – изведеним од глаголских речи и/или семантички повезаним с њима:

Корачајући несигурно, по даскама п о л о ж е н и м *по земљи*, приђе једној озиданој клупи МЦ Сеобе 1, 192. – Доста му је тог мотања на Рајни, тог в и ј а њ а *по Дунаву*, тих т у ч а *по Италији* МЦ Сеобе 1, 240.

Замена инструменталом није дозвољена ни у једном од два наведена случаја.

3. Следи грађа са акузативом и предлогом 'кроз'.

3.1. Имперфективни глагол који у првој инстанци или у позадини свог значења упућује на кретање, употребљен је у следећим примерима:

Дубина, *кроз коју* п р о т и ч е река, мутна је и непроходна МЦ Сеобе 1, 9. – ...он је долазио тек пред вече да поведе жену ма куда, ј а ш у њ и с а њом, каткада по целу ноћ, *кроз*

поља, шумарке, брегове и звезде МЦ Сеобе 1, 74. – Т р г у ј у ћ и, својим шареним лађама, *кроз обале и градове*, још шареније, био се навикао да све оставља МЦ Сеобе 1, 89. – *Кроз јеловину*, он се п е о за пуком МЦ Сеобе 1, 98. – ...он се в о з и о *кроз топал, пролетни дан и мирис јелових шума*, п р о ш а в, у сећању, скоро *кроз цео свој живот* МЦ Сеобе 1, 99. – Велика једна јела, са малом крај себе, мрачно му с е п р и б л и ж а в а л а *кроз високу траву* МЦ Сеобе 1, 103. – Иде сојаком, г а з и *кроз глиб*, цвокоће, жели и мора да гази ту земљу на којој је нестао Иван Д'Ћ ВС 2, 478.

Кућа беше опкољена дубоким јарковима, оборима и пластовима сена, чији се мирис, на сунчању предвечерја, топио и п р о л а з и о не само *кроз блистав ваздух*, већ и *кроз врући, спарни набој* МЦ Сеобе 1, 49. – ...п р у ж а ј у ћ и руку у топал ваздух, *кроз решетку*, осетивши као да може да је провуче кроз млаку површину реке што је протицала, она је својим телом наслутила и песак и трске острва МЦ Сеобе 1, 86.

Могућност замене акузативне синтагме инструменталом није свуда једнака, и то очито зависи од значења саставних елемената, па и конструкције као целине. У анализи кренућемо од задњег примера.

а) 'Решетка' је по дубини скоро недимензионирана, те између улазног и излазног момента готово и нема међупростора. Употреба инструментала захтева бар постојање ширег простора за извршење радње управнога глагола, па је овде он заправо искључен.

б) У претпоследњем примеру глагол 'пролазити' као да обавезно подразумева улазни и излазни моменат, што је код инструментала очито замењено само отвореношћу простора, а улажење и излажење нису назначени (исп. 'пролазити кроз град', а 'шетати градом': 'пролажење' у првом случају подразумева наставак ван димензија града, а 'шетња' у другом не). Тиме је искључена могућност замене.

в) Обрти 'газ и *кроз глиб*' и 'п р и б л и ж а в а л а с е *кроз високу траву*' упућују заправо на толику дубину блата и висину траве да се у њих тоне. Алтернативни обрти 'гази глибом' // 'гази по глибу' или 'приближавала се високом травом' // 'по [...] трави' ипак алудирају на површинско кретање, те су инстр. и лок. + 'по' међусобно синонимни, а изворна конструкција пренаглашено је хиперболична.

г) Именице 'дан' и 'мирис', као и 'дубина' из првог наведеног примера, стварно су апстрактне, па стога и неизражених димензија, те се могу на разне начине представити. Заменаљивост 'п р о т и ч е кроз дубину' // 'протиче дубином' // 'протиче по дубини'; 'в о з и о с е *кроз топал, пролетни дан и мирис јелових шума* // *топлим, пролетним даном и мирисом* [...] // *по топлом пролетном дану и мирису* [...] – мање или више је легитимна.

д) У преостала три случаја: 'ј а ш у ћ и [...] *кроз поља, шумарке, брегове и звезде*; Т р г у ј у ћ и [...] *кроз обале и градове*; *Кроз јеловину*, он се п е о – глагол посредно или непосредно упућује на кретање, а именички део односи се на реалне и димензиониране чињенице. У сва три случаја обе замене су допуштене, с тим што је заправо 'кроз обале и градове' слабије акцептабилно од '(по) обалама и градовима'.

3.2. Глаголи перфективног вида понашају се у неком смислу слично имперфективнима:

Из општине, *кроз прозор* у решеткама, л и н у жутњикава светлост ДТБ ВС 1, 19. – Измаче лелеку и дреци и п р о к а с а *кроз влагу* дрвећа и грања МЦ Сеобе 1, 14. – Затим п о т е р а коња касом, *кроз празнину* МЦ Сеобе 1, 21. – ...ј у р н у в ш и *кроз жбуње*, тражаху пут МЦ Сеобе 1, 26. – Друго би било да је ма ко п р о ш а о *кроз ту избу*, споља, из Земуна МЦ Сеобе 1, 68. – ...пружајући руку у топал ваздух, *кроз решетку*, осетивши као да може да је п р о в у ч е *кроз млаку површину реке* што је протицала, она је својим телом наслутила и песак и трске острва МЦ Сеобе 1, 86. – ...он се возио *кроз топал*, пролетни дан и мирис јелових шума, п р о ш а в, у сећању, скоро *кроз цео свој живот* МЦ Сеобе 1, 99. – ...п р о ш а о је *кроз варош* поносит МЦ Сеобе 1, 108. – Пошто је *кроз пакао* под собом п р о п у с т и о толико жена, са овом му се учини да ће на небо МЦ Сеобе 1, 159.

а) Ово је видљиво најпре у два случаја где имамо у истој исказној форми две паралелне конструкције са имперфективним (в. горе) и перфективним глаголом. (1) Рекло би се да је и 'млака површина реке', у шестом овде наведеном примеру, виђена из вертикалне перспективе, те је ситуација слична као и са 'решетком', па је незаменљивост другим облицима које овде прати-мо иста. (2) На другој страни у: п р о ш а в [...] скоро *кроз цео свој живот* // *целим својим животом* // *по целом свом животу* – замена је мање или више легитимна, као и у првом делу примера са имперфективним глаголом.

б) Перфективност глаголске речи ипак је од утицаја на значење ових конструкција. У последња два примера 'прошао је' инсистира на прекорачењу димензија 'вароши', те је легитимна само употреба 'кроз' + акуз.; а 'пропустио [...] кроз пакао' на исти начин подразумева излазак из 'пакла'.

в) И у првом примеру из те групе 'кроз прозор [...] л и н у [...] светлост', не допушта замену, јер 'лину [...] прозором' захтева ширу површину, те би значило да се светлост разлила по самим стаклима прозора, а не из општине ван.

г) У конструкцији: [...] п о т е р а коња [...] *кроз празнину* // *празнином* // *по празнини* – 'празнина' је апстрактан и недимензиониран ентитет, па је – као и горе у сличним случајевима – схватљив на различите начине. Стога је замена акузатива и предлога инструменталом и локативом допуштена.

д) У преостала два случаја: [...] ј у р н у в ш и *кроз жбуње* // *жбуњем* // *по жбуњу*, тражаху пут;да је ма ко п р о ш а о *кроз ту избу* // *том избом* // *по тој изби*, споља, из Земуна – замена је легитимна, али унеколико мења перспективу локалних односа. Инструментал је неутралан према чињеници изласка из 'жбуња' или 'избе', док је 'по' + лок. и не подразумева.

4. На простору на којем смо бележили грађу број примера са предлогом 'дуж' и генитивом није превелик.

4.1. У два случаја употребљен је имперфективни глагол:

...дотле су жене са децом, и пси, т р ч а л и *дуж обронка* стрме обале МЦ Сеобе 1, 15. – Пред њим је земља била заравњена, све до обронка брега са којег је могао да в и д и врло далеко *дуж Дунава*, у равнице МЦ Сеобе 1, 199.

а) Синтагма 'дуж обронка' може се схватити двојачко: поред обронка целом његовом дужином, или 'по обронку': У првом случају обрт значи уни-

латерално ограничен простор по којем се обавља кретање, и то је значење искључиво генитива са предлогом 'дуж' ('крај', 'поред' или сл.). У другом конструкција упућује на површину и кретање које се на њој дешава. Тада је уместо изворне формације употребљива и она са инструменталом или 'по' + лок.: [...] жене са децом, и пси, т р ч а л и *дуж обронка // обронком // по обронку*.

б) У другом примеру 'дуж Дунава' упућује куда смера 'виђење': 'Дунав' је само критериј за одређење смера, док обрти 'види Дунавом // по Дунаву' инсистирају на ширем простору у који је укључана река.

4.2. Нешто је бројнија грађа са перфективним глаголима:

Дунавом је могао д о г л е д а т и врло далеко, *дуж обала* МЦ Сеобе 1, 14. – Чим пошоше, он по т е р а коња *дуж обале* и нагна га узбрдо МЦ Сеобе 1, 16. – Б и о ј е п р о ш а о са породицом, *дуж Тисе и Дунава*, скоро сва места МЦ Сеобе 1, 20. – ...а над свим тим његовим војницима, и колима, *дуж целог пута* на ратиште, надао се да ће б и т и и с - п р у ж е н а као нека Божја, или ћесарска рука МЦ Сеобе 1, 159. – Кола су његова међутим п р о б и л а с е *дуж једног јарка*, у ком беше усахла вода, до неког моста од балвана МЦ Сеобе 1, 198.

а) Обрти 'дуж обала' и 'дуж обале' сасвим су слични првом случају у претходном параграфу, па за њих вреди тамошње објашњење.

б) Конструкција Б и о ј е п р о ш а о са породицом, *дуж Тисе и Дунава*, скоро сва места – важна нам је, јер констелација ширих односа у њој не дозвољава двојако тумачење, и потврђује примарност значења 'дуж' + ген. као 'поред' + ген. са инсистирањем на линеарности и унилатералној ограничениости простора. Замена другим овде помињаним конструкцијама није могућа ако се жели очувати изворно значење и смисао текста.

в) Последња два примера садрже конструкције сличног значења: 'бити испружена..., *дуж целог пута // целим путем // по целом путу*'; 'пробила се *дуж... јарка // јарком // по јарку*' – показују неједнакост значења само у томе што 'дуж' + ген. инсистира на линеарности простора, док код друге две конструкције то није обавезно.

3. Закључак

1. Сводећи расправу, можемо одмах утврдити да међу конструкцијама са просекутивним инструменталом, са 'по' + лок. са 'кроз' + ак. и 'дуж' + ген. – постоји делимичан синонимни однос.

а) Просекутивни инструментал подразумева двострано отворен простор на којем се врши радња или постоји чињеница о којој је реч. Поред тога, овај облик толерише линеаризацију простора, уз његово билатерално ограничење, али не подразумева да су ови моменти обавезни.

б) Акузатив са предлогом 'кроз' јесте конструкција чије је основно значење 'пролажење са једне стране на другу' датог простора или димензија датог предмета. Варијације основног значења иду према обележавању 'медија'

тј. масе или волуминозног ентитета унутар чијих димензија се дешава оно што означава глаголска реч уз коју стоји или недимензионираног ентитета који је могуће схватити као волумен. У основном значењу додирује са са просекутивним инструменталом, а у другом и са 'по' + лок.

в) Основно значење генитива са предлогом 'дуж' тиче се линеаризованог простора унилатерално ограниченог. Но ова конструкција толерише и употребу у значењу вишестрано ограниченог линеаризованог простора. Само у другом случају може се сматрати синонимним са просекутивним инструменталом и 'по' + лок.

2. Ова синонимија, како видимо, нити је потпуна, нити устаљена, већ зависи од више фактора. Она на свој начин указује на разлике у могућности употребе падежних облика или предлошко-падежних конструкција у овој или оној ситуацији, и у крајњој линији указује на стилску хијерархичност конструкција са овим или оним обликом за дату прилику.

ИЗВОРИ

ДЂ ВС 1978: Добрица Ћосић, *Време смрти*, Београд: Просвета.

МЦ Сеобе 1978: Милош Црњански, *Сеобе*, Београд: Нолит.

ЛИТЕРАТУРА

Лат 2009: Слађана Милинковић, Пирошка Сегеди, Владислав М. Тодоровић, *Латинско-српски, српско-латински речник*, Београд: Службени гласник.

Маретић 1963: Tomislav Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada Globus.

РМС 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад (– Загреб): Матица српска (–Матица хрватска).

Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 5. изд., Београд: Научна књига.

Jelena R. Jovanović Simić

INSTRUMENTAL CASE WITH PROSECUTIVE MEANING COMPARED WITH
OTHER CASES MEANING PLACE ('PO' + L., 'KROZ' + ACC. AND 'DUŽ' + G.)

Summary

Author is departing from Maretić's and Stevanović's apprehensions and from her analytical findings on use of 'prosecutive' instrumental, on one side, and use of locative case with preposition 'po', of accusative case with preposition 'kroz' and 'duž' + genitive case, on the other side. On the material from modern Serbian writers, she is examining in which measure these relationship is explicable as synonymous.

Key words: instrumental, prosecutive, locative, procursive, genitive, prolative

Драгана Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ*
 Филолошки факултет
 Универзитета у Београду

ДЕМИНУТИВНО-ПЕЈОРАТИВНИ ГЛАГОЛИ ИЗВЕДЕНИ СУФИКСИМА *-АКА*, *-АРА* И *-АТА*

У раду се – на примерима из Корпуса савременог српског језика Математичког факултета у Београду – испитује семантика деминутивно-пејоративних глагола изведених суфиксима *-ара*, *-ата*, *-ака*. За разлику од типичних глаголских деминутива, код којих сема *мало* производи снижавање (акционог) интензитета, код пејоративних девербалних деминутива ова сема утиче на мању правилност у начину вршења радње. Симетричност и ритмичност концепта фрагментације увелико су нарушене, те се пејорација (тј. пејоративни потенцијал ових глагола) ослања на дисхармоничност радње и одсуство њене усмерености. У овој творбено-семантичкој скупини значајану улогу имају глаголи кретања и производње звука, чија се фигуративна значења везују за непримерене облике понашања (уп. *врдарати*, *вуцарати /се/*, *клатарити /се/*) и непожељне начине говорења (*млатарати /језиком/*, *лупатати*, *лунетати*, *ломатати*). Пошто је запажена недоследност у интерпретацији значења ових глагола у нашим великим описним речницима (РСАНУ и РСМС), на основу заједничких семантичких карактеристика те групе девербативних деминутива предлажемо начин њиховог (уједначеног) представљања у лексикографским чланцима.

Кључне речи: деминутивни глаголи, пејорација, семантика, концептуализација радње, девербативни евалутив

1.0. Деминутивни глаголи обично се одређују као девербални деривати чије се основно значења односи на нижи степен интензитета вршења радње мотивног глагола (Грицкат 1955/56: 47), при чему је интензитет, схваћен као величина, апроксимативно снижен. Апроксимација је – у домену субјективне оцене – карактеристична и за деноминалне изведенице, мада међу именицама и глаголима који припадају овој творбено-семантичкој категорији постоје битне разлике. Наиме, код деноминалних деривата аугментација с лакоћом привлачи пејорацију¹, а деминуција се овој афективној сфери приближава

* draganavs@yahoo.com

¹ Појмовна метафора ВИЗУЕЛНО ПОЉЕ ЈЕ САДРЖАТЕЉ увелико подстиче атракцију аугментације и пејоративности. Наиме, наше перцептивно искуство великим делом је базирано на визуелним утисцима; свет око себе посматрамо као позорницу, а наше визуелно поље запремају ентитети различитих димензија. Разуме се, они који су предимензионирани запремиће га на-

преко детериорације обликоване аксиолошки усмереном метафором (*мало је безвредно*); с друге стране, апстрактност радње условљава сложеније схватање пејорације глагола. Творбени унос сема *мало* у глаголску основу ниуколико није довољан предуслов за детериорацију, јер је већина деминутивних глагола лишена афективног значења.² Ипак, као што сема *мало* код именичких основа производи различите, па и опозитне значењске помаке и на емотивној и на аксиолошкој скали, код глагола она утиче на модификацију радње, па и на начин перцепције делања, чиме се у центар пажње поставља суфиксално-интензитетска палета и њена способност истовременог (ре)моделовања (метафорично схваћених) димензија и односа према њима. Зато – као исходиште разматрања пејоративности деминутивних глагола – истичемо тврдњу Стојана Новаковића да се „радњи може показати и мера” (Новаковић 1894: 73). Сматрамо да је управо апстрактна природа ове „мере” (тј. могућност творбене (дез)интензификације глагола) важна за посматрање депрецијације и пејорације глагола, јер су и саме радње апстрактне; зато се мера, као елемент који условљава модификацију, концептуализује преко конкретних, перцептивно доступних реалија које могу да утичу на детериорацију (исп. ниже 5.2, 5.3).

1.1. У складу са полазиштима когнитивне семантике, значења девербалних евалутива посматраћемо на темељу концептуализација радњи које су њима именоване, укључујући тако у формирање значења и спознају ванлингвистичке стварности која се нужно осликава у језику. Пошто се глаголи изведени (од различитих основа) суфиксима *-ара*, *-ака*, *-ата* у нашим великим описаним речницима не представљају на исти начин, намера нам је да – полазећи од разумевања радње као модификацији подложног ентитета – ис-

прецац, затворити нам видик и тако нас учинити беспомоћнима; управо због оваквог ефекта *запремљености визуелног поља* ’велико’ изазива одбојност и – готово по аутоматизму – пејорацију, којом настојимо да све што јесте или што се доживљава као велико, непожељно, претеће одагнамо и одгурнемо. Отуда је разумљиво што су и резултати нашег испитивања показали да је у четири тома РСАНУ (III, VII, XI, XVI) забележено знатно више деноминалних аугментатива са квалификаторима аугм. и пеј. (263), а много мање оних код којих је актуелизовано само квантитетско значење – аугм. (50), док је код деминутива слика сасвим друкчија: број деминутива лишених афективног значења (само дем. – 323) приближан је броју оних који уз деминутивну семантику имају и хипокористичко значење (дем. и хип. – 375) (исп. Вељковић Станковић 2011: 62).

С друге стране метафора ИНТЕНЗИТЕТ ЈЕ ВЕЛИЧИНА (уп. Тејлор²1995: 144–149) такође обликује наш вредносни систем (уп. *јуначина*, *момчина*; *глумчић*, *новинарчић* и сл.). Ипак, преко метафора ВАЖНО / ВРЕДНО ЈЕ ВЕЛИКО и НЕВАЖНО / БЕЗВРЕДНО ЈЕ МАЛО, МОЋ(НО) ЈЕ ГОРЕ, НЕМОЋ(НО) ЈЕ ДОЛЕ не стичемо комплетну слику евалутивног света обликованог језиком, јер би у том случају постојало много више аугментатива с лаудативним но оних с пејоративним значењем. Међутим, аксиолошка слика настала творбеним димензионарањем у српском језику је битно друкчија; повишавање интензитета не схвата се увек као позитивно, нити његово снижавање обавезно има негативан исход, јер сема квантитета, а посебно сема *мало*, имају изражени модификацијски потенцијал.

² У раду „Когнитивни аспекти деминуције глагола у српском језику” указали смо на чињеницу да се глаголска деминуција пре доводи у везу са концептом МАЛО / СЛАБО ЈЕ НЕБИТНО но са поимањем *малог* као доброг и пожељног (као што је то случај код именица). Узрок томе јесте слаба развијеност афективног сегмента глаголске деминуције (осим у примерима у којима препознајемо утицај типичног асоцираног сценарија у коме су субјекат и/или објекат емотивно обојени) (исп. Вељковић Станковић 2012: 505–506).

питамо могућност њиховог увршћивања у глаголе субјективне оцене и да на темељу доминантних семантизација најфреквентнијих деривата посматрамо претпостављену уређеност овог скупа глаголских твореница.

1.2. Полазимо од хипотезе да мотивисаност творбене модификације мора бити усклађена са оцењивачком намером, а да већ сам избор мотивних речи открива евалутивни фокус говорника српског језика. Будући да многи од ових глагола имају релативно развијену полисемантичку структуру, понај-пре ослоњену на значења мотивних речи, али и на творбом подстакнуте значењске помаке, занимаће нас и начин успостављања веза између денотата и секундарних значења ових девербала, као и појмовне метафоре захваљујући којима се искуствена поставка о једном типу радње преноси на други семантички тип. Овде пре свега мислимо на семантичке помаке деминутивно-пејоративних девербала са примарним значењем (неартикулисаног) ударања³ или кретања према скупинама глагола говорења и етички неприхваћених облика понашања (уп. *лунетати*, *млатарати*, *клатарити се* и сл.).

1.2.1. Као питања важна за сагледавање семантике ових глагола издвајамо следећа:

(1) Може ли се различитим суфиксима нијансирати степен „организованости” радње (о чему говори Ирена Грицкат у свом чланку „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику”; исп. Грицкат 1955/56:), и – ако може – како би ово значење требало интерпретирати?

(2) Какве је природе деминуција унета суфиксима који полазни глагол боје пејоративним значењем, тј. каква је семантика периферних сегмената деминутивног континуума?

(3) Коначно – да ли су уистину у питању деминутиви и у чему се, у овом случају, огледа деминуција ако је сема *мало*, којом се обликује семантика сниженог интензитета, код поменутих деривата веома дискретна или у тој мери преобликована да ју је понекад тешко распознати?

2. Одговор који нудимо на (последње) питање „могу ли глаголи изведени суфиксима *-ара*, *-ака*, *-ата* бити убројани у деминутивне глаголе” јесте позитиван, јер овде умањеност – место у сниженом интензитету – видимо у *мањој правилности начина вршења радње*. Снижену меру правилности препознајемо у девијантном, разносмерном, непримереном вршењу њеном. Ипак, будући да поменути глаголи не припадају прототипичним деминутивним глаголима, већ се код ових твореница, као што ћемо показати, у мањој или већој мери уочава пејорација (што није случај код типичних деминутивних девербала), јасно је да они припадају рубном ареалу категорије глагола

³ У уводном делу своје монографије „Историјска семантика глагола ударања у српском језику (преко етимологије до модела семасиолошког речника)” Јасна Влајић-Поповић истиче да је „ударање једна од базичних радњи и у природи и у човековој сфери” (2002: 13), и додаје да „иако се у литератури неретко полази од значења ’сећи, резати’ као основног (Топоров 1988, Маковский 1989) – ипак имамо разлога да верујемо да је ударање ’старија’ радња из које проистиче велики број других глагола” (исто, 25). О глаголима *лунати*, *лунетати*, *лапарати*, *лабарати* и др. са значењем „брбљати”, „блебетати” из етимолошког угла исп. Влајић-Поповић 2002: 211), док се ми у овом раду превасходно бавимо семантичким помацима насталим у процесу творбе, и то из синхроне перспективе.

субјективне оцене, тј. *девербалним евалутивима*, јер им суфиксом унети адвербијални инскрипт (уз прилошко) додаје и афективно и/или аксиолошко значење. И у овом смислу ситуација је битно друкчија од оне каква постоји код именица, јер деноминални деривати, као потенцијални носиоци афективног значења, припадају прототипичним именичким евалутивима, тј. најужем кругу субјективне оцене. Међутим, пошто типичне глаголе субјективне оцене карактерише доминација аксиолошког неутралног адвербијалног инскрипта, глаголи код којих се јасније препознаје афективни потенцијал, тј. пејорација, показују се као нетипични експоненти скупа, што значи да међу представницима ове категорије постоје знатне, понекад неочекиване разлике.

2.1. Будући да је сугласник К, уз Ц и Ш, препознат као фонетски деминутивни маркер (Вељковић Станковић 2012: 501), поћи ћемо од деривата добијених суфиксом *-ака* међу којима су, узимајући у обзир бројност примера нађених у електронском Корпусу, у нашем језику уобичајени глаголи *мољакати*, *тужакати (се)*, *бацакати (се)*, *сељакати (се)*, *врдакати*, *љуљакати (се)* и сл.

За деминутивне глаголе изведене овим суфиксом Ирена Грицкат каже да „имају једну заједничку значењску компоненту – специјалан став говорника према радњи коју он представља као немарно, неспретно вршену, или као радњу која заслужује изванредан презир” (Грицкат 1955/56: 60). Све наведене лексеме у различитим контекстима (а неке од њих и у нултом контексту) лако реализују детериорацију, али ово значење речници ретко бележе, јер његова израженост варира. Уобичајени квалификатор у великим описним речницима (РСАНУ и РМС) је *дем.*, мада и он често изостаје (уп. *сељакати се*, *тужакати (се)* у РМС):

РСАНУ: **љуљакати (се)** несвр. у *дем. значењу* : *љуљати (се)*. – Узврпољи се ... Вукас и уз те тијелом љуљакати (Буд. 2, 46).

љубакати несвр. уч. I. 1. *често, све редом љубити, цамакати некога (обично са пеј. призвуком)*. – Мени се чини ... да је ... лакше ... пити вино и љубакати девојке (Давичо 3, 35). 2. в. *љубакати (II, 2)*. II. ~ **се** 1. *љубити једно друго, узајамно се љубити*. 2. *упуштати се у љубавне односе, водити љубав, ашиковати (обично у пеј. значењу)*. – Упознали се, љубакали се и разшли се (Петр. В. 5, 35).

врдакати несвр. уч. у *деминутивном значењу* : *врдати*. – Што не чуваш место него једнако врдакаш? (СН 1917, додатак 4).

мољакати несвр. *упорно молити, досађивати молећи*. – Ако не може званичним, а он мољака да иде приватним послон (Срем. 14, 12).

РМС: **сељакати се** несврш. *често мењати стан, боравиште, радно место, школу и сл.; често се селити*. – Непрестано се сељака с једног мјеста на друго. *Крп.*

трзакати се несврш. *дем. према трзати се*. – фиг. – Страх ... скакуће звјераво по очима, трзак се у ковитлац. *Сим.*

тужакати несврш. *често тужити, оптуживати кога (обично из мржње и нетрпељивости), потказивати, пријављивати*. – Чиновници нису то хтели да трпе, па су га тужакали управнику царинарнице. *Уск.*

~ **се** 1. *често изражавати нерасположење, јадати се, жалити се на кога или што*. – Све се тужакао на своје другове у служби. *Јов.*

2.1.1. Неке од основа које пејоративни потенцијал дугују суфиксу *-ака* привлаче велик број деминутивних суфикса; такви су, на пример, глаголи

љуљати (*се*) и *врдати* (поред *љуљакати се*, РСАНУ бележи и: *љуљацкати се*), *љуљашкати се*), *љуљкати се*), *љуљуцкати се*), *љуљушкати се*), а уз *врдати* и *врдукати*, *врдучати*, *врдучкати*).

Само постојање већег броја истоосновинских деминутивних деривата потврђује чињеницу да мотивни глаголи имају значајно место у језичком изразу говорника српског језика, а да изведенице немају истоветну семантичку, па ни стилску вредност. Примерице, *љуљкати се* и *љуљушкати се* свакако су чешћи од *љуљакати се* и *љуљашкати се*), те је извесно да ће ређе употребљавани глаголи имати већу стилску експонативност. Међутим, сви поменути облици припадају типичним девербалним деминутивима, те – осим у посебно маркираним контекстима – нису пејоративно обојени, док се управо тим значењским потенцијалом издвајају деривати добијени суфиксом *-ака*: *љубакати се*), *врдакати*. Зато, да би се деминутивно значење усмерило у правцу депрецијације понекад није потребна велика помоћ контекста (прим. 1, 2)⁴, мада има примера који сведоче о афективно неутралном, фигуративном значењу (3), или тек благој, конотативној хипокоризацији гл. *љубакати се*) (4, 5):

(1) Знаш шта, мила моја снајка, ми смо те узели не зато да се *љубакаш* и да се излежаваш. Иди, де, помузи краве, а после стани код пећи да куваш (КССЈ; Михаил Шолохов, *Тихи Дон 1*, Београд, Просвета, 1974).

(2) ...била је, и после тог доживљаја, готова да се шета по месечини, чак и да се *љубака* – али се више дала није (КССЈ; Милош Црњански, *Друга књига сеоба*, Београд, Антологија српске књижевности, Учитељски факултет).

(3) Месец је и даље марљиво рубио облаке, Дунав се пресијавао, јужни ветрови пиркали, таласи *љубакали* обалу, а из дна земљиних груди допирао је ритам једног великог и спокојног дисања (КССЈ; Милутин Ускоковић, *Дошљаци*, Београд, Народно дело, 1932).

(4) Колунџија је истакао да се Бранково бистро срце инспирисало „само у просторима где су се *љубакали* мило и драго” (КССЈ; *Политика*, 9. 9. 2006).

(5) Тице су лепетале крилима, мазиле се главицама, *љубакале* отвореним кљунићима и цвркулале (КССЈ; Драгиша Васић, *Витло*, у: Антологија српских приповедача 19. и 20. века, Београд, Филип Вишњић, 1999).

2.1.2. Рекло би се да глаголи (изведени суфиксом *-ака*) чије је значење обележено као деминутивно у понеким, мада ретким случајевима имају могућност ограниченог кретања по емотивно-аксиолошкој скали, док се деривати *сељакати се* и *мољакати* – премда наведени без посебног квалификатора – издвајају наглашенијом пејорацијом која је, по свему судећи, иницирана адвербом *често*, јер се честост у многим случајевима интерпретира као неприкладна.

Овај прилошки детерминатор уобичајен је код афективно (и аксиолошки) неутралних глагола, и то у складу са концептом фрагментације (нпр. *сипкати*, *виркати*; исп. Вељковић Станковић 2012: 501). Негативан аксиолошки став, па и пејорација потичу од неповољне оцене која долази из ванлингвистичке сфере, што узрокује презрив однос према радњама које је пожељно или

⁴ Наша су графичка истицања у свим наведеним примерима (из електронског Корпуса савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду, Речника САНУ, РМС, РСЈ и других извора).

не чинити уопште (нпр. тужити : *тужакати*), или чинити их што ређе (уп. селити /се/ : *сељакати* /се/). Тако се карактеристична деминутивна значењска компонента (*често*) реинтерпретира у складу са социјалним параметрима и добија обележје непожељности:

(6) Живот је, каже, луд, кад човек, поред жене, има и ташту, а још луђи, кад науми да се сељака и оде у непознату земљу (КССЈ; Милош Црњански, *Друга књига сеоба*, Београд, Антологија српске књижевности, Учитељски факултет).

(7) У Русији, кажу, којешта пију. Не ваља што се толико сељакају. Боље би било да су стали у Срему и Темишвару, па, на месту, упљескали Гарсулија (КССЈ; М. Црњански, исто).

(8) И тако, сваке године када кренем на одмор, мољакам пријатеље да се неко од њих смилује и пристане да ми чува гарсоњеру... (КССЈ; *Политика*, 27. 1. 2010).

(9) Што често динара немамо по цеповима – то никога не занима, а после дођу ти исти безбожници да мољакају за гласове (КССЈ; *Политика*, 22. 4. 2007).

2.2. Сви наведени примери сведоче о ненаклоности према овако именованој радњи чија се деминутивност може довести у везу са понављањем и разносмерном, често хаотичном и непредвидљивом усмереношћу радње (сељакати се с једног места на друго; мољакати час овога, час онога, сваки час молити и сл.). Фрагментација радње и овде постоји, али није иста као код типичних деминутивних глагола, јер се не поима као уједначено сегментиран низ, па ни као низ узастопних акција (што је карактеристично за итеративе), већ као скуп асиметричних, дисперзивних покрета. Неорганизованост и неуређеност таквог скупа активности зато призива негативну оцену и пејорацију уведену аксиолошким параметром.

2.3. Пошто сврховиту активност разумевамо као складно и добро усмерено кретање (АКЦИЈА ЈЕ КРЕТАЊЕ, Лејкоф и др. ²1991: 5), СВРХОВИТА АКЦИЈА ЈЕ УСМЕРЕНО КРЕТАЊЕ (ПРЕМА ОДРЕДИШТУ), неодређеност и дезоријентисаност у погледу циља делања неминовно се одражавају и на квалитет радње (уп. ОДСУСТВО СВРХЕ ЈЕСТЕ ОДСУСТВО УСМЕРЕНОСТИ (исто, 28–29)). Зато се на несврховиту, па стога и непримерену активност гледа као на непожељну, а она се често реализује као неуређено и разносмерно кретање (*сељакати* /се/, *врдакати* и сл.) (НЕОРГАНИЗОВАНА / АСИМЕТРИЧНА / ХАОТИЧНА АКЦИЈА ЈЕ НЕПРОДУКТИВНА / ЛОША / НЕПОЖЕЉНА). Пејорација је, дакле, изазвана дисхармоничношћу активности која се, будући да је истовремено и нескладна и непродуктивна, доживљава као одбојна.

2.3.1. Хаотична, неартикулисана акција у највећем броју случајева схваћена је као непримерена и када су у питању глаголи кретања (*возакати се*) (10), а такође и кад је реч о соматизмима (*трзакати се*, *бацакати се*) (11, 12), мада нису необичне ни употребе у којима је пејорација, захваљујући благонаклоном односу према вршиоцу, уступила место контекстом индукованом хипокористичности⁵, о чему сведоче примери из РСАНУ:

⁵ Овде се запажа утицај акционог сценарија, те је хипокоризација у наведеним примерима искључиво конотативна и условљена субјектом (малим, драгим и сл., као и у прим. 4, 5), док је у денотату, разуме се, нема (исп. т. 7, а такође и Вељковић Станковић 2012).

бацаќати несвр. уч. I у деминутивом значењу: *брзо, живо и помало бацати*. – Гледао сам чардаш играт¹ / Пријашина Јашу: / Бацако је ноге / У свом раскалашу (Змај 3, 93).

II ~ се I. а. *живо се бацати тамо-амо ногама, каткад и рукама и главом, копрцати се*. – Је л² то тело ... које се бацакало ножицама и ручицама и тиме чинило највећу радост родитељима? (Поп. Л., БК 1898, 622). б. *брзо, немирно бацати се целим телом*; исп. праћакати се, кидисати. – Уз мутну реку газили су мокри рибари, у чијим су се мрежама бацакале, час-по, беле рибице (Јањушевић Г., Венац 11, 215).

(10) ...речени Земба друштвени чамац за личну проводњу користи, па у њему возака не само децу, што му не замерам, него и којекаке девојчуре... (КССЈ; Борислав Пекић, *Одбрана и последњи дани*, Београд, Слово љубве, 1977).

(11) Вриштали су, бацакали се, бунцали. Нападали су ме, пљували, псовали. Нису то радили свесно, не замерам им... (КССЈ; *Политика*, 29. 4. 2007).

(12) Морам ли, заиста, кроз све калварије живота? Кроз патње? Зар живот мора да ме тако бацака? Како себи да помогнем? (КССЈ, *Политика*, 12. 9. 2006).

2.4. Типичним деминутивним глаголима, код којих доминира разнолико адвербијализована сема *мало* („помало, слабије, лакше и сл. вршити радњу X”); исп. Вељковић Станковић 2012: 506–507) у одређеној мери приближавају се глаголи *врдакати*, *трзакати се*, *чаракати* и *царакати*. За разлику од осталих, два потоња, као фонетске варијанте, у Речнику МС нису означена као *дем.*, већ су им значења – сасвим неоправдано – изједначена са значењима мотивних глагола. Међутим, мада *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске не наводи примере, осим једног, и то са фигуративном употребом гл. *царакнути*, јасно је да се ради о творбеној модификацији са значењем дезинтензификације – *помало, благо царати / чарати* (подстицати ватру да боље гори, уп. *царати* : *царакати*), која резултира деминуцијом:

РМС: **чараќати** несврш. *чарати*². *Р-К Реч.*

чараќнути сврш. *подстаћи ватру да боље гори, царнути*.

чарати² несврш. *подстицати, потицати ватру да боље гори*; исп. царати.

цараќати несврш. *царати*¹.

цараќнути и **цараќнути** I. сврш. *према царакати*. 2. *побости мамузом у бок коња, мамузнати*. – фиг. Муж треба ... да импонира у свему својој жени ... па кад царакне ... мамузом улево, онда: жено налево ...! *Уск.*

царати и **царати** *подстицати ватру да боље гори*.

(13) Па су се, после, разишли, после неке бурне ноћи, као да су ватру, заједно, чаракали, преко ноћи – а ујутру зашли за кућу, па се разишли (КССЈ; Милош Црњански, *Друга књига сеоба*, Антологија српске књижевности, Учитељски факултет).

2.4.1. Шестотомник Матице српске такође не бележи ни разлику између *трупати* и *трупарати*, а уз глагол *трупкати* не наводи никакав квалификатор. Мада мотивацијски процес овде отвара ономатопеја, *трупкати* је дефинисано као „ударати, лупкати ногама о земљу”, чиме се упућује на блискозначност с деминутивним *лупкати*. Што се тиче, пак, диференцијације *трупарати* у односу на мотивни *трупати*, подразумева се макар минималан семантички отклон у односу на полазну реч. У овом случају значењска модификација иде у правцу нарушавања правилног ритма кретње и звука који га прати; кинетичка и акустичка дисхармонија траже посебан маркер којим

би се одвојиле од ионако прилошки обележеног глагола *трупати* (= ходати ударајући ногама о тло) у односу на неутрално *ходати*, а такво обележје није тешко наћи у суфиксу *-ара*. Отуда твореница добијена овим афиксом нема интензфикацијску сему *јак*о, већ модификацијску сему *неправилно* / *дисхармонично*, која је управља према детериоративној семантичкој зони:

РМС: **трупарати** и **трүпати**, -ам несврш. *лупати*, *ударати о тло при ходу*. – Поред вагона неко је трупарао. *Јак*. Трупају о пут капларове чизме. *Сиј*.

трүпкати несврш. а. *ударати*, *лупкати ногама о земљу*. – Заробљеници гладни и измучени, са подигнутим јакама, трупкали су у месту. *Јак*. б. *идући* (обично ситним, кратким корацима) *подизати шум*. – У Италији виђате дуге поворке Енглескиња и Американки како трупкају за водичем. *Пол*. 1958.

3. Суфикс *-ара*, према мишљењу И. Грицкат, означава семантички прелив „немарности, безначајности радње, нетипичног вршења њеног”. Ауторка истиче да се „одсуство деминутивног значења огледа и у томе што глаголи са *-ар-* (као и други с елементом *p*) не теже сви да се мењају по типичној итеративској, према томе и најтипичнијој деминутивској, шестој глаголској врсти, већ их има доста и са променом по седмој. Такви су глаголи: *бунцарати* (– *бунцати*), *живарити*, *клатарити* (*се*), *ландарати*, *лупарати*, *пуцарати*, *тржарити* (– *тржити*), *цртарати*, *ичепарити* итд.” (Грицкат 1955/1956: 69). Уз то, Грицкат наводи Белићево мишљење, према коме су глаголи на *-ар* пејоративни, а они изведени суфиксом *-кара* деминутивни, док Стевановић каже да су и једни и други пејоративни.

3.1. И. Клајн (2003: 331) не помиње деминутивност ових деривата, већ цитира И. Грицкат и каже да се иста семантика може приписати и глаголима *вуцарати* (*се*), *млатарати*, *скитарати* (*се*), *лупарати*, *клопарати*, *врдарати*, *ђипарати* и сл.; поред тога, он додаје: „Од данас застарелог или покрајинског *ландати* (‘брљати’ или ‘тумарати’) настало је *ландарати*, али најчешће с трећим значењем, које основни глагол нема: ‘клатити се, висити лабаво, опуштено’. Као суфикс свршеног глагола *-арати* се јавља у необичном одскакарати = одскакутати (у РМС с једним цитатом из Лалића)” (исто, 331).

3.1.1. Овде ћемо напоменути да РМС, поред уобичајеног *скакутати* и од њега добијеног *одскакутати*, бележи глаголе *ска̀кољити* / *ска̀кољити* и *ска̀корити* / *ска̀корити*, а такође и необично *ска̀ктати* (= скакутати). У Лалићевом примеру, којим се представља употреба гл. *одскакарати*, запажамо да је вршење радње објективно отежано (болном раном), те се управо овај разлог може сматрати оправданим за увођење гласовног склопа *-ар*, и то по аналогiji с глаголима којима овај формант придодаје обележје неправилне фрагментације радње. Писац тиме показује истанчано језичко осећање, па дисхармоничне елементе радње обележава другачијим обликом; свестан разлике између различитих адвербијалних инскрипата добијених придруживањем деминутивних суфикса, за дату прилику он бира онај који јасно указује на девијацију усаглашену са детериоративним значењем (коју неутрално интониран гл. *одскакутати* не би могао адекватно дочарати):

РМС: одскака̀рати свр. покр. в. одскакутати. – Дадох му шаку дувана да набије у рану, па он одскакара ... да тражи волове. *Лал.*

3.2. Разматрајући творбу глаголских умањеница, С. Бабић у семантичком опису ових деривата указује на градабилност деминутивног и пејоративног значења код твореница добијених суфиксом *-ара*: „Glagoli izvedeni sufiksom *-arati (-am)* označavaju blagu deminutivnost, pretežno sa slabijom ili jačom pogrdnosti: *klopàrati, lupàrati, mlatàrati, vucàrati (se)*” (Бабић 1986: 475), док изведенице добијене суфиксима *-ата* (*глуматати, климатати*), *-ета* (*лупетати*), *-уса* (*хвалисати се*) и *-уса* (*дрмусати*) сврстава међу пејоративне глаголе (исто, 477).

3.3. Његов пример следе и други аутори, Е. Барић и група аутора у *Хрватској граматици* (²1997) глаголе изведене суфиксима *-ака* и *-ара* сврставају у деминутивне, док девербале добијене формантом *-ата* увршћују међу пејоративне глаголске творенице (Барић и др. ²1997: 375).

3.4. За разлику од Д. Џурафског, према чијем се схватању сви семантички преливи деминутива окупљају око двају језгрених значења – *мало* и *дете* (Џурафски 1996: 533; 541–553), Д. Катунар семантизацију деминутивних глагола објашњава преко поимања интензитета као величине и просторних метафора ДОБРО ЈЕ ГОРЕ, ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ (2013: 13), а пејоративност ових изведеница као реинтерпретацију значења „мало” као „безначајно” или „нижег квалитета”, наглашавајући да значајан удео у семантици ових глагола имају контекстуално окружење и прагматичка употреба (исто, 18); овим се тумачењем пејоративност глагола доста неубедљиво доводи у непосредну везу с деминутивно-пејоративним деноминалима. Ова ауторка сматра да у оквиру предложеног радијалног модела глаголских деминутива, базираног на поменутих метафоричким трансферима, централну позицију заузимају глаголи чије је основно семантичко обележје снижени интензитет, док у остале две групе сврстава (а) глаголе са значењем дисперзивне акције (нпр. *бацакати се*) и (б) пејоративне глаголе (у које су увршћени нпр. *пискарати, љубакати, мољакати*), додајући да су границе међу њима тешко одредиве (фазичне), и да их је могуће поузданије дефинисати тек на основу контекста (Катунар 2013: 16–21). Основни проблем овде јесте управо однос дисперзивне акције и пејорације, тј. њихова узајамна условљеност, због које их је на овакав начин немогуће раздвојити.

4. Као што се из наведених разматрања може видети, већина аутора директно или индиректно долази до закључка да у глаголском делу деминутивног континуума постоје додири, преклапања и каузалност деминутивне и пејоративне семантике; стога се оштра раздвајања најчешће избегавају, дају се оквирно и условно, или тек уз пажљиво формулисане оградe и опширнија разматрања значења истих лексема у различитим контекстима.

4.1. Фазичност семантике деминутивних глагола потиче, као што смо показали, од богатства прилошких значења које продукује сема *мало*, али и од *истовременог побуђивања* читаве мреже *адвербијалних атенуатора*, који – у сарадањи с природом денотата мотивног глагола и контекстом какав про-

дукује актуелизовани акциони сценарио – утичу на профилисање значења глаголског деривата (Вељковић Станковић 2012: 510).

4.2. Разноликост суфиксално унетих адвербијалних инскрипата, као и варијабилни утицај елемената сценарија радње (агенс, његова снага, правац деловања, објекат, величина и друга његова својства, циљ акције, став оцењивача, облици условљености става и др.) ометају строгу класификацију деминутивних глагола. Ипак, наше испитивање је показало да се у оквиру категорије глаголских умањеница могу издвојити типични деминутивни глаголи, и то захваљујући когнитивном приступу у коме смо примат дали разумевању саме деминуције глагола, а тек потом и разматрању појединачних, издвојених случајева семантизације глаголских лексема. Овај методолошки приступ сматрамо валидним јер је познато да се семантика деноминалних деминутива не може објаснити нити успешно представити само на основу једне метафоре (нпр. ВЕЛИКО ЈЕ ВРЕДНО, МАЛО ЈЕ БЕЗВРЕДНО, уп. Катунар 2013). Зато, будући да варирање квантитета изазива сложен семантички ефекат у оквиру категорије речи субјективне оцене, ваља поћи од шире, обухватније слике, која ће истовремено допринети разумевању оба правца интензификације (деминуције и аугментације), те омогућити да се у њеним оквирима сагледавају творбено-семантичке импликације код свих врста речи како не би биле по мери само једног сегмента категорије, тј. једне врсте речи, јер би такав приступ отворио пут насилном кројењу параметара и прокрустовској методологији која доводи у питање хомогеност читаве категорије, а потом и валидност резултата испитивања.

4.3. Дакле, да би се разумели разносмерни правци афективно-аксиолошке оцене речи субјективне оцене, неопходно је утврдити заједничке параметре који ће важити за читаву категорију којом управља доминантна сема најопштије схваћеног квантитета. При томе опозицију *велико – мало* не треба узимати као непомирљиве крајности, већ као скаларно уређен континуум у коме равноправо егзистирају прототипични представници категорије, али и они који су од њих мање или више удаљени. Управо потоњи чланови, с мање израженим и теже препознатљивим карактеристикама прототипа отежавају постављање иначе еластичних граница ове творбено-семантичке категорије, а највише проблема задају девербали код којих је сема сниженог интензитета ослабљена или теже разазнатљива због доминације семе квалитета, тј. пејоративности. Ова тешкоћа везана је за апроксимативност као општу карактеристику речи субјективне оцене, а такође и за њом условљену афективну оцену – хипокористичност или пејорацију – која неретко својом истакнутошћу замагљује кореспонденцију са деминутивним значењем.

4.3.1. Наиме, међу именицама смо, на основу анализе речничког корпуса, запазили израженију атракцију аугментације и пејорације: десупстантивни деминутиви у многим случајевима могу бити афективно неутрални, али показују и моћ везивања за оба предзнака оцене, па отуда имају бројније семантичке преливе (исп. Вељковић Станковић 2011: 59–65). Евалутивни глаголи, међутим, имају веома скучену могућност аугментације (сведену на ретке изведенице, нпр. *хвалисати се*, *дрмусати*, и на префигиране облике у

које значење премашаја норме уноси префикс *пре-*). Категоријална разлика, а потом и несиметричност на творбеном и аксиолошком плану резултирају друкчијим значењским профилисањем деминутивних глагола.

4.3.2. Радња, стање и бивање (именовани глаголима) су, по природи својој, апстрактни појмови, а пошто се апстрактни ентитети и код именица опирају и творбеном димензионарању и афективној обојености, веома су ретки (уп. *жеља*, *слобода*, *идеја* : дем. *жељница*, *слободица*, *идејица*, и то без аугментативног облика). Пејорација је у оба случаја (и код апстрактних именица и код глагола) потпомогнута контекстом и управо због богатијег семантичког потенцијала деминуције усмерена према умањеницама. Отуда, сагласно недостатку аугментативних глагола, не постоје ни облици аугментатива поменутих именица (**жељетина* и сл.). Зато није чудно што се у окриљу деминутивних глагола, поред типичних девербалних умањеница, чији су денотати афективно неутрални (наравно, уколико их језичко окружење не окреће према позитивном или негативном полу), јављају и глаголи код којих је пејорација мање или више изражена (већ у нултом контексту).

4.4. Да би се постигла препознатљивост такве афективно-аксиолошке нијансе, ангажују се посебни суфикси. Аналогно сугласничкој групи *-ик-* код типичних деминутивних глагола, која је у српском језику добила статус иконичког маркера глаголске деминутивности (и то на штету емотивне компоненте значења), ови суфикси су препознатљивог гласовног састава: у питању су склопови *-ак-*, *-ар-* и *-ат-*. Иконичност је и у овом случају убедљива: иницијалну позицију има вокал *a*, док се на другом месту налазе гласови *K*, *P* и *T*. Уочљива је кореспондентност с гласовним саставом деноминалних и деадјективних деминутивних суфикса: са именичким и типичним глаголским умањеницама повезује их велар *K*, док гласовни склоп *-ар-* деле са деноминалним и девербативним пејоративима (уп. *јајара*, *комуњара*; *скитара*, *лажара* и сл.), а *-ат-* са придевским дериватима у које овај суфиксални елемент „уноси значење опскрбљености и обиља” (нпр. *глават*, *носат*, *бокат* и сл.; исп. Драгићевић 2001: 52).

4.5. Према правилности „организовања” радње, тј. симетрији њених одсека, суфикси имају овакав след: значење највеће мере организованости у дериват уносе суфикси *-ка* и *-уцка*. На основу испитивања семантике типичних глаголских деминутива закључили смо да се глаголска деминуција концептуализује као ТЕМПОРАЛНА И АКЦИОНА ФРАГМЕНТАЦИЈА РАДЊЕ МОТИВНОГ ГЛАГОЛА (Вељковић Станковић 2012: 502). Зато смо деминутивни потенцијал суфикса *-ка*, *-уцка*, *-уца*, *-ушка*, па и *-ну*, посматрали у оквиру концепата *фрагментације* и *сепарације*. Ови концепти заслужни су за правилно организовање радње, отуда и за разумевање радње типичних деминутива као складне, симетричне а притом често и мултипликоване акције, тј. као низа темпорално и интензитетски ограничених аката, посебно код итератива (нпр. *дељкати*, *виркати*, *диркати* и сл.), јер је итерација схваћена као ритмична, уједначена сегментација.

4.6. Посматрајући глаголе типа *лупарати*, *ломатати* (*се*), *трзакати се* и сл., запажамо да код њих такве правилности и симетрије нема: модифика-

ција значења ових деривата, уопштено узевши, иде у супротном правцу – у смеру нарушавања склада и наглашеније девијације.

Девијација се често ослања на разносмерно кретање (тамо-амо), као нпр. код *млатарати* и *врдарати*, али и на потпуну неартикулисаност која се представља преко неконтролисаних покрета дуж хоризонталне и/или вертикалне осе, као што је случај код глагола *ломатати* (се):

РСАНУ: **млатарати** несвр. (обично у експресивном говору или са пејоративним призвучком) I. 1. (нечим) *живо, брзо покретати нешто тамо-амо, клатарати, размахивати*. – Једном руком вуче Милоја, другом млатара као луђак (Самок. I, 220). 2. а. *лупати, ударати, трескати; бити, тући* (у нешто, о нешто, по нечему и сл.). – Једра млатараху о катарке (Ђаја Б. 2, 54). б. фиг. *трести, узнемиравати*. – Стајао сам на чвршће тло и онај страх који ме је ужасно нападао и млатарао од силне несигурности и безгласности мога интелекта, почео је полако ... ишчезавати (Кик. I, 61). 3. а. *покретати слободно тамо-амо, клатити се, ландарати*. – Пројаха калуђер ... са подсавијеним ногама које млатараху (Мил. В. 2, 129). б. *ићи гегајући се, клатити се, поводити се, тетурати*. – Деда млатара црвен, још мало па да га удари кап. Отвара врата, док не наиђе у штали на Брацику (Поп. J. 5, 139). 4. фиг. *говорити бесмислице, лупетати, блебетати; исп. млатити* (I, 8). – И онда си исто овако млатарао, само што онда није била „једна скромна варијанта на главну Шопенхауерову тему” (Мар. P. I, 86).

II. ~ се I. в. *млатарати* (I, 36). – На колена! – грмео је он млатарајући се – нек ог-луви и чо-век и Бог! (Вас. Д. 2, 59). 2. *бавити се нечим бескорисним, глупо траћити време, замајавати се, замлаћивати се, гњавити се*. – Докле ћеш се млатарати с тим стварима, ту се ионако ништа не може учинити (Фек. E).

врдарати несвр. у *деминутивном* значењу : *врдати*. – Лија ... *тамо-амо* ... врдара, па уморна испаде на пут (Стан. М. I). Марко Лелић много нешто врдара. Њега човек не може да ухвати ни за реп ни за главу (Ком. 5, 79).

ломатати I. а. (чиме) *енергично, нагло покретати тамо-амо, горе-доле* (руке, крила и сл. или неки предмет), *живо, снажно махати, размахивати, млатарати*.

4.7. Асиметрија овде делује као фазични дистрактор. Она изазива разноврсне дисхармоничне, непримерене помаке не само од концепта *лепог*, па самим тим и *доброг / пожељног*, већ и примереног, прихватљивог, и зато узрокује девијацију која је природно, због разумљивог зазора од сваке неправилности, повезана с негативном афективном реакцијом. Отуда је код тих деривата пејорација знатно развијенија неголи код оних изведених суфиксом *-кара*, нпр. *црткарати, куцкарати, пискарати*, код којих грубља фрагментација – уз подршку адекватног контекста – води блажој депрецијацији.

Ипак, код поменутих глагола (изведених суфиксом *-кара*), посебно када детериорација није својствена основи, на пејорацију утиче степен одступања од типичног сценарија одређене радње, околности вршења радње, а утицај такође има и врста актерâ, па чак и степен њихове компетенције. Примерице, ако се радња глагола *црткарати, пискарати* приписује детету, таква активност по правилу неће бити негативно оцењена, већ конотативно може укључити и хипокоризацију; с друге стране, уколико је вршилац компетентна особа, или неко од кога се очекује виши степен способности (нпр. сликар, писац), неминовно ће бити побуђено подругљиво, пејоративно значење (исп. Вељковић Станковић 2012: 506, фн 13). Таквих алтернатива нема код глагола

клатарити се, *клатарати се*, *ломатати (се)*, *тужакати*, *мољакати*, *сељакати* и сл., што значи да је утицај контекста битно смањен, а да је пејорација поменутих суфиксима истакнутија, те је постала неодвојиви, а не факултативни, потенцијални део значења.

5. Глагол *млатарати (се)*, као и већи број глаголских деривата изведених суфиксом *-ара*, нпр. *мрдарати*, *клатарати (се)*, *ђипарати* и сл., спада у глаголе људских кретњи. Ови глаголи су ателични; као и мотивна реч, деминутивне изведенице означавају неартикулисане или слабо артикулисане разносмерне кретње које се не уклапају у уобичајену, просторно усмерену схему пута, већ се покрети асиметрично и непредвидљиво усмеравају у различитим правцима. Уколико постоји схема *пута*, ограниченог (код теличних) и неограниченог (код ателичних глагола), она се може сегментирати, што је случај код типичних деминутивних глагола. Већина глагола кретања изведена суфиксима *-ака*, *-ара* и *-ата* нема схему *пута*, па је акценат на трајању, тј. на представљању творбено модификованих, неусмерених процеса – најчешће начина кретања читавог тела или појединих његових делова. Глагол *млатарати* уобичајено се јавља у колокацији с речју *рука* и означава живу, разносмерну гестикулацију:

(14) Али, кад почињеш – млад си, умеш да млатараш рукама, имаш срца и поготову ако си уз то фер, чист боксер и имаш симпатичну њушку – сви те подржавају, сви су уз тебе (КССЈ; Драгослав Михаиловић, *Кад су цветале тикве*, Београд, БИГЗ, СКЗ, Просвета, 1974).

(15) ...док јој Маријет показа са које стране свако вече долази, како застајкује, како млатара рукама од хладноће и како стаје, ослонив се на кестен, па гледа, гледа (КССЈ; Милош Црњански, *Кап шпанске крви*, Београд, Књижевне новине, 1984).

(16) Пиштим као голупче кад још не зна да лети а већ млатара крилима (КССЈ; Мирослав Јосић-Вишњић, *Лена Јелена*, у: Антологија српских приповедача XIX и XX века, Београд, Филип Вишњић, 1999).

(17) Они који су у први план истакли емоције уместо рационалних предлога, који млатарају о томе – прво општина па глас, што нема благе везе једно с другим... (КССЈ; *Политика*, 23. 3. 2006).

5.1. Фигуративно значење гл. *млатарати* (у РСАНУ *млатарати* 4) „говорити бесмислице, лупетати, блебетати” добијено је преко метафоре артикулације (ДОБРО ГОВОРЕЊЕ ЈЕСТЕ ДОБРА АРТИКУЛАЦИЈА /ИДЕЈА И РЕЧИ/) и метафоре каузалне усмерености (ОДСУСТВО СВРХЕ ЈЕСТЕ ОДСУСТВО УСМЕРЕЊА /активности/, Лејкоф и др. ²1991: 29). У овој категорији то није једини глагол код кога запажамо кореспонденцију између значења кретања и говорења, успостављену захваљујући схватању говора као активности која подлеже разноликим параметрима уређености (почевши од логичког склада, који резултира смисленошћу казаног, до добре говорне артикулације као услова разумљивости исказаног садржаја); стога се свака девијација у говору схвата као неартикулисан покрет. О непожељности таквих девијација сведоче пејоративни глаголи *ландарати* (РСАНУ: 3. погрд. *причати којешта*, *брбљати*, *блебетати*, *наклапати*; Изр. ланадарти језиком = *брбљати*, *блебетати*.) и *ломатати* (РСАНУ: 5. фиг. а. *говорити много и без смисла*, *причати којешта*, *брбљати*, *лупетати*).

5.1.1. Пошто мишљење такође концептуализујемо као кретање (МИШЉЕЊЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ, Лејкоф и др. ²1991: 196), у складу с тим и логично расуђивање као слеђење (менталног) пута (уп. Ако размишљамо у том правцу, нећемо далеко стићи. Скрени своје мисли с тог проблема. и сл.), а говорење као усмерено кретање (Кликовац 2004: 78), јасно је да се поремећаји у продукцији говора, као и они који се запајају у његовој садржини, а произилазе из лошег просуђивања, концептуализују као хаотични покрети, што утиче на ширење полисемантичког поља глагола кретања.

5. 2. Такође ваља објаснити повезаност глагола говорења с глаголима ударања, јер се несмислен говор поима као непријатан звук, нпр. лупати, *лупатати* (РСАНУ: *лупетати*; *лупарати*, *лупкарати*; према *лупати* 9. говорити (глупости, бесмислице), *лупетати*, *трабуњати*). Наведено значење глагола *лупати*, *лупетати* и *лупатати* добијено је преко метафора УМ ЈЕ ТЕЉО (уп. Укрштенице су врста вежби за мозак. и сл.), из чега произилазе метафоре ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕ РЕЦЕПЦИЈА и РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ (уп. Видим /тј. схватам/ да сам погрешно). Разумевање садржаја казаног сагледава се као рецепција звука; уколико је мисао логична и прикладно вербализована, биће концептуализована као складан звук, често као песма или музика (уп. прим. 18–21, ЛЕП / ДОБАР ГОВОР ЈЕ МУЗИКА):

(18) „Али како се само људи овде изражавају”, узвикну он. „Обични људи из народа – тако достојанствено и свечано: понекад звучи као песма...” (КССЈ; Томас Ман, *Чаробни брег*).

(19) У опуштеној атмосфери почиње причу о музици. А прича *баи* као музика, јасна и не прегласна, Оскар Данон савршено *диригује рођеним мислима* (КССЈ; *Политика*, 23. 2. 2008).

(20) Док бих рецимо рекао да су, обрнуто, Шилер, Гете или Георге у немачком језику *примери језичке уметности која би се могла слушати као музика* (КССЈ; Ханс Георг Гадамер, *Филозофија и поезија*, Београд, Службени гласник СРЈ, 2002).

(21) ...очи су му биле сјајне и продорне, а *глас као музика...* (КССЈ; Џ. Р. Р. Толкин, *Господар прстенова*, 1. део, Београд, Нолит, 1981; превео Зоран Станојевић).

5.2.1. Несувисло, неразговорно и нејасно приповедање доводи се у везу са какофонијом и неприкладним покретима на менталном (фигуративно) и на перцептивном, акустичком плану (денотативно), па се зато такав говор доживљава као непријатан, налик звуку који настаје као резултат нескладних покрета, нпр. ударања и сл. (уп. ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕ РЕЦЕПЦИЈА, Лејкоф и др. ²1991: 128).

5.2.2. О поимању лошег говорења као непожељног, непријатног звука сведоче бројни глаголи: *лапарати*, *тандркати*, *клапарати*, *кленетати*, *дромбуљати* и сл. Одбојност према лошој артикулацији препознајемо у глаголима *мрморити*, *њуњорити*, *заплитати*, *млети*, *тртљати*, *бркљачити* и др., а пејорација се често остварује приказивањем људског говора као гласања животиња (уп. *блејати*, *лајати*, *сиктати*, *квоцати*, *кокодакати* и сл.; исп. Лалевић 2004, s. v. брљати; говорити; Ристић 1997: 169). Све ово показује да су говорници српског језика посебно осетљиви на нелепо и несмислено казивање, па је отуда пејоративна палета глагола говорења веома разуђена и осетљива.

5.3. Фокус оцене није само човеково вербално испољавање, већ и његов говор тела. Кинетичка својства и начин гестикулације откривају темперамент, али и различита емотивна стања, став према (са)говорнику, а такође служе и као својеврсна потпора говору. Гесту и покрету више се верује но речима, зато пажњи слушалаца у интерперсоналној комуникацији не измичу подаци кодирани у гестовима и фацијалној експресији, а снажан утисак на посматрача остављају држање и начин кретања посматране особе.

Комуникација се, дакле, одвија и на вербалном и на невербалном плану, те се модалитети кретања интерпретирају као одраз унутрашњих стања, а кретње које су, с временом, ушле у навику и постале карактеристика одређене личности сматрају се индивидуалним обележјем. Тако се – у складу с метафором НАЧИН ПОНАШАЊА ЈЕСТЕ НАЧИН КРЕТАЊА – друштвено прихватљиво, као и неприхватљиво опхођење и понашање поимају као различити облици кретања.

5.3.1. Као што су естетски параметри базирани на хармонији, регуларности и једноставности (исп. Кинч 2012: 636), јер се идеалан облик најчешће поима као симетричан, и етички узуси почивају на складу, тј. доброј уклопљености појединца у социјално фаворизоване моделе владања. Тако се и усклађеност са друштвеном нормом сагледава, између осталог, и кроз кретње. Добра координација покрета јавља се као мерило прихватљивости, па се складне кретње, ритмички одмерене и усклађене с образцем делања сматрају репрезентима ваљаног понашања, док се на сваку разбарушеност и неодмереност и у понашању, па и у кретњама гледа с негодовањем. Зато се етички неприхватљиво понашање именује као девијантно кретање:

РСАНУ: **врџати** 4. а. *бити несталан, недоследан; бити превртљив*. б. *бити неверан* (о мужу или жени). 5. *избегавати да се каже истина, увијати, избегавати отворено изјашњење; лагати*.

врџрати несвр. у деминутивном значењу: *врџати*. – Лија ... тамо-амо ... врџара, па уморна испале на пут (Стан. М. 1). Министарство г. С. Грујића стално ће горети на две ватре, и ја не верујем да ће оно моћи дуго врџрати а да се на једној ватри не опрљи (Штампа 1903, 244/1). Марко Лелић много нешто врџара. Њега човек не може да ухвати ни за реп ни за главу (Ком. 5, 79).

врџкати несвр. уч. (свр. врџкнути) у деминутивном значењу: *врџати*. – Што не чуваш место него једнако врџкаш? (СН 1917, додатак 4). Питао сам га, поручивао му, а он све некако врџка и на то не одговара (Тод. П. 1, 102).

клатарити (се), клатарим (се) несвр. *обично у емоционалном говору или пеј. значењу: клатити (се)*. – Мисли ли тај господин професор поштено с тобом, а он нека те венча. Овако да се за тобом клатари, не допуштам (Ковачић 1, 50).

5.3.2. Под хармоничним кретањем подразумева се праволинијско кретање (уп. Он никад није скретао с правог пута, није заобилазио проблеме, већ се суочавао с њима. разг.), а складне кретње карактеришу одмереност и релативно висока предвидљивост, очекиваност (следећег покрета). Отуда се и кршење различитих норми понашања поима као одступање од тако трасираног правца, избегавање и непоштовање зацртане путање, или као насумич-

но, произвољно мењање смера кретања. Значења глагола *врдати*⁶ показују да се несолідност и несталност, без обзира на маркирани параметар (понашања), сматрају непожељнима, а суфикс *-ара* само појачава већ присутну, метафорично добијену детериорацију мотивне речи.

Етичким и естетичким параметрима заједничко је поимање *доброг* и *лепог* као хармоничног, због чега ни једна ни друга сфера не трпе девијације:

(22) Лепота је хармонија, можемо у томе да уживамо само ако и сами чезнемо за складом (КССЈ; *Политика*, 28. 9. 2008).

(23) Другим речима, зло није ентитет, онакво каквим су га замишљали манихејци, оно је добро које је скренуло с путање према свом циљу – врховном добру – и залутало у самом себи (КССЈ; Светислав Басара, *Фама о бициклстима*).

Треба запазити да се многи деминутивни глаголи све ређе употребљавају, па тако и учестали гл. *врдакати* у Корпусу савременог српског језика није нађен. Оба глагола (*врдакати*, *врдарати*), баш као и гл. *врдукати*, *врдучати* и *врдучкати*, имају деминутивно значење, али деривати изведени суфиксима *-ука*, *-уца* и *-уцка* немају могућност развијања пејоративног значења:

врдүкати несвр. у *деминутивном значењу* : *врдати*. – Није погодио пут, него врдука (ЦГ, Шоћ). Врдука лијево, десно – да се некако извуче из тешкоће (И.).

врдүцати невр. у *деминутивном значењу* : *врдати* (Шоћ).

врдүцкати несвр. уч. в. *врдүцати* (Шоћ).

5.4. Метафора НЕСОЛИДНО / НЕПРИМЕРЕНО ПОНАШАЊЕ ЈЕСТЕ НЕАРТИКУЛИСАНО КРЕТАЊЕ у складу је с очитом тенденцијом говорника српског језика да према нескладном, па и непотребном кретању, учесталој промени места и сл. заузимају негативан став. Одсуство директивности и склоност неусмереном кретању тумаче се као обележја социјалне неуклопљености, а промена локације доводи се у везу с несталношћу, превртљивошћу и непоузданошћу (НЕСТАЛНОСТ ЈЕ УЧЕСТАЛА ПРОМЕНА ЛОКАЦИЈЕ), зато се овакав начин понашања, у зависности од глаголске основе

⁶ У РСАНУ читамо: **врдати** несвр. 1. *ићи, кретати се мењајући правац, шеврдати*. – Кад га пут наведе поред које [девојке] ... а он ... сплетено врда и тамо и амо (Вукић. И. 1, 26). *фиг.* Ни на ком месту ... машта није склона да тако ђудљиво врда, као кад је човек ноћу сам на води (Цар 5, 94). 2. у *неком одређеном кругу, простору а. мицати се, кретати се*. – Руке му врдају, а у прсту ... нема снаге (Ранк. С. 2, 88). б. *облетати, врзмати се*. – Вид' ло је моје око, да он одавно врда око ње (Срет. М. 4, 41). в. *помицати, покретати*. – Баци поглед на Станојла, који врдаше очима (Весел. 8, 12). 3. *уклањати се, скретати у страну, удаљавати се*. – Врдај с пута, иде баба љуга (Мел. 1). *фиг.* Ко врда ... с пута народне слоге ... тај је противан срећи и слави српског народа (Видовдан 1862, 138). 4. а. *бити несталан, недоследан; бити превртљив*. – Али тај исти човек, који је у свакодневној политичкој игри врдао и кривудао, био је у оцени општег тока догађаја не-обично увиђаван (Јов. С. 3, 114). б. *бити неверан* (о мужу или жени). – Каква му је жена? – Хоће да врда. (Ред.). 5. *избегавати да се каже истина, увијати, избегавати отворено изјашњавање; лагати*. – Што сад он мора да увија и да врда пред Турцима, то је невоља (Тол. П. 1, 162). 6. а. *одлагати, одуговлачити да се нешто изврши, уради*. – И сад ми је јасно за што ви врдате са прошевином моје свастике (Нуш. 3, 197). б. *извлачити се од неке обавезе, изигравати неку обавезу*. – Желео [је], да се пре свега Скупштина утврди сваке године, и да се цео закон о томе изда, „да после нико не може врдати“ (Груј. Ј. 2, 78). в. *изговарати се, правдати се*. – Е, па сад, врда Макса, не могу ја све знати, ка' на прилику ти, што си један учеван човек (Срем. 2, 100).

(уп. *луњати*⁷), често обележава као мање-више непожељан, па чак и етички непримерен (уп. *скитарати (се)*):

РМС: **скитара̀ти (се)** несврш. *скитати (се)*. – Жена [му] по чаршији скитара. *Рад. Д.* Од оних ... што се по којеквким бањама скитарају не исхраних се ни ја, ни ти, ни моја, ни твоја дечица. *Јаки. Ђ.*

скитиу̀нати несврш. у деминутивном значењу : *скитати. Р-К Реч.*

скитати (се) несврш. *проводити време у нераду и лутању, шврљати, базати; живети као скитница, без одређеног занимања и сталног боравишта.*

(24) Тако то обично бива: док неко скитара, у потрази за светом и друштвом, другом тај исти свет долази у кућу (КССЈ; Милисав Савић, *Одбрана вароши од вештица*, у: *Ујак наше вароши*, Београд, СКЗ, 1977).

(25) „Да ти нијеси моја савјест прерушена у мене негдашњег?”

„Не, него ми је занат такав”... Зачудих се како сам погодио да је он занатлија и ситна душа, ни вода ни вино, један од оних што ошљаре и *скитарају тамо-амо*... „Ти си *lorov vulgaris*, а то је горе него преварант” (Михаило Лалић, *Лелејска гора*, 1981, 224).

(26) Јер, путником обично не називамо оне који понекад пешице одлазе на посао, или који се после подне мало прошетају, а на вечерњи рандеву стижу трчећим кораком. У најужем смислу речи, *путешественицима*, или *ти вандрокашима* називамо оне који тек онако, *без икаквог телоса скитарају* светом, односно, ако бисмо тим лутањима безусловно хтели придати неки смисао, могли бисмо у најбољем случају рећи да је циљ ових особа да буду стално на путу (Золтан Шебек, „Живот као путовање”, *Поља, часопис за књижевност и теорију* 429, јул–август 2004, с мађарског превео Арпад Вицко; <http://polja.rs>).

5.4.1. Мотивни глагол **скитати (се)** (РМС: *проводити време у нераду и лутању, шврљати, базати; живети као скитница, без одређеног занимања и сталног боравишта*) денотатом својим представља добру основу деминутивно побуђеној пејорацији. Наиме, у складу са нашим поимањем добра, вредности и социјалне хијерархије, само се кретање напред и нагоре сматрају напретком, док недостатак циља узрокује застоје, лутања, па је неорганизовано кретање увек неефикасно и неуспешно. Зато није чудно што се овакав начин кретања – поред творбене модификације – неретко посебно адвербијализује, нпр. обично као скуп дезоријентисаних, разносмерних покрета „тамо-амо” (25), или као кретање „без икаквог телоса” (26), чиме се посредно указује на колективне параметре и на дихотомију приликом одабира пожељног или непожељног правца и начина кретања.

5.5. Постојање сврхе и циља кретања утиче на добру организацију кретања, а потом и на примерену артикулацију активности. Када оба наведена услова изостану, детериоративно значење постаје извесно. Тако и неутрално *селити се* лако добија неповољну оцену чим се суфиксом -ака укине управљеност радње и творбено уведе значење вишекратног вршења (уп. *Селимо се* у нови стан / Нови Сад. *Сељакамо се* по разним становима / по читавом граду и сл.).

⁷ Наши велики описни речници не бележе гл. *луњарати*, али се он може чути у разговорном језику, а ми смо га пронашли неколико примера приликом слободне претраге интернета – у репликама на различитим форумима, у којима се више и чешће јавља експресиван говор:

– У тим 70-тим *луњарали смо* по Новом Београду и кварту, јели кестен-пире по улазима, седали и смишљали шта да радимо (<http://thelakakonjica.blogspot.com>).

– Ми *смо* мало *луњарали*, били смо на кратком одмору ... (<http://balkankinology.net/forums>).

5.5.1. Мултиплицираност и сепарација код типичних деминутивних глагола снижавају интензитет, док су код атипичних ове компоненте значења секундарне, па се у први план истиче њена непримереност, било стога што се радња сматра неозбиљном (или се представља као таква), било зато што је на који други начин девијантна. Тако се укрштају и међусобно подржавају етички и естетички параметри. Очито је да одсуство метафоре *пута* нарушава смисленост активности или отежава њену перцепцију. Зато се хаотичне телесне кретње, нпр. *млатарати*, *мрдарати*, *климатати*, *бацакати /cel/*, *трзакати /cel/* и сл., сматрају нелепима не само због свог очитог несклада, већ и због асоцијативног повезивања са недостатком контроле. И други облици кретања (*скитарати /cel/*, *сељакати /cel/*) схватају се као одбојне, нелепе или друштвено неприхватљиве акције уколико с недостатком правца постане непрепознатљива њихова разложност. Зато се и ови глаголи по правилу јављају у контекстима који својим негативним фоном појачавају детериорацију (уп. 27–30):

сељакати се несврш. често мењати стан, боравиште, радно место, школу и сл.; често се селити. – Непрестано се сељака с једног мјеста на друго. *Кри*. Сељакао се од једне школе до друге. *Топ*. Сељакајући се ... по горовитом простору ... он се одржа више од двије године. *Лал*.

(27) Рађала је децу, сељакала се, али не знајући никад ни куда ће, ни зашто (КССЈ; Милош Црњански, *Сеобе*, у: Антологија српске књижевности, Учитељски факултет).

(28) Рођен сам 1939. године у Београду. Током целог рата су ме сељакали из села Дражевац, код Обреновца, у Београд и обратно. Крили су ме од Немаца... (КССЈ; *Политика*, 1. 12. 2006).

(29) Сељакао се по белом и негостопримљивом свету као прокаженик... (КССЈ; Славко Лебедински, *Ноћ када су се напакон срели*, фељтон у дневном листу *Данас*, 3. 10. 2003).

(30) Изненада, пребацивао им је да су гори од тих војника што просипају крв и живе као Цигани, којегде. Пребацивао им је да су криви што се свет сељака и што они, трговци и занатлије, *никако не могу да се скрасе* (КССЈ; Милош Црњански, *Сеобе*, Београд, у: Антологија српске књижевности, Учитељски факултет).

6. Познато је да српски језик има изузетно развијену глаголску деминуцију, међутим, изгледа да се таква слика с временом мења. Наиме, стање у колоквијалном језику, па и оно које смо запазили у електронском Корпусу савременог српског језика не одговара слици каква постоји у нашим описним речницима. У Корпусу нисмо нашли читав низ глагола: *љуљакати*, *просјакати*, *бежакати*, *чаракати*, *трзакати*, *врдакати*, *рондарати*, *врдарати*, *мрдарати*, *тутњарати*, *капарати*, *ђипарати*, *копарати*, *трупарати*, па ни перфективне префиксале *затрупарати*, *залупарати*, *измољакати* и сл.

Ни слободна претрага интернета није била успешна. Нађен је тек покоји пример (исп. фн 7), што показује да је број фреквентних деминутивних глагола у активном писаном речнику изворних говорника знатно опао, мада је извесно да усмени израз нуди нешто друкчију слику пошто су евалутиви у свакодневним разговорима много чешћи. Ипак, у употреби се задржао један ужи круг деминутивно-пејоративних глагола, а међу њима су неки посебно фреквентни, нпр.: *бацакати (се)*, *тужакати (се)*, *возакати (се)*, *љубакати (се)*, *сељакати (се)*, *мољакати*, *лупарати*, *клатарати (се)* и сл.

Чини се да су савременим говорницима неки од поменутих глагола необични. Примерице, гл. *лупатати* уступио је место веома фреквентном пејоративном *лупетати*, најчешће коришћеном са фигуративним значењем (= говорити глупости, бесмислице), док *лупарати* задржава деминутивно значење с пејоративним потенцијалом (с друге стране, без пејорације имамо карактеристичне дем. *лупкати* и *лупкарати*).

6.1. Глаголи са суфиксом *-ата* имају најубедљивију пејорацију, али су најмалобројнији. Поред данашњем говорнику необичног *певатати* (певати *певати особитим начином извијајући мелодију гласом »о«*), у коме се дериорација препознаје тек у ретким примерима употребе глаголске именице (РМС: *певатања погрд. особито певање више људи при којем се мелодија извија највише гласом »о«*. – Још ми и сада брује у глави она пјеватања и ломљавина од кола. *О-А.*), уобичајени су *ломатати* (*се*), *климатати* (*се*) и *глуматати*, потоњи у оба значења која бележи (само) РСЈ:

глуматати 1. пеј. *глумити претерано наглашеним гестовима и са сувише наглашеном рутином*. 2. фиг. *понашати се извештачено, пренемагати се*. (РСАНУ и РМС бележе само *глумачити*, и то као индив.[идуалан] облик /само/ са фигуративном семантиком – „понашати се извештачено, са позом“).

(31) Јелени Хелц која, срећом, не глумата, не млатара рукама, ни емоцијама, бих, ипак, сугерисао мало више опуштености... (КССЈ; *Политика*, 7. 2. 2008).

(32) Поштеније је признати да те нечије муке нимало не дотичу, него крајње површно и наивно глуматати саосећање потенцирањем општих места (КССЈ; *Политика*, 3. 1. 2009).

(33) ... стално се ми нешто гурамо и глуматамо, моје је родољубље давно потонуло у цинизам (КССЈ; Марија Иванић, *Зубин венац*, Београд, ЛОМ, 2001).

(34) Ломатамо се преко гомиле шута и делова две срушене... куће... (КССЈ; *Политика*, 5. 7. 2010).

(35) ... са којим правом не раде добро свој посао и доводе суграђане у ситуацију да се ломатају по тим новим, модерним тротоарима? (КССЈ; *Политика*, 8. 6. 2007).

(36) ... подбули од спавања, неки дремају стојећи, уста им полуотворена, очи затворене, а глава им климата лево-десно, горе-доле (КССЈ; Радоје Домановић, *Мртво море*).

Није необично да један пејоративан глагол призове и други (31), па се оба узајамно допуњавају и појачавају градећи карикатуралан сценарио извитоперених покрета и/или неуобичајеног понашања. Глагол *ломатати се* најчешће се везује за отежано кретање које, већ природом својом, условљава нелепе и незграпне покрете (34, 35), као и код *климатати* (36), чија афективно-евалуативна компонента увек има негативан исход, мада се у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ у овом и сличним случајевима пажња скреће искључиво на неутрално схваћену експресивност (исп. РСАНУ: *климатати* /у експресивнијем изражавању/ *климати* /се/).

7. *Закључне напомене*. Остаје још да одговоримо на следеће питање: ако је хипокоризација блокирана апстрактношћу радње, како се њен пандан – пејорација – јавља и одржава у истим околностима? Сматрамо да решење произлази из повезаности вредносних и естетских параметара у уопштено схваћен појам девијантног и одбојног па отуда и лошег (уп. НЕХАРМОНИЧНО / НЕПРАВИЛНО ЈЕ ЛОШЕ / РУЖНО), а већ сама динамика и сила негативног лако утиче на покретање и учвршћивање пејорације (исп. НЕГА-

ТИВНО ЈЕ ЈАКО; ЈАКЕ ЕМОЦИЈЕ СУ ЈАКИ ЕМОЦИОНАЛНИ ИНТЕНЗИФИКАТОРИ, Вељковић Станковић 2014: 16–17).

У раду наведени примери показују да се начин вршења радње деминутивно-пејоративних глагола претежно доживљава као карикатуралан, и то благодарећи неорганизованости и неправилности, те њима узрокованим девијацијама. Пошто се великим бројем деминутивно-пејоративних глагола именују модалитети људског кретања, радња је визуелно доступна (или визуелизовању лако подложна). Значења ових лексема добрим делом су окренута соматизмима, продукцији и перцепцији звука и/или говора, што упућује на изражену антропоцентричност.

Изобличења, неправилности, речју – неартикулисаност је чулно (визуелно или аудитивно) опаљлива, те ова чињеница доприноси разумевању глаголске детеоризације као изобличене слике (уп. ПЕРЦЕПЦИЈА ЈЕ РЕЦЕПЦИЈА, 5.2); тако се, *захваљујући перцептибилности степен апстракције снижава*, па се тиме ствара упориште оцени и омогућава пејорација. Сличан је случај и са глаголима производње акустичких утисака: чак и када агенс није људско биће – примарни перцептор акустичког утиска јесте човек. Од њега, разуме се, потиче субјективна оцена „нелепо, неправилно, девијантно вршење радње X → (и отуда) произвођење звука непријатног људском уху”. Такав непријатан чулни утисак потом се преноси у домен говора и говорења (нпр. *млатарати, лупатати, лупетати*), захваљујући чему настају фигуративна значења. Све то показује да је, поред богатог потенцијала деминуције, у српском језику похрањен релативно скроман, али у писаном и усменом језику доста активан фонд глагола чија семантика открива истанчан осећај изворних говорника за уочавање (нелепих и/или непожељних) одступања и поуздану идентификацију девијација и различитих облика нескладног делања.

Ови глаголи су у описним речницима представљени разнолико: у неким случајевима квалификатора уопште нема (уп. *лупатати, ломатати*), понегде се значења мотивног глагола и деривата изједначавају (као код *трупарати* и *рондарати*, мада на другачији начин); неки глаголи су означени само као дем.(инутивни) – *трзакати се, љуљакати* и сл., док је код других обележена пејорација као једино или као потенцијално значење (*клатарити се*), понекад само као „пејоративни призив” (*млатарати*). Узрок овакве шароликости вероватно је неупоредиво мање упадљива сема *мало* – овде реализована преко асиметрије, те сниженог степена правилности артикулације (различитих радњи, кретњи и сл.). Зато би, ради уједначавања лексикографског представљања семантике ових глагола и прецизности, било добро, поред квалификатора *дем.* назначити домен употребе „у експресивном говору”, али уз експлицитније означавање пејоративности или пејоративног потенцијала, нпр.: „дем. (обично у експресивном говору најчешће са пејоративним значењем)” или „дем. често са пеј. значењем”. Верујемо да би такав семантички опис могао допринети прецизнијој употреби деминутивно-пејоративних глагола, па тиме и активирању данас потиснутих творбених модела који дају деривате с богатим изражајним потенцијалом.

ИЗВОРИ

- Интернет извори:** <http://www.sportal.rs/news>; <http://exyuforever.blogspot.com>;
<http://thelakakonjica.blogspot.com>; <http://balkankinology.net/forums> <20. 12. 2014.>
- КССЈ:** *Корпус савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду* [<http://korpus.matf.bg.ac.rs>].
- Лалић 1981:** Михаило Лалић, *Лелејска гора*, Београд: Просвета, Полит, Завод за уџбенике и наставна средства.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (1967–1976).
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (т. I–XIX), Београд: САНУ, Институт за српски језик (1959–2014).
- РСЈ 2007:** *Речник српског језика* (ур. Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска.
- Шебек 2004:** Zoltan Šebek, „Život kao putovanje”, *Polja, časopis za književnost i teoriju* 429, jul–avgust 2004, s мађарског превео Arpad Vicko <<http://polja.rs>>

ЛИТЕРАТУРА

- Бабих 1986:** Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku – nacrt za gramatiku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Globus.
- Барић и др. 1997:** Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Вељковић Станковић 2008:** Драгана Вељковић Станковић, „Когнитивни приступ евалуативним твореницама и његова примена у настави српског језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/1, 497–510.
- Вељковић Станковић 2011:** Драгана Вељковић Станковић, *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Вељковић Станковић 2012:** Драгана Вељковић Станковић, „Когнитивни аспекти деминуције глагола у српском језику”, у: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*: зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта (главни уредник Рајна Драгићевић), Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 497–514.
- Вељковић Станковић 2014:** Драгана Вељковић Станковић, „Интензификација и афирмативна квалификација лексемама са значењем негативне експресије”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/3, 7–30.

- Влајић-Поповић 2002:** Јасна Влајић-Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српском језику* (преко етимологије до модела семасиолошког речника), Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Грицкат 1955/56:** Ирена Грицкат, „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолог*, XXI, 45–96.
- Грицкат 1988:** Ирена Грицкат, „Значења афиксалне глаголске деминуције”, *Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића*, књ. 6, Подгорица, 131–139.
- Грицкат 1995:** Ирена Грицкат, „О неким особеностима деминуције”, *Јужнословенски филолог*, LI, 1–30.
- Драгићевић 2001:** Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословнског филолога.
- Катунар 2013:** Daniela Katunar, „Diminutives in Action: A cognitive account of diminutive verbs in Croatian”, *Suvremena lingvistika*, 39/75, 1–23.
- Кинч 2012:** Walter Kintsch, „Musings about beauty”, *CognitiveScience*, 36(4), 635–654.
- Клајн 2003:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, део 2: *Суфиксација и конверзија*, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска.
- Кликовац 2004:** Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek / Knjižara Krug.
- Лејкоф и др. ²1991:** George Lakoff, Jane Espenson, Alan Schwartz, *Master Metaphor List*, Berkeley: University of California.
- Новаковић 1894:** Стојан Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија.
- Ристић 1997:** Стана Ристић, „Лексичка семантика експресивних глагола у савременом српском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/1, Нови Сад, 167–176.
- Тејлор ²1995:** John R. Taylor, *Linguistic Categorization – Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Claredon Press.
- Цурафски 1996:** Daniel Jurafski, „Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive”, *Language* Vol. 72, No. 3, 533–578.

Dragana D. Veljković Stanković

DEMINUTIVE-PEJORATIVE VERBS DERIVED WITH SUFFIXES
-AKA, -ARA AND -ATA

Summary

In this paper, through the examples from The Corpus of Contemporary Serbian (Faculty of Mathematics, Belgrade), we examine the semantics of diminutive-pejorative verbs derived with suffixes *-ara*, *-aka* and *-ata*. Unlike typical verbal diminutives in which seme *small* creates a decrease of intensity, in pejorative deverbal diminutives this seme has the influence on lower regularity in the action performance manner. Symmetry and rhythm of the fragmentation concept are significantly disturbed so the pejoration and/or pejorative potential of these verbs rely upon the action disharmony and the absence of its focus. In this formative-semantic group the significant part belongs to the motion and sound making verbs, whose figurative meanings are connected with unacceptable forms of behaviour (*врдарати*, *вуцарати* /се/, *клатарати* /се/) and inadequate manners of speech (*млатарати* /језиком/, *лунатати*, *лунетати*, *ломатати*). Since an inconsequence has been noted in the interpretation of these verbs in our large descriptive dictionaries (RSANU, RMS), on the base of common semantic characteristics of these group of deverbative diminutives, we propose the way of their (uniform) presentation in lexicographic articles.

Снежана П. ВУЧКОВИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

ЛЕКСИЧКО И ЕТИМОЛОШКО ГНЕЗДО КАО ОБЈАКАТ ДИЈАХРОНИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се разматра развита етимолошких гнезда двају прасловенских глагола од прасловенског до савременог српског језичког нивоа с циљем да се осветли историјски аспект гнездовне организације лексичког нивоа српског језика.

Кључне речи: лексичко (деривационо-семантичко) гнездо, етимолошко гнездо, реконструкција састава и структуре етимолошког гнезда, деетимологизација, коренска синонимија.

I.

1.1. Једна од основних карактеристика лексике српског језика је њена гнездовна организованост. Само мали број лексема остаје изван његове гнездовне организације и то су поглавито оне лексеме које припадају пасивном делу лексикона српског језика. Главну улогу у обнављању и промени гнездовне структуре лексикона једног језика имају семантичке промене које могу довести до тога да се одређена реч нађе на периферији лексичког гнезда и изађе из његове семантичке сфере. Истраживање оних узорака који доводе до промена у структури лексичких гнезда – важан је задатак историјске лексикологије, семантике и дериватологије.

У синхронијској лингвистици појам лексичког гнезда (ЛГ) подразумева скуп истокорених речи које су на одређеном синхроном језичком нивоу повезане по значењу или по њиховим морфолошким карактеристикама. Реч која се налази у основи ЛГ с аспекта активних носилаца датог језика обично се схвата као основна, немотивисана, коренска реч. Речи које улазе у састав да-

* snezanabaukvuckovic@gmail.com

тог ЛГ с њом су повезане разгранатим системом твобено-семантичких веза, те се обично једно ЛГ поима и као деривационо-семантичко гнездо (ДСГ). О синхронијском схватању односа појмова *лексичко* и *творбено гнездо* пише Б. Ћорић: „Уколико се ове истокорене речи посматрају у својој лексичкој вези и узајамности, онда се говори о *лексичком гнезду*. Међутим, ако се истокорене речи организују према њиховим творбеним везама и односима, онда се говори о *творбеном гнезду*.” (Ћорић 2008: 34). И наставља: „...не сме се, кад је синхрони план у питању, схватити да апсолутно све речи са истим кореном иду у исто творбено гнездо. Међу речима унутар творбеног гнезда морају постојати јасне смисаоне везе тј. морају постојати јасни мотивациони односи” (Ћорић 208: 35).

Дијахронијско истраживање лексичког система језика с аспекта његове гнездовне организације подразумева објашњавање састава и структуре целог етимолошког гнезда (ЕГ). ЕГ је хијерархијски организована, структурно и садржински комплексна јединица лексичког система језика коју чине све речи које потичу од реконструисаног прајезичког корена-етимона и које су се током историје одређеног језика (или одређене групе сродних језика) развиле, све до савременог нивоа као његове досегнуте етапе. По правилу, ЕГ укључује у себе неколико синхроних ДСГ. Анализа ЕГ у целини, са свом сложеном мрежом деривационо-семантичких веза међу речима које му припадају, веома је важна и ради постављања типологије оних узрока који доводе до прекида мотивационих веза, односно до тога да се извесна реч на синхронном нивоу одређеног језика схвата као проста, коренска тј. деетимологизована, те може постати центром самосталног ЛГ и базом за даља извођења. Зато реконструкција ЕГ подразумева и реконструкцију покиданих творбених веза међу речима или међу групама речи које чине дато гнездо.

Овако усмереном истраживању иманентан је један у основи панхронијски приступ будући да дијахрони опис развитка, функционисања и промена у структури одређеног ЕГ подразумева скуп сукцесивних синхроних пресека којим добијамо слику његове историјске перспективе, односно оне вертикалне осе која повезује његову дубинску са површинском структуром.

У словенској дијахронијској лингвистици истраживање гнездовне организације лексичког система језика има већ дужу традицију у историјском испитивању лексичких група обједињених припадношћу заједничком прајезичком корену-етимону.¹ У овим истраживањима посебно су са теоријског и методолошког аспекта важни радови Ж. Ж. Варбот (1986, 2003, 2005) у којима су теоријски постављени проблеми реконструкције састава ЕГ на материјалу руског, али и осталих словенских језика. Један од најактуелнијих проблема у дијахронијском истраживању гнездовне организације лексике налази се у диференцирању структуре целих етимолошких гнезда у оквири-

¹ Такво системско истраживање историјске семантике одређених група глагола, односно семантичких реализација њихових деривата у оквиру читавих етимолошких гнезда, налазимо и у српској лингвистици, на пример у радовима Ј. Влајић-Поповић (2002) и М. Бјелетић (2006).

ма морфо-семантичког поља.² Осим разматрања генетеских (творбено-етимолошких) односа, анализа у оквирима морфо-семантичког поља укључује у анализу и односе хомонимије, паронимије, синонимије, антонимије, као и контекстуалне везе речи. Овакво систематско истраживање даје податке о свим структурно-семантичким везама лексеме у оквиру одређеног етимолошког гнезда које заједно са другим етимолошким гнездима образује основу система дијахроне организације лексике (Варбот 2005: 66).

1.2. Предмет овог рада јесте да на одабраним примерима представи неке принципе реконструкције састава и структуре двају прасловенских глаголских ЕГ (**bъrati* и **jęti*)³ посматраних са аспекта њиховог формирања, развита и функционисања у историји српског језика. Он има задатак да истражи главне правце промене њиховог састава и структуре, постави могућу типологију тих промена, осветли неке њихове скривене међугнездовне везе. Рад треба да укаже и на могућности које комплексни синхронијско-дијахронијски приступ анализи одређених група лексема даје дисциплинама историјске семантике, лексикологије и дериватологије у њиховом истраживању развојног аспекта гнездовне организације лексичког нивоа српског језика.

Будући да српска историјска лексикологија не располаже историјским речницима посебних епоха, ми смо се приликом одабира корпусног материјала и интерпретације значења ограничили на опште историјске (СС, РЈАЗУ, Дан, Вук), етимолошке (СП, С–А, ЭССЯ, Скок), односно савремене речнике српског језика (РСАНУ, РМС).⁴

II.

2.1. Представићемо фрагмент реконструкције ЕГ у чијој се основи налази реконструисани пие. корен-етимон **bher-* „носити” (: грч. *φέρω*, лат. *ferō* „носим”) који је псл. нивоу развио семантичку иновацију посведочену у псл. гл. **bъrati* (стсл. **сѣвѣрати**, **сѣвѣрж** – „узети; сабрати, скупити” СС, 639; срсл. **сѣврати** Дан 1, 73; срп. *брати* – 1. „узети; ухватити (одвојити) рукама”, упор. *Бисер Мара по језеру брала*; 2. „скупити, сабрати” (упор. *Бере Новак кићене сватове; Не бери бригу*); 3. „бирати” (упор. *Многе су га моме брале, ма га нијесу одабрале*, нар. песма); 4. „количина оног што може стати у какав суд” (упор. *Купа бере девет литара вина*, нар. песма) РЈАЗУ II: 599-600).⁵ Семантика континуаната псл. глагола **bъrati* у словенским језицима,

² Термин *морфосемантичко-поље* увео је у лингвистику још П. Гиро. Ж. Варбот поред овог користи и термин *формално-семантичка сфера речи* (Варбот 1995: 64).

³ Историја ових ЕГ на материјалу руског језика већ је обрађена у радовима Н. В. Пјатајева (1997, 2007).

⁴ В. списак извора на крају рада.

⁵ РСАНУ под одредницом *брати* даје следећи преглед значења ове лексеме: 1.1. прикупљати (откидајући, млатећи, чупајући и сл.) пољопривредне производе; добивати, стицати, узимати; 2. сећи, одсецати (обично дрва, камен); 3. збирати, скупљати; 4. примати, извлачити; запремати, мерити, износити; 6. покр. хватати, узимати у руке; 7. покр. бирати, одабирати; 8. набирати,

која указује на његову развијену полисемантичку структуру, даје основа за претпоставку да се узајамно повезана основна значења 1. „узети, ухватити” → 2. „скупити, сабрати” могу реконструисати и на позном прасловенском језичком нивоу (СП I: 485; ЭССЯ 3: 163).

Доле представљено ЕГ има структуру уређену по одређеним принципима:

а) у основи тог гнезда налази се реконструисани пие. корен-етимон, односно псл. глагол у којем је он (у својој апофонијској варијанти) посведочен;

б) његова хијерархијска структура организована је по принципу коренских гнезда (КГ) која представљају апофонијске (превојне) варијанте пие. корена-етимона (КГ1: инфинитивна превојна база **bьr-*, КГ2: презентска превојна база **ber-*, КГ3: поствербална превојна база **bor-* и КГ4: итеративна превојна база **bir-*) и даље се гранају на засебна деривационо-семантичка гнезда (ДСГ). Под појмом ДСГ подразумевамо скуп свих истокорених речи које су међусобно повезане вишестепеним деривационо-семантичким везама, при чему представљање односа мотивације (у синхроном поимању овог термина) није у овом приказу примарно;

в) поствербална превојна коренска база **bor-*, која се налази у основи КГ3, није засебно издвојена, већ је на њу указано у оквиру одређених префиксираних деривационо-семантичких гнезда датих у оквиру КГ1; ово одступање је учињено из разлога прегледнијег представљања деривационо-семантичких веза;

г) у оквиру итеративне превојне базе **bir-* (псл. **birati* → срп. *бирати*) нису представљена деривационо-семантичка гнезда којима су у основи префиксирани деривати основног глагола (*сабирати*, *одабирати*, *изабирати* и сл.) јер би то сувише проширило основну схему;

д) два вертикалним линијама одвојене су фонетске варијанте лексеме (*сабор* || *збор*);

ђ) болдом су истицана она деривационо-семантичка гнезда, односно њихови чланови код којих је – са синхроног стајалишта посматрано – дошло до прекида мотивационих веза и даљег осамостаљивања њихових засебних деривационо-семантичких подгнезда.

ЕГ: пие. **bher-* „носити” → псл. **bьrati* „узети, ухватити”

⇒ КГ1: псл. **bьr-*

→ ДСГ1: срп. *брати* → *брање*, *браница* („јабука која је обрана”; упор. *падалица*)

⇒ КГ2: псл. **ber-* → *берба*, *берач*, *берачица*, *бералка*, *берка*

(„корпа у коју се беру/скупљају убрани плодови”), *беросавка* („врста шљиве”)...

→ ДСГ2 → *брак* → *брачни*...

→ ДСГ3 → *бреме* → *бременит(а)* → *бременитост*, *бременица*, *бременица*...

→ ДСГ4: псл. **sьbьrati* → срп. *сабрати* → *сабран* фиг. „пажљив, прибран”

⇒ КГ4: **bor-* → *сабор* → *саборни*, *саборност*, *сабориште* ||

1. *збор* „скуп” → *збориште*, *зборница* ⇒

2. *збор* „говор” → *зборити* „говорити”
 → ДСГ 5: псл. **ъzъbrati* → срп. *из(а)брати* → *изабран*
 ⇒ КГ4: **bor-* → *избор* → *изборни*
 → ДСГ 6: псл. **пabъrati* → срп. *набрати*
 ⇒ КГ4: **bor-* → *набор* → *наборница* „скуња са наборима”
 → ДСГ 7: псл. **razъbrati* → срп. *разабрати* „добити јасну представу о нечему, распознати”
 ⇒ КГ4: **bor-* → *разбор* „разложно, логичко мишљење, просуђивање” → *разборит* → *разборитост*
 → ДСГ 8: псл. **otъbrati* → срп. *од(а)брати* → *одабран...*
 ⇒ КГ4: **bor-* → *одбор* → *одборник...*
 → ДСГ 9: псл. **pribъrati* → срп. *прибрати* → *прибран* фиг. „сабран, сређен, уздржљив” → *прибраност*
 ⇒ КГ4: **bor-* → *прибор* (за јело, сликање и сл.)
 ⇒ КГ3: псл. **bir-*
 → ДСГ 1: псл. **birati* срп. *бирати* (*сабирати, из(а)бирати, набирати, прибирати...*)
 → *бирач, биралшите*
 → арх. *набирак* → *набирчити*

Иако у наведеном фрагменту нису представљени састав и структура датог ЕГ у целини, у свој сложености његових деривационо-семантичких веза, и из овако скраћеног приказа могу се извући неки закључци.

1) Семантичка диференцијација лексике гнезда везана је за структурну варијантност прајезичког корена:

а) инфинитивна превојна коренска база ***ъbr-** веома је била продуктивна у грађењу префиксираних глаголских деривата који развијају веома разграната деривационо-семантичка подгнезда;

б) у оквиру свих ових ДСГ издаваја се поствербална превојна база ***bor-** (упор. *сабор, набор, разбор, одбор, прибор* и др.) као најпродуктивнија основа у овом ЕГ; резултативност значења ове групе лексема је њихова општа карактеристика; апофонија коренског вокала је обавезни пратилачки елемент творбе у овој групи изведеница;

в) презентска коренска база ***ber-** окупља деривате чије је значење везано за одређене појмове из аграрне животне сфере; за семантички спектар овог ДСГ нису карактеристична апстрактна значења;

г) итеративна превојна база ***bir-** такође је веома продуктивна у групи префиксираних глаголских деривата који паралелно са непрефиксираним развијају сложена деривационо-семантичка подгнезда (упор. нпр. *сабирати* → *збир* → *збирка*).

2) Током историјског развитка овог ЕГ на одређеним хронолошким етапама поједине лексеме губе мотивационе везе са својом основинском речју и тиме прекидају вертикалну осу по којој се силази у дубинску структуру њиховог значења. Треба напоменути да је деетимологизација историјски структурно-семантички процес чији се резултати манифестују на синхроним језичким пресецима, те тако деетимологизована лексема може на одређеном синхроном језичком нивоу постати основинском речју за нова, самостална ДСГ. Истраживањем узрока који су довели до прекида мотивационих веза

код појединих лексема које улазе у састав овог ЕГ настојаћемо да поставимо општу типологију узрока који су доводили до процеса деетимологизације.

а) У оквиру ДСГ у чијој се основи налази глагол *брати* деетимологизована је изведеница *брак*. Решења која налазимо у етимолошким речницима указују на везу ове лексема са псл. глаголом **bъrati* који је у неким словенским језицима на основу основног значења „узети” развио и значење „ступити у брак” (упор. чеш. *bráti* „ступити у брак”, рус. *братъ* „узети се, везати се браком, женити се”, ЭССЯ 2: 163; упор. израз *узети* (за) *жену* тј. „оженити се”). Оно што би могло понудити основ за алтернативно тумачење јесте значење стсл. лексема *бракъ* „свадба”: *бракъ вѣстѣ вѣ кана галилѣициѣ* (СС: 100), које упућује на друго значење истог глагола **bъrati* „скупити, сабрати”. До прекида мотивационих веза и деетимологизације ове лексема долази због специјализације њеног значења односно уласка у сферу термина из домена социјалних односа.

б) Реконструисано древно значење пие. корена **bher-* „носити” очувано је у значењу деетимологизованих изведеница *бреме* „нешто што се носи”, *бременит* „отежан, тежак због терета који носи”, *бременима* „она која носи дете” (упор. лексеми *носећа* која представља супстантивизарани стари партицип презента актива глагола **nositi*), *бременица* „врста суда за воду који се носи на рамену (и сл.)”, *бременџија* „пуж (у загонеткама)”⁶. Узрок овој деетимологизацији налази се у томе што је развитком прасловенске семантичке иновације „брати, хватати” старо значење „носити” доспело на периферију датог ЕГ и тамо се срело са синонимичним значењем глагола **nesti/*nositi* који га је у српском језику у потпуности потиснуо.

в) У ДСГ глагола *сабрати* налази се девербатив *збор*. Реч је у свом другом значењу „говор” деетимологизована јер је семантички помак – *збор* „скуп (на којем се нешто говори, већа, објављује)” → *збор* „говор” – утицао на прекид мотивационих веза, те та реч постаје центром самосталног деривационо-семантичког подгнезда. Деетимологизацији доприноси и фонетски развијена варијантност ове лексема.

г) Префиксирани глагол *разабрати* „добити јасну представу о нечему, распознати, разазнати” деетимологизован је због метафоричног преноса значења који је прекинуо мотивациону везу са значењем основног глагола *брати*. Развој његовог значења манифестује когнитивној лингвистици добро познати принцип раста јер се креће од когнитивно једноставнијег поимања мисаоног процеса као нечега што се састоји у узимању, одвајању и даље – сабирању, просуђивању посебних делова какве сложене (мисаоне) целине и иде ка апстрактним значењским сферама (упор. *разбор*, *разборитост* „памет, трезвеност, разум”). И мотовна и мотивисане речи су данас због преноса значења деетимологизоване и само у својој дубинској структури чувају везу са старом глаголском основом **bъrati* „узети, ухватити; скупити, сабрати” из

⁶РСАНУ 2: 148.

које су проистекле (упор. *Ко ти реза борну сукњу? / у појасу сабориту, / у скутови разбориту?* Вук, 699).⁷

д) Семантички развитак, односно метафорични пренос значења узрок је и деетимологизације лексема *сабран* „пажљив, прибран”, *прибран* „срећен, сабран, озбиљан” и *сабраност* „прибраност, присебност”, *прибраност* „својство онога који је прибран; сабраност, срећеност”⁸. Лексема *прибор* се такође деетимологизује због развоја значења који иде у правцу њене терминолошке специјализације.

На основу овог прегледа може се поставити општа типологија узрока који доводе до прекида мотивационих веза и деетимологизације појединих лексема које припадају ЕГ псл. глагола **bъrati*: 1) семантички (*брак, разборати, разбор, збор, прибран, сабран, прибраност, сабраност, прибор*); 2) облички: у свим овим примерима деетимологизацији доприноси обличка неподударност апофонијски развијених варијаната прајезичког корена-етимона; 3) функционални тј. они који се тичу међугнездовних веза и односа (*бреме, бременит(а)* итд.).

2.2. Већ смо споменули да је један од задатака дијахронијског истраживања гнездовне организације лексике диференцирање структуре целих етимолошких гнезда у оквирима морфо-семантичког поља. Осим осветљавања генетских (творбено-етимолошких) односа, анализа у оквирима морфо-семантичког поља, поред осталог, укључује у разматрање и односе синонимије међу различитим ЕГ. При том се синонимија не схвата као подударарење значења њихових деривата на синхронном језичком нивоу, већ као коренска синонимија тј. дијахронијско подударарење првобитног значења њихових прајезичких коренова (Варбот 1986: 34).

У корпусу старословенског језика налазимо забележен прасловенски по пореклу глагол *ѡти, ѡмѡ* (< псл. **jęti, *jъmъ*, ЭССЯ 7: 71),⁹ чије је значење „узети, ухватити, примити” (СС, 807–808) било синонимно са иновационим значењем прасловенског глагола **bъrati* „узети, ухватити”.

Представићемо фрагмент реконструкције ЕГ овог глагола са дериватима који се развијају унутар одређених коренских гнезда (инфинитивног – КГ1: **ję-* и презентског апофонијског – КГ2: **jъm-* > **im-*):

⁷ РМС V: 341–342.

⁸ РМС V: 32, 599.

⁹ Речник Садник – Ајцетмилер у оквиру ЕГ прасловенског глагола **jęti* наводи као његове деривате чак 82 лексеме (С–А, 233). Навешћемо неке континуанте из корпуса стел. језика: *благоприѡтънъ, благоприѡмичнъ, богоприѡмьць, вѡнѡти, вѡнѡмати, вѡзѡти, вѡзѡтникъ, вѡсприѡмати, доброприѡмати, зѡѡти, занѡмати, занѡдавьць, занѡмъ, ѡмати, ѡманѡкъ, ѡмѡти, ѡмѡнѡкъ, ѡзѡти, ѡзимѡти, ѡти, ѡхѡнѡманѡкъ, ѡхѡнѡмствѡнѡкъ, ѡхѡнѡмство, мѡздѡнѡмьць, мѡгонѡмьць, наѡти, нанѡмѡнѡкъ, ѡѡти, ѡѡмати, ѡтѡти, ѡтѡмати, подѡѡти, поѡти, понѡмати, приѡти, приѡтникъ, приѡтънъ, приѡманѡкъ, рѡковѡтъ, рѡковѡтъ, странѡноприѡмьць, сѡнѡти, сѡнѡтникъ, сѡнѡмати, сѡнѡмѡнѡкъ, сѡнѡмъ, оѡѡти, оѡмати и др. (СС).*

ЕГ: пие. *em- → псл. *jēti, *jьтъ → срп./хрв. дијал. jēti – „узети, примити, прихватити”

⇒ КГ1: *j-ē(ti) → узети (< *vъzēti), отети, изети „узети изнутра, извадити, извући”¹⁰

→ руковет (упор. синтагму *rkojō jēti тј. „руком узети”)

→ изузетан¹¹

⇒ КГ2: *j-ьт- > *im-

⇒ *im-ě-ti → ДСГ1: стсл. имѣти, имамь „имати” → имати, арх. имети

→ имање, имовина, иметак, имовит, имућан...

⇒ *im-a-ti → ДСГ2: стсл. имати, кмлѣж „узимати, хватати”

→ срп. узимати, примати, поимати/појмити, отимати, занимају...

→ пријем, појам, отмица, занимање...

→ зајмити (→ позајмити), најмити (→ изнајмити), ујмити...

→ зајам, најам, ујам, сајам (: стсл. сьнѣмъ, сьнѣти) → сајмиште...

→ дијал. јамити „дохватити, зграбити...”/ јемати „узимати, убирати; брати; имати, поседовати...”¹²

→ јематва „берба”¹³

→ јамчити / јемчити „тврдити нешто са личном и материјалном одговорношћу; пружити/имати/дати нешто као залог, покриће”¹⁴

→ јамац / јемац „онај који јамчи, гарантује”¹⁵

Прасловенски и стсл. инфинитив *jē(ti) у његовом деназализованом историјском облику (српсл. **јѣти**, Дан 3: 533; срп. арх. *jēti*, *имем* / *јамем*) налазимо забележен у чакавских писаца све до 19/20. века (РЈАЗУ IV: 629–630; РСАНУ 8: 747). Он је у савременом српском језику очуван само у свом префиксираном облику *узети*, односно *отети*, *изети*. Парадигматски односи унутар гнезда већ су на прасловенском нивоу били сложени због многобројних аналогича и престројавања типова основа и наставака. Унутар КГ2 – којег чини презентска превојна база *jьт- > *im- – видимо да је дошло до издвајања двају самосталних деривационо-семантичких гнезда развијених из основа добијених различитим проширењима старе коренске базе наставцима -ě- одн. -a- (ДСГ1: *iměti, *имать*, стсл. **имѣти**, **имамь** „имати”¹⁶ и ДСГ2: *imati, *jeml’o*, стсл. **имати**, **кмлѣж** „узимати, хватати”). Ова презентска коренска база остала је веома продуктивна у оквиру ДСГ1 у сфери значења глагола *имати*, посебно у развоју нових апстрактних значења (*имати деце*, *имати представу*, *имати право* и сл.). Неки континуанти ДСГ2 – чија је коренска база измењена често нерегуларним варирањем боје коренског вокала (упор. срп. *им-*, *јам-*, *јем-*, *јм-*) – специјализовали су своје значење у називању појмова из сфере привредних односа (*зајмити*, *најмити*, *ујам*, *најам*, *зајам*,

¹⁰ РЈАЗУ IV: 166.

¹¹ Развитак семантике овог придева рефлектује когнитивни процес који је био присутан у акту номинације: *vъz-jēti „узети, ухватити” (са конотацијом каквог подизања на горе) → *iz-vъz-jēti „узети захватајући изнутра нечега” → *izvъzjētъ „изузет тј. изабран, одабран” (облик парт. прет. пас.) → *izvъzjēt-ьнѣ (адјективизација помоћу придевског суфикса -ьнѣ) → *изузетан* „необичан, онај који се одликује посебним карактеристикама, изабран из низа сличних по својим посебним карактеристикама”.

¹² РСАНУ 8: 550, 726.

¹³ РСАНУ 8: 726.

¹⁴ РСАНУ 8: 553.

¹⁵ РСАНУ 8: 726.

¹⁶ Развитак ово значења рефлектује старе концептуалне везе, односно представа оног што се „има, поседује” везана је за оно што је „узето, добијено у борби или сл.” (Скок I: 716).

јемати/јамати, јематва, јемац/јамац, јамчити итд.), док су други постали продуктивним основама за даља извођења назива који су данас у општој употеби (упор. *појмити/поимати* → *појам* → *појмовни* (систем), *позајмити* → *позајмљеница, снимати* → *снимак* и сл.). Код свих ових деривата, због различитих историјских фонетских, морфолошких и семантичких промена и поглавито због губљења примарног глагола *јети* (< **јети*) из активне употребе – етимолошка веза је прекинута, оне су деетимологизоване тј. изгубиле су везу са својом првобитном мотивацијом, те се у њиховом значењу не може више открити сема објекта који се „узимао” те, последично и „имао”, већ преовладавају различита, веома међусобно удаљена значења развијена на појму „имати” који је развио велики апстрактни потенцијал.

Поређење са деривационо-семантичком структуром ЕГ синонимичног глагола **бѣрати* показује неке семантичко-творбене паралелизме међу дериватима ова два првобитно синонимична глагола: упор. синониме *берба* и *јематва*; релативне синониме *одабран* и *изузетан*; *разбирати* : *поимати*; рус. *братъ* „везати се браком, женити се” (ЭССЯ 2: 163) и срп. *узети се* тј. „венчати се”; стсл. *сѣборъ* и *сѣньмъ* „собрање, скуп, сабор, скупштина”, *сѣбѣрати* и *сѣнати* „узети, скупити, сабрати (снети на једно место)” (СС, 638–639). Током даљег развитка језика међу овим глаголима појавиле су се неке битне разлике. Док се у семантичком пољу глагола **бѣрати* одвијало сужавање значења тј. његова спецификација у смислу означавања конкретне радње узимања, хватања објекта (рукама) (упор. *брати јабуке, брати жито*, итд.), те су и бројна изведена значења која су се појавила у сфери његових префиксираних деривата сводива на ово прототипично значење (упор. *одбор, избор, прибор* и сл.) – дотле су се у семантичком пољу глагола **јети* развијала и множила бројна пренесена значења која због њихове деетимологизованости не можемо свести на ово дубинско значење.

2.3. У оквиру морфо-семантичког поља глагола **бѣрати* и **јети* налази се и стари псл. глагол *нести/*носити*. Већ смо рекли да су узајамно повезана значења 1. „узети, ухватити” → 2. „скупити сабрати” псл. глагола **бѣрати* словенска иновација у односу на реконструисано значење пие. корена-етимона **bher-* „носити” и да се старо значење може срести само на периферији ЕГ глагола **бѣрати* (упор. *бреме, бременит(а), бременица* „врста дрвеног суда за течност који се носи окачен о раме (или сл.)”, *бременица* „пуж (у загонеткама)” (РСАНУ 2: 146–148). Основним носиоцем старог значења постао је глагол *нести/*носити*. Тај глагол се налазио, дакле, у односима синонимије са првобитном ие. основом реконструисаног ЕГ глагола **бѣрати*, а историјска смена једне лексеме другом у одређеном значењу није ипак потрла све трагове првобитне везе (упор. *носећа* : *бременита* „трудна жена”; рус. *ноша* : срп. *бреме* „бреме, терет”, као и деривате глагола *нести/носити* (јаја) → *несица* „кокошка која носи јаја, носиља”, *снесак/проносак* „последње/прво снесено јаје” – чије се значење везује за „ношење, доношење потомства на свет” (упор. и *занети* „зачети, постати трудан”)) и испољава семантички паралелизам са дериватима које срећемо у оквиру ЕГ глагола **бѣрати* (упор. *бреме-*

нита, бремена, бременитост)). Анализом семантичких паралелизама међу руским дериватима ова два псл. глагола бавила се Ж. Варбот у поменутом раду (Варбот 1986). На трагу ових њених истраживања је и руска лингвисткиња Н. В. Пјатајева која се у више својих радова бавила историјом синонимичних пие. етимолошких гнезда **em-* (псл. **jeŕti*) и **bher-* (псл. **bьrati*) у руском језику (Пјатајева 1997, 2005, 2007). Она је на материјалу руског језика утврдила да се у семантичком спектру деривата ЕГ **em-* „узети, ухватити” и **bher-* „носити” открива веза њихових значења са семантиком деривата псл. глагола **dati* и **nesti/*nositi* који заједно са претходним чине семантички ред који она назива „генетском парадигмом”. Значења упоришних речи тог реда (упор. срп. еквиваленте *дати* → *узети* → *носити* → *имати*) обједињена су узастопношћу, напоредном везаношћу њихове семантике и сва се базирају на општим семама „објекат” и „радња субјекта усмерена на дати објекат”. Узрок поменуте повезаности она налази у синкретизму¹⁷ значења њихових древних ие. коренова (Пјатајева 2005: 120).

Семантичка еволуција глагола коју смо трагом главних праваца њиховог развита пратили кроз историју српског језика показује постојаност ових веза. Тако је, на пример, и у савр. српском језику амбивалентна семантика глагола *зајмити* заснована на опозицији сема „узети” (дати објекат) ↔ „дати (објекат који се има)”, а у семантици глагола *нести/носити, донети, изнети* и сл. увек је присутна и везаност сема „узети (дати објекат)” → „носити (дати објекат)”, итд. И други словенски језици потврђују везаност значења ових глагола (упор. нпр. рус. *брать* – 1. „узимати, хватати”; 2. „узимати, носити” (*брать в дорогу чемодан* „носити на пут кофер”); 3. „позајмљивати” (*брать деньги взаймы*); рус. *взять* – 1. „узети, хватати”; 2. „узети, понети” (*взять в дорогу книгу*) итд.). Сви они развијају веома богату полисемантичку структуру.

Поменута повезаност значења могла је условити и „неправилност” у облику српских префиксираних глагола *донети, изнети, принети* (од у савр. језику архаизираниг облика *нести, несем*) јер се у њима не појављује коренски сугласник *-с-* иако није било фонетских разлога да до његовог губљења дође (упор. *трести* : *истрести, отрести* и сл.). Узрок овој обличкој неправилности могао би се наћи у контаминацији, укрштању и приближавању два формално и семантички блиска глагола глагола **nesti* > *нести/нети* и **jeŕti* > срп. *јети* (упор. нпр. *он му је отео/однео све*), при чему је овај други у савременом књижевном језику сачуван само у префиксираним деетимологизованим формама типа *отети, узети* у којима је основа овог глагола упрошћена јер се на нивоу савр. српског језика у форми *-ети* не препознаје стари глаголски корен (**otъ-jeŕti* > **otęti* > *отети*).

¹⁷ Синкретизам, као једна врста коренске полисемије, типична је одлика глаголских речи: „у случају глагола обично имамо посла са синкретизмом значења (једна радња увек има више аспеката, па је различити посматрачи могу различито именовати) [...] Другим речима, вербална значења су условљенија контекстом него номинална.” (Влајић-Поповић 2002: 21).

III.

3.1. Праћење историјског структурно-семантичког развитка двају прасловенских ЕГ (**bьrati* и **jęti*) посматраних с аспекта њиховог формирања, развитка и функционисања у историји српског језика показало је њихову високу продуктивност праћену квантитативним (повећање броја лексичких јединица, повећање броја засебних деривационо-семантичких гнезда које је узроковано слабљењем или прекидом етимолошких веза) и квалитативним (обогаћивање семантичке структуре гнезда) променама.

3.2. Претходно разматрање главних праваца развитка ЕГ двају прасловенских глагола указало је на примућства гнездовног приступа лексиди као једног панхронијски засновног, комплексног, динамичког модела. Његовом применом у дијахронијским истраживањима лексике српског језика постиже се историјска перспективизација творбено-семантичких веза и односа међу лексемама и групама лексема, прати њихова филијација, реконструишу се покидане мотивационе везе и објашњавају узроци који до тога доводе, извајају сфере употребе лексема, појашњују неке чињенице њиховог савременог стања, откривају често скривене међугнездовне везе, те продубљује и конкретизује семантичка реконструкција њиховог прајезичког корена-етимона.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бјелетић 2006:** Марта Бјелетић, *Исковрнути глаголи: типови експресивних превербалних форманата (на српском и хрватском језичком материјалу)*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Београд: Чигоја штампа).
- Варбот 1986:** Ж. Ж. Варбот, О возможностях реконструкции этимологического гнезда на семантических основаниях, *Этимология* 1984, Москва: Наука, 33–40.
- Варбот 2003:** Ж. Ж. Варбот, К типологии взаимодействия этимологических гнезд, *Studia etymologica Brunensia*, 2, Праг, 57–62.
- Варбот 2005:** Ж. Ж. Варбот, Морфо-семантическое поле лексемы в этимологическом словаре и возможности его реконструкции, *Известия РАН, Серия литературы и языка*, 54/4, Москва, 60–65.
- Влајић-Поповић 2002:** Јасна Влајић-Поповић, „Историјска семантика глагола ударања у српском језику (преко етимологије до модела семасиолошког речника)”, *Библиотека Јужнословенског филолога*, нова серија, књ. 21, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вук** – Вук Стефановић Караџић, Српски рјечник, *Дела Вука Караџића*, Београд: Просвета, 1969.
- Дан** – Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I–II–III*, Београд: Вук Караџић, 1975.

- ЭССЯ** – *Этимологический словарь славянских языков* [ред. О. Трубачев], том 1-, Москва: Наука, 1974-
- Пјатајева 1997**: Н. В. Пятаева, Опыт динамического описания синонимичных этимологических гнезд **em-* и **bher-* в истории русского языка, *Этимология* 1994–1996, Москва: Наука, 140–147.
- Пјатајева 2005**: Н. В. Пятаева, От лексического гнезда к генетической парадигме: к проблеме динамического описания лексической системы языка, *Вестник ОГУ* 11, 115–121.
- Пјатајева 2007**: Н. В. Пятаева, Генетическая парадигма „Давать // дать → брать → взять → иметь → нести → давать” в истории русского языка, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Уфа, 1–21.
- РЈАЗУ** – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1882/1975–1976.
- РМС** – *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*, Загреб – Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ** – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–19, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2014.
- С–А** – L. Sadnik и R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den Altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955.
- Скок** – Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Matica hrvatska, 1971–1974.
- СП** – *Słownik prasłowiański* [ред. F. Sławski], том I-V, Polska akademia nauk, 1974-.
- СС** – *Старославянский словарь, по рукописям X–XI веков*, Москва: Русский язык, 1994.
- Ћорић 2008**: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Snežana P. Vučković

LEXICAL AND ETYMOLOGICAL NESTING AS THE SUBJECT OF
A DIACHRONIC STUDY OF SERBIAN LEXIS

Summary

Historical research of the lexical system of a language from the point of view of its nesting organization shows that connections and mutual relationships between lexemes, their activation or weakening, their functional stratification, as well as many other changes which happen in historical development of a lexical system of the language can be researched and isolated only within larger lexical groups. Since, according to the rule, an etymological nest includes several derivational semantic nests – the thing immanent to these research studies is a complex synchronic and diachronic method by means of which a possibility to describe the lexical system of a language in its developmental perspective is obtained.

Весна Р. КРАЈИШНИК*
Весна Ј. ЛОМΠΑР
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

ИСКУСТВА У ОНЛАЈН НАСТАВИ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА ЗА НИВО А1

Коришћење информационих технологија већ дуго игра важну улогу у области образовања и престало је да буде ексклузиван вид учења, доступан само у појединим научним областима и за малобројне кориснике. Приступи настави и наставне методе данас морају да се прилагоде убрзаном технолошком развоју и размени информација. Код нас је тај процес још увек недовољно развијен, а један од покушаја прилагођавање наставе новим методама представља и организација онлајн курса српског као страног језика за почетни ниво учења.

У раду се износе стечена и анализирана искуства предавача у вези са онлајн наставом српског као страног језика (за ниво А1) након два циклуса курса. Нарочита пажња посвећена је статистици на крају курса (коју омогућава мул платформа), јер анализа тако добијених резултата представља основ боље организације курса у будућности. Такође, ова сазнања помажу да се разјасни недоумица око тога да ли онлајн настава може успешно да замени класичну наставу (српског као) страног језика, тј. да ли студенти постижу боље резултате користећи средства која им нуде информационе технологије.

Кључне речи: српски као страни језик, онлајн настава, мул платформа

1. Увод

Електронско учење данас има важну улогу у стицању, примени и размени знања. У поређењу са временом које је потребно одвојити за похађање класичне наставе и проналажење потребних извора у књижарама и библиотекама, учење из приватног окружења, у време које се може бирати, свакако звучи примамљиво. У студији која се бави анализом учења на даљину на Универзитету у Букурешту међу студентима и предавачима указано је на његове

* krajisnikv@yahoo.com

бројне предности: аутономија учења и управљање временом, флексибилност интеракције, иновације, смањење трошкова, брзи приступ. Поред тога, наставници су као предност електронског учења навели побољшање и других, нелингвистичких вештина, као што су развој компјутерске писмености и ученичке одговорности. Ова анализа је указала и на недостатке оваквог вида учења: велика (и конфузна) разноврсност e-learning платформи, виртуелни контакт (не „уживо”), одржавање стабилног распореда учења, слаб напредак у вештини говорења, недостатак непосредне повратне информације од стране наставника, потешкоће у приступу интернету (Grosu/David 2013).

До сада су, у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, објављена два рада везана за израду онлајн курса српског као страног језика за одрасле кориснике. У првом је представљена концепција курса и приказан садржај за ниво А1, подељен по структурним и садржајним целинама. Такође је дат и кратак опис платформе мудл, која је послужила као техничка подршка за реализацију овог програма (Крајишник/Ломпар 2012). У другом раду представљени су типови и структура вежби у овом курсу; наглашене су неке предности у односу на конвенционалне вежбе, какве срећемо у уџбеницима, али су, такође, наведени и недостаци мудл платформе када је у питању сâм избор вежби (Крајишник/Ломпар 2013).

Оно о чему до сада није било речи односи се на искуства наставника у вези са овим типом наставе након два циклуса курса, на основу увида у анализу података које омогућава мудл платформа. Овакав тип анализе омогућава детаљан увид у:

- профил корисника;
- посећеност курса;
- време проведено на појединим деловима курса;
- успех корисника у савладавању градива;
- грешке које корисници праве.

2. Анализа добијених података за Онлајн курс српског као страног језика, ниво А1¹

2.1. Профил корисника

За потребе овог рада анализирали смо резултате добијене након два циклуса курса, у трајању од по три месеца. Први циклус је похађало десет кандидата, од чега је шест успешно завршило курс (савладали су целокупан предвиђени садржај и положили завршни тест). Други циклус је похађало шест кандидата, а само два кандидата су савладала предвиђени програм. Сви

¹ На изради језичког садржаја курса радили су: Весна Крајишник, Весна Ломпар и Никица Стрижак, а на културном делу Данило Николић. За техничка решења били су ангажовани Нађа Солдатић, Бранко Петрић и Душан Ристић.

кандидати који су пратили курс до краја, предвиђеном динамиком, успешно су положили завршни тест.

На основу добијених података од самих кандидата приликом пријављивања на курс дошли смо до сазнања која упућују на врло уопштен профил корисника:

- одрасли полазници из Европе, Америке, Азије;
- различитих професионалних оријентација;
- најважнији мотив за учење српског језика – родбинске или емотивне везе са људима у Србији.

У овом типу учења „увек појединац приступа одређеном садржају курса бирајући из њега оно што жели или што се од њега тражи, генерално сагледано ипак је реч о једној групи циљно окупљеној на једном месту (било са различитих страна света, било из различитих места у једној држави, или чак истог)” (Стојичић и др. 2014: 216).

2.2. Посећеност курса:

Једна од примарних предности онлајн курса свакако је слобода у избору времена учења за приступање садржају курса. У првом циклусу онлајн курса српског као страног језика кандидат је могао да посећује курс у време када њему одговара и задржава се на појединим језичким садржајима онолико колико жели. Међутим, уочено је да кандидати, понесени жељом да у што краћем времену „савладају” цео курс, прелазе преко лекција и њихових садржаја знатно брже од предвиђеног времена за њихово усвајање, не усвојивши при том планирано знање. Због тога је, у другом циклусу, кандидатима била доступна само једна лекција (са пратећим језичким садржајима) све док не положи одговарајући тест иза ње. Так након положеног теста било им је омогућено да отворе наредну лекцију. Тиме се постизало континуирано усвајање знања, у складу са организацијом језичког садржаја кроз лекције: садржај наредне лекције не може се пратити на задовољавајући начин без усвојеног знања из претходне.

С обзиром на то да је језички материјал курса дистрибуиран кроз неколико садржаја и да је кандидату понуђено неколико могућих активности у процесу савладавања градива (лекција, вежбе, граматика, културни део, речник, флеш-картице, форум) (Крајишник/Ломпар 2012), анализирајући доступне податке, дошли смо до следећих закључака:

- најпосећеније „активности” курса биле су речник и форум;
- на почетку курса чешће су биле посећене лекције него вежбе, а однос је обрнут при крају курса;
- најређе је био посећиван културни део.

Интересантно је приметити да такозване флеш-картице (једна врста интерактивног речника), за које се у току припремања материјала претпостављало да ће кандидатима бити атрактиван начин усвајања лексике, то очекивање нису оправдале. Испоставило се да је кандидате више интересовао класични тип речника од понуђеног интерактивног.

2.3. Време проведено на курсу и његовим појединим деловима

Статистика мудл платформе омогућава праћење приступања кандидата курсу: време приступања, време проведено на појединим деловима курса, приступање током викенда (што иначе не спада у планиране активности курса, али указује на мотивисаност кандидата и континуираност у његовом раду). Време проведено на појединим сегментима курса, као и остварен успех из тих језичких садржаја дају организаторима курса довољно повратних информација на основу којих могу извршити потребне корекције или надоградњу садржаја.

Потребно време за савладавање одређеног лексичког и граматичког садржаја предвиђено је на основу искуства стеченог у дугогодишњем раду са страним студентима и на основу Европског референтног оквира за учење живих језика. У складу са тим може се претпоставити да је кандидат, без претходног знања српског језика, способан да усвоји А1 ниво за три месеца, свакодневним радом и контактом са језиком. Дневне активности су индивидуалне и зависе од перцептивних способности сваког кандидата појединачно.

На сл. 1 представљено је праћење пријављивања полазника на курс у првом циклусу (октобар 2013), где се види да су неки корисници приступали курсу и пола године после његовог завршетка. Свима који заврше курс остаје још неко време отворен приступ, а онда се потпуно затвара. За први циклус курс је остао отворен још осам месеци.

First name / Surname / Email address	Last access	Roles	Groups
Moodle Admin branko.petic@fil.bg.ac.rs	1 day	Non-editing teacher ✕	
Nese	78 days 22 hours	Student ✕	
Kasia	5 days 21 hours	Student ✕	
Alena	231 days 19 hours	Student ✕	
Maria	24 days 18 hours	Student ✕	
Barbara	221 days 2 hours	Student ✕	

Слика 1: Праћење пријављивања кандидата

Време проведено на појединим деловима курса недвосмислено указује на степен савладивости одређених језичких садржаја. Уколико је код већине кандидата забележено дуже време задржавања на одређеном сегменту, то значи да је језичка материја претешка за тај ниво језичке компетенције или,

што је вероватније, њеној презентацији није приступљено на одговарајући начин.

На сл. 2 приказане су информације о времену израде једне вежбе: кад је започета, колико покушаја је било и кад је завршена. Поред тога, приказане су и грешке које је кандидат направио током решавања одређене вежбе. Овакви резултати омогућавају недвосмислен увид у постигнућа студената, али и тежину, односно јасност захтева.

The screenshot shows a user interface for a course. On the left is a sidebar menu with options like 'Check permissions', 'Filters', 'Logs', 'Backup', 'Restore', 'Question bank', 'Course administration', 'Switch role to...', and 'My profile settings'. The main area displays four questions (a-d) with input fields and correctness indicators (checkmarks or X's). Below the questions is a 'Response history' table.

Step	Time	Action	State	Marks
1	21/11/13, 11:37	Started	Not yet answered	
2	21/11/13, 11:50	Saved: part 1: Colu, part 2: pivo; part 3: pije pivo; part 4: vodu; part 5: kafu	Answer saved	
3	21/11/13, 12:02	Attempt finished	Partially correct	3.00

Слика 2: Приказ података о времену израде вежбе и грешкама у одговору

2.4. Успех корисника у савладавању градива

Онлајн курс српског језика конципиран је тако да се током целокупног курса врши процена успешности у усвајању нових језичких садржаја: селективно у лекцијама и вежбама, а кумулативно у флеш-картицама и тестовима (периодичним и завршном). Захваљујући могућностима мудрих платформи, кандидати су у могућности да самостално процене стечене компетенције у перцептивним и рецептивним областима: разумевање (слушаног и читаног текста) и писање (употреба писма, лексике и граматике). Говорна компетенција се проверава у контакту са наставником, једном седмично, када се врше корекције и дају додатна објашњења у свим областима које код студента изазивају недоумице или потешкоће у савладавању.

На сл. 3 је приказана статистика успешности појединачно за сваког кандидата и укупна успешност на курсу. Представљене су вредности (исказане у процентима) постигнуте на свим вежбама и свим активностима током курса.

Surname First name		Email address	Serbian language course A1 ...
	Katrina Leckovic	katrinaleckovic@gmail.com	89.76
	Alena Hornik	elhornick@mail.ru	96.14
	Nese Arslan	nesearslan85@gmail.com	89.18
	Barbara Kosta	bkosta@email.arizona.edu	80.78
	Kasia Dombrowski	kasiadombrowski@gmail.com	75.92
	Michael Murphy	mgm921@gmail.com	74.23
	Ben Lee	benyblee@hotmail.com	57.70
	Maria Karageorgiadou	law_mariak@yahoo.com	64.54
	Rolf Recknagel	rolf.recknagel@gmx.de	73.15
	Xenofon Oikonomou	xen007@gmail.com	74.99
Overall average			77.64

Слика 3: Укупан успех на курсу (по кандидату и укупно)

Из претходне табеле могуће је изабрати појединачног кандидата и видети само његов успех, по вежбањима и свим активностима на курсу. Резултати су на сл. 4 исказани у бодовима и процентима.

Grade item	Grade	Range	Percentage	Feedback
Serbian language course A1 - Oct 2013				
Exercise 5 - Vežba 5	56.00	0-82	68.29 %	
Quiz	47.00	0-58	81.03 %	
Exercise 2 - Vežba 2	43.00	0-49	87.76 %	
Exercise 3 - Vežba 3	32.24	0-38	84.83 %	
Quiz	31.00	0-31	100.00 %	
Quiz	31.00	0-34	91.18 %	
Exercise 1 - Vežba 1	38.00	0-40	95.00 %	
Exercise - Vežba 4	62.15	0-84	73.99 %	
Quiz	29.00	0-44	65.91 %	
Exercise 6 - Vežba 6	71.00	0-95	74.74 %	
Exercise 7 - Vežba 7	75.70	0-100	75.70 %	
Exercise 8 - Vežba 8	76.80	0-91	84.40 %	
Exercise 9 - Vežba 9	79.00	0-94	84.04 %	

Слика 4: Успех кандидата за цео курс и по појединачним вежбама

Отварањем сваког задатка (вежбе или квиза) могуће је видети одговоре кандидата, односно шта је успешно савладано, а где се појављују грешке.

Увидом у успешност решавања сваког питања пјединачно (у оквиру вежбе или квиза) долази се до детаљних података о томе шта је студент савладао, а са којим делом градива и даље има потешкоћа; да ли постоје системске грешке које су резултат утицаја матерњег језика, недовољно објашњеног језичког проблема или непрецизног захтева задатка. Циљ сваке вежбе јесте да што већи број кандидата постигне максималан успех у њеном решавању, али се мора водити рачуна и о различитим перцептивним и когнитивним способностима кандидата и заступити што већи број различитог типа вежби које ће подстаћи кандидата да исказе знање, али и на најобјективнији начин проценити његове језичке способности.

Даљом анализом података долази се до информација о томе да ли је кандидат вежбу привео крају или је одустао од њеног решавања, као и о постигнутим резултатима за свако питање у оквиру вежбе.

State	Started on	Completed	Time taken	Grade/38.00	Q. 1 /8.00	Q. 2 /7.00	Q. 3 /5.00	Q. 4 /6.00	Q. 5 /4.00	Q. 6 /8.00
Finished	16 March 2013 9:55 AM	17 March 2013 8:57 AM	23 hours 2 mins	19.24	✓ 2.00	✓ 7.00	✓ 3.24	✗ 0.00	✓ 4.00	✓ 3.00
In progress	23 October 2013 5:55 AM	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Finished	23 October 2013 3:38 PM	18 December 2013 3:13 PM	56 days	16.35	✗ 0.00	✓ 5.00	✓ 2.35	✗ 0.00	✓ 4.00	✓ 5.00
Finished	23 October 2013 6:16 PM	23 October 2013 6:51 PM	34 mins 50 secs	34.00	✓ 7.00	✓ 7.00	✓ 5.00	✓ 5.00	✓ 4.00	✓ 6.00
Finished	24 October 2013 11:45 AM	24 October 2013 12:09 PM	23 mins 53 secs	26.24	✓ 4.00	✓ 7.00	✓ 3.24	✓ 2.00	✓ 4.00	✓ 6.00
Finished	24 October 2013 12:13 PM	24 October 2013 12:24 PM	10 mins 35 secs	30.41	✓ 7.00	✓ 7.00	✓ 4.41	✓ 2.00	✓ 4.00	✓ 6.00

Слика 5: Праћење успешности по вежбама

2.5. Грешке које корисници праве

Овако исцрпан број података који се добијају захваљујући концепцији мудрих платформи омогућава предавачу и ауторима језичког курса целовит увид у напредак и постигнућа кандидата, али и у евентуалне недостатке и непрецизности постављеног курса. Анализом грешака могуће је ући у дубљу лингвистичку анализу на основу које се могу проценити различити аспекти граматичких и лексичких одступања. Оваква врста анализе свакако је потребна и требало би да буде предмет неког знатно обимнијег истраживања, на основу одговора већег броја кандидата.

На релативно малом узорку анализираних одговора и разговора уживо са кандидатима (консултације са предавачем) уочено је да учење српског

језика преко онлајн курса, у односу на учење у класичним, учioniчким условима, даје слабије резултате у областима разумевање говора и вербалне продукције. Ово је могуће објаснити ограничењима мудл платформе и концепције онлајн курса, која је заснована пре свега на перцепцији и писменој продукцији. Наиме, кандидат је у могућности да прочита текст и чује аудитивни запис, али нема могућности, или су оне врло ограничене, да чује и друге говорнике у другачијим ситуацијама, у природној средини (предавач, други учесници на часу). Вербалну продукцију кандидата може да процени само предавач у ограниченом времену, једном седмично, како предвиђа концепција овог курса. Потребно је напоменути да многи онлајн курсеви за учење страних језика немају вербални (и визуелни) контакт предавача и кандидата, што још више отежава проверу вербалне продукције.

3. Закључак

У контексту усклађивања наставних активности са развојем информационих технологија и коришћењем њихових широких могућности за развој образовања, настава страних језика постаје мобилнија и доступнија. Како би се убрзао процес добијања информација о језику и учења, стварају се алтернативе класичном учењу: виртуелна учионица постаје место где се усваја знање, а компјутерски програми омогућавају симулацију саговорника. На основу запажања током извођења онлајн курса српског језика за почетни ниво учења и урађене анализе добијених података коју омогућава платформа мудл, можемо да укажемо на неколико карактеристика овог вида наставе.

Поред уочених предности у односу на класичан вид учења, као што су брз приступ, аутономија у избору простора и времена, динамичност садржаја, напредовање у складу само са својим могућностима итд., овај вид наставе има и знатна ограничења.

• Ограничења нелингвистичке природе:

- неусклађеност временских зона за део курса који се односи на консултације са предавачем или разговор са другим кандидатима;
- кратко време консултација „уживо”;
- нередован приступ курсу током његовог трајања;
- недовољна мотивисаност кандидата за сваки део курса;
- (не)одговарајућа техничка подршка коју кандидати морају да имају да би могли да прате курс.

• Лингвистичке природе:

- немогућност предвиђања свих одговора које кандидат може да да на појединим вежбама, поготово оним које омогућавају слободнију продукцију;
- недостатак интеракције уживо (која је услов за развијање вербалне продукције);

- ограничене могућности предавача кад је у питању праћења напретка и корекције изговора.

Наш закључак је да овакав курс може да побољша ефекте наставе и убрза процесе учења уколико се користи као додатно средство учења и комбинује са класичним видом наставе. Као основно средство учења могућ је код кандидата који говоре неки словенски језик и који су довољно мотивисани, те редовно извршавају предвиђене обавезе у складу са захтевима курса, нарочито консултације са предавачима.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакърджијева/Грозданова 2011:** Гинка Бакърджијева, Лиљана Грозданова, „Мултимедијното обучение по български език за чужденци“, *Výuka jihoslovanských jazyků v dnešní Evropě*, 50–60.
- Bach et al. 2007:** Bach, Shirley – Haynes, Philip – Smith, Jennifer Lewis, *Online Learning and Teaching in Higher Education*. Open University Press, New York: Russell Sage Foundation.
- Бјелаковић/Ајџановић 2011:** Исидора Бјелаковић, Јелена Ајџановић, „Онлајн курс српског језика као страног: конципирање и реализација“, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, 289–296.
- Вучо 1998:** Јулијана Вучо, *Лексика уибеника страног језика*, Универзитет Црне Горе, Подгорица и Обод, Цетиње.
- Европски језички портфолио 2003:** *Заједнички европски оквир за живе језике*, Министарство просвете и науке Црне Горе, Подгорица, 20.
- Elaine/Seaman 2011:** I. Elaine Allen, Jeff Seaman, *Going the Distance: Online Education in the United States, 2011*, Babson Survey Research Group, Babson College.
- Grosu/David 2013:** L. M. Grosu, I. David, *E-Learning in Foreign Language Teaching: What is Gained and What is Lost*, Journal of Advanced Distributed Learning Technology, Vol 1, No 2.
- Крајишник/Ломпар 2012:** Весна Крајишник, Весна Ломпар, „Концепција онлајн курса српског као страног језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/3, 167–176.
- Крајишник/Ломпар 2013:** Весна Крајишник, Весна Ломпар, „Специфичност вежби у онлајн курсу српског као страног језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42/3, 115–124.
- Стојичић и др. 2014:** Војкан Стојичић, Предраг Мутавџић, Весна Крајишник, Весна Ломпар, „Учење на даљину – платформе за учење српског и савременог грчког као страног језика“, *Србија између истока и запада: наука, образовање, култура, уметност* (тематски зборник у 4 књиге), књ. 4 (*Језици Балкана у компаративном и интердисциплинарном контексту*), Београд, 213–225.

- Суботић/Бјелаковић 2011:** Љиљана Суботић, Исидора Бјелаковић, „Hook up! – платформа за учење страних језика”, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, 281–287.
- Суботић/Дражић 2011:** Љиљана Суботић, Јасмина Дражић, „Информатичко-програмска решења за конципирање онлајн курса српског језика”, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, 297–303.
- Хркаловић 1974:** Радмила Хркаловић, *Дидактичко-лексичка анализа уџбеника енглеског језика за почетну годину учења страног језика*, Научна књига, Београд.
- Цветкова 2011:** Зорница Цветанова Цветкова, „E-learning обучението по български език като чужд“, *Výuka jihoslovanských jazyků v dnešní Evropě*, 74–78.

ИЗВОРИ

<http://home.sprynet.com/~gkearsley/TeachingOnline.htm>

<http://www.learnnc.org/lp/pages/665>

<http://moodle.org>

Vesna R. Krajišnik and Vesna J. Lompar

EXPERIENCES IN TEACHING A1 LEVEL OF SERBIAN AS FOREIGN LANGUAGE ONLINE

Summary

Paper presents teachers' experiences gathered and analysed during two rounds of Serbian beginners online course. Special focus is put on statistical analysis provided by Moodle platform. This kind of analysis provides better understanding for further development of the course. Also, this data should help answering the question whether online teaching can successfully replace traditional teaching of foreign languages (in this case, Serbian), i.e. whether students show better results using means of informational technology.

Божо Б. ЋОРИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

О ИМЕНИЦАМА НА *-ИЗАЦИЈА* ПО ДРУГИ ПУТ

Предмет овог рада су деривати створени помоћу суфикса *-изација* у савременом српском језику. Задатак је да се на грађи из медија, писаних и електронских, одговори на питања која се тичу настанка самог форманта и његовог функционално-семантичког статуса у деривату.

Кључне речи: дериват, суфикс, завршетак, творбена анализа, творбени тип

1. Бавећи се, пре петнаестак година, проблемом тенденције ка интернационализацији у српском језику на творбеном плану, обратили смо, између осталог, пажњу и на девербативне структуре карактеристичне по завршетку *-ација* (којима се именује *радња*) (Ћорић 1999^а), али и на десупстантивне структуре које се завршавају његовом проширеном верзијом *-изација* (са истом семантиком) (Ћорић 1999^б).

2. Формације на *-ација* (али и на *-изација*) јављају се, као продукт тенденције ка интернационализацији, рано у српској писмености. О томе сведочи, поред осталог, и речничка грађа од друге половине 17. до почетка 19. века (Михајловић 1972/74). Та грађа показује да је у српској писмености међу позајмљеницама (позјамљеним речима) било доста речи (именица) са споменутим завршецима, што потврђују и следећи примери:

администр-ација (←администрирати), апел-ација (←апелирати), аренд-ација (←арендирати се), асигн-ација (←асигнирати), атест-ација (←атестирати), визит-ација (←визитирати), вотиз-ација (←вотизирати), гратул-ација (←гратулирати), деклам-ација (←декламирати), декрет-ација (←декретирати), дестил-ација (←дестилирати), дишпут-ација (←дишпутовати се), електриз-ација (←електризирати), илумин-ација (←илуминирати), облиг-ација (←облигирати /се/), резигн-ација (←резигнирати), репар-ација (←репарирати), рекоманд-ација (←рекомандирати), и сл.

* coricbozo@gmail.com

Творбена анализа показује две важне ствари: а) да су сви деривати мотивисани глаголима страног порекла (овде наведени су на *-ирати*) и б) да се у њима може издвојити суфикс *-ација*. Међу наведеним примерима су и два деривата са завршетком *-изација* (*вотизација*, *електризација*), али се у њима не може говорити о суфиксу *-изација*, будући да према изведеницама стоје еквивалентни глаголи (*вотизирати*, *електризирали*), па творбена анализа и овде издваја само творбени формант *-ација*. У питању су, дакле, глаголске именице, а према њима увек стоји одговарајући глагол, као њихова основинска реч.

Нема ни једна граматике нити синтетичке студије из творбе речи српског језика где би се нашао опис формација насталих помоћу форманта *-изација*. Тако гледано, може се говорити завршетку *-изација*, али не и о творбеном форманту такве гласовне структуре. Такав формант, судећи по нашим граматицама, не постоји у српском језику. Међутим, у неким истраживањима је утврђено супротно: тај формант не само да постоји, него су творбени типови с таквим суфиксом чак врло продуктивни (Ћорић 1999). Налазе се претежно у два функционална стила: научном (где су део научне терминологије, исп. *минерализација* и сл.) и публицистичком (посебно у његовом новинарском подстилу). Овде ћемо оставити по страни потврде из научног функционалног стила, а у центар пажње ћемо ставити такве структуре генерисане у електронским и писаним медијима. Разлог томе лежи у чињеници што динамизам језичког развоја долази до великог изражаја управо у медијима, а у тим оквирима важно место заузима управо творба речи као значајно средство лексичке неологизације.

Анализирана грађа показује да су творбени типови са суфиксом *-изација* ограничени на творбу деноминалних, тј. десупстантивних и деадјективних назива радњи и процеса. Оваква значења, као што је већ речно, изражавају се првенствено глаголима и глаголским именицама, а глаголске именице су, као што је такође познато, изведене од глагола, тј. мотивисане су глаголима. Свест о томе да се радња и процес могу изразити само именицама чија је мотивна реч глагол одувек је присутна у главама граматичара. Отуда у инвентару суфикса који учествују у творби глаголских именица, као што смо видели, нема суфикса *-изација*. Тамо се, наравно, као продуктиван формант наводи, поред осталих, суфикс *-ација* у примерима типа *специјализација* (← *специјализовати*). То практично значи да свака глаголска именица мора имати еквивалентни глагол као основинску реч. Наша истраживања су, међутим, показала да у језику постоје структуре овог типа које немају еквивалентног глагола, већ се у функцији основинске речи налази именица (ређе придев). Потврде за овакве деривате су релативно старе, што показује РСАНУ: „Ми постајемо...земља аутомобилизације, земља тракторизације...”¹ Изведенице *аутомобилизација* и *тракторизација* су просто преузете из руског оригинала, али су за изворне говорнике обе творбено сасвим прозирне и лако рашчлањиве: *трактор*-+-*изација*, *аутомобил*-+-*изација*. Глаголи типа **тракто-*

¹ Уз пример је наведен извор: Ј. Стаљин, Питања лењинизма (превели Ткалец Звонко и Лалић Радован, Београд, 1946, II издање).

ризирати / тракторизовати или **аутомобилизирати / аутомобилизовати* никада нису образовани у српском језику. Број оваквих структура стално је растао, при чему се суфикс *-изација* комбиновао са основама различитог лексичког значења. Оно што је необично и што треба разјаснити јесте то како су такве формације могле уопште настати, како су створене, будући да значе процес и радњу, дакле семантика им је типично глаголска. Одговор на постављено питање могао би се представити на следећи начин: постоје примери у којима еквивалентни глагол бива праћен именицом или придевом, што аутоматски доводи до тзв. двојне, двоструке мотивације. Нпр.:

стандардизација: стандард – стандардизовати
 приватизација: приватан – приватизовати

Ако се узме да су именице са завршетком *-изација* мотивисане глаголима *стандардизовати, приватизовати*, онда је несумњиво да је реч о суфиксу *-ација*, али се једнако тако као основинске речи могу узети именица *стандард* и придев *приватан*, што као формант издваја сегмент *-изација*, тј. суфикс *-изација*. Очито је да се из оваквих вишеструких мотивационих веза издвојио суфикс *-изација* и затим почео користити за творбу структура мотивисаних директно од именичких и придевских основа, уз апсолутно одсуство глагола. Па чак и онда кад се, у међувремену, појавио еквивалентни глагол, творбена парафраза указује на стварни пут творбе са именичком и, ређе, придевском основном.

У једном раду који се бави образовањима на *-изација* у руском и пољском језику, уочено је да у структури лексичког значења имена од којих су изведени деривати на *-изација* процесуална сема одсуствује или је периферна, из чега следи закључак да се процесуално значење десупстантивних *nomina actionis* на *-изација* не одређује значењем основинске речи, тј. основе, него према суфиксу који је ушао у словенске језике са својством терминоелемента, добивши строго одређено значење и форму узаконјену интернационалном употребом (Корјаковцева 2004: 72).

Наравно, у творби оваквих именица не може се занемарити утицај са стране, пре свега утицај енглеског језика. Тај утицај и долази првенствено преко медија. Рецимо, реч *таблоид* не само да је у директној вези са медијима, већ је преко медија и дошла у српски језик. Она је релативно нова реч, позната је тек последњих деценија, а означава специфичну врсту новина, дакле писаних медија. А онда се, у новије време, такође из енглеског, појавила реч *таблоидизација* (често у синтагми *таблоидизација медија*). Начелно, када се у језику појаве две речи страног порекла, онда корисник језика ону краћу узима као основинску реч, а ону другу као дериват, што значи да српски читалац или слушалац реч *таблоидизација* доживљава као изведеницу од именице *таблоид*. Оваква лексика генерисана је из медија, а наведене структуре постају веома продуктивне. Овај четворосложни суфикс, како смо рекли, не спомиње се у српској граматичкој литератури. Међутим, савремени српски језик располаже бројним примерима који сведоче не само о његовом постојању, већ и о његовој великој продуктивности.

За илустрацију наводимо само неке актуелније потврде из медија, разврстане према семантици и форми основинских речи:

а) називи градова, држава, регија: *иракизација*, *бриселизација*, *крим(инал)изација*,

б) имена људи: *ангелизација*, *берлусконизација*, *бушизација*, *вучићизација*, *екремизација*, *меркелизација*, *мишковићизација*,² *обамизација*, *путинизација*, *тадићизација*, *цеџизација*; *раскардељизација*,

г) имена разних појмова: *таблоидизација*, *таблоид(иот)изација*, *грандизација*, *гуглизација*, *евроизација*, *великобратизација*, *интернетизација*, *јеленизација*, *јутубизација*, *кокаколизација*, *криминализација*, *тајкунизација*, *мастеризација*, *пинкизација*, *стадионизација*, *старлетизација*, *турбофолкизација*, *facebookizacija*, *фотелјизација*,

д) абревијатуре: *ЕУ-изација*, *ДС-изација*, *CNN-zacija*, *iPad-izacija*, *yahoo-izacija*, *ADSL-izacije*, *VIP-izacija*, *NVO-izacija*, *NBA-izacija*.

Бројне потврде из медија показују да творбени типови са суфиксом *-изација* доживљавају последњих година експанзију у српском језику. Овај формант долази претежно на творбене основе страног порекла, али у новије време, како смо видели, ни хибридне формације нису реткост, посебно онда кад се у основи налазе антропоними и топоними.

Једно од питања тиче се и статуса овакве лексике у српском језику. Изгледа да је он погодно средство околионализације изражавања у новинском и разговорном и интернет дискурсу. За илустрацију наводимо из једног твитер налога серију примера којима се за дату прилику карактеришу фазе у политичкој еволуцији Александра Вучића: *дебеџизација*, *меркелизација*, *цвике-ризација*, *веберизација*. Ово је скупна слика различите семантике мотивних речи: бец и цвикери (предмет), Меркел и Вебер (имена људи), Брисел (топоним). У ову категорију, околионализама, иду и примери као што је *екремизација* (дериват је мотивисан личним именом популарног учесника једног ријалити шоуа) и *старлетизација*.

Наведени примери се, према критеријуму познатости, могу разврстати у две групе: оне планетарних размера, као што су *иракизација*, *таблоидизација* и сл., и друге – локалног карактера, који су разумљиви само онима који прате догађања на локалној политичкој и културној сцени, као што су *цеџизација*, *пинкизација*, *ДС-изација* итд.

Формант *-изација* јавља се (ретко) и у неким комбинованим типовима творбе. За ову прилику издвајама два околионализма: *де-беџ-изација* и *раскардељ-изација*. Оба иду у категорију префиксално-суфиксалног (комбинованог) творбеног начина (префикси *де-*, *раз-* и суфикс *-изација*). У новије време овакве структуре посматрају се као продукт тзв. *циркумфиксације* (сложени форманти *де-...-изација* и *раз-...изација*, тзв. циркумфикси, опкорачују основинске речи *беџ* и *Кардељ*, односно основе *-беџ-* и *-кардељ-*) (Ћорић 2014).

² Исп. један од коментара у листу Политика 06.08.2014: *Nama je veći problem Vučićizacija, Dačićizacija, Čedizacija, Tadičićizacija, Miškovićizacija, Bekoizacija u dve reči, foteljizacija i tajkunizacija* Srbije.

ЛИТЕРАТУРА

- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–19, Београд, 1959–2014.
- Ћорић 1999а:** Божо Ћорић, „Принципи творбене анализе стране лексике”, *Српски језик*, IV/1–2, 227–241.
- Ћорић 1999б:** Божо Ћорић, „О једном нерегистрованом, а продуктивном суфиксу (суфикс-изација)”, *Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани”*, ЦАНУ, Подгорица, 63–69.
- Ћорић 2014:** Божо Б. Ћорић, „О циркумфиксима и циркумфиксацији у српској творби речи”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/3, 235–240.

Božo B. Ćorić

ON THE SUFFIX *-IZACIJA*, SECOND TIME

Summary

With suffix *-izacija* the nouns meaning action, process are being built and the basical (motivating) words are nouns (more rarely – adjectives). Judging by electronic media, this suffix is a very productive word-formational means of occasionalisation in the modern Serbian language.

Вељко Ж. БРБОРИЋ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

НЕКЕ ДИЛЕМЕ ОКО ПИСАЊА ВЕЛИКОГ И МАЛОГ СЛОВА

У раду се говори о неким решењима за писање великог и малог почетног слова у актуелним правописима и дилемама које се у вези с њима појављују у пракси. Наиме, писање великих и малих слова обично се узима као једна од најлакших правописних области, доносе је сви правописи и ова област има доста правила. Сведоци смо да се у пракси овде често греша, да има доста пропуста и да то може сведочити о томе да су нека од датих правописних решења, можда, и нејасна. Урадили смо увид у наставне програме и раније правописе с намером да видимо какав је статус ове правописне области.

Кључне речи: правопис српског језика, писање великог слова, правописна правила, правописне дилеме

1. Увод

Велика почетна слова служе да се (1) појам који дата реч или синтагма у тексту посебно истакне као појам који је за дату прилику јединствен, односно (2) да се означи почетак нове реченице. Овај рад говори управо о првом, дакако, пре свега са аспекта обучавања у примени правописних правила у настави српског језика у нашој школи.

О писању великог и малог (почетног) слова речи у тој функцији учимо још од почетка школовања. А ипак нека правописна решења остају ненаучена (несавладана) и често пропусти и недоумице око употребе великих и малих слова прате целог живота чак и оне са добрим образовањем. Истовремено се сматра да је писање великог слова основна правописна област и да грешке ове врсте указују на елементарно непознавање правописа српског језика. Често се ове грешке сматрају основним и недопустивим за оне који пишу, без обзира на то да ли су грешке учињене у школи или изван ње. Вреди

* brboricv@eunet.rs

рећи да правопис не може лако и у целини да регулише ову област, јер стижу нови појмови, а нека правописна решења у деловима правописа који дефинишу писање великих и малих слова повремено су мењана, па се неки пропусти могу сматрати оправданим и очекиваним.

Прво ћемо дати кратак увид у школски приступ писању великих и малих слова, али и статус ове области у нашим правописним приручницима и осврнути се на неке дилеме.¹

2. Велико слово у наставном плану и програму²

Наставни план и програм је службени документ, доносе га просветне власти и он је обавезујући документ за реализацију наставе. Због тога ћемо донети изводе из наставног програма за основу школу који се тичу само писања великог слова.³ Већ у првом разреду основне школе ученици имају обавезу да науче нека правила о писању великих почетних слова: „Употреба великог слова на почетку реченице, у писању личних имена и презимена, имена насеља (једночлана). Правилно потписивање (име, па презиме)” (Наставни план и програм за први разред).⁴

У другом разреду основне школе ученици су дужни да савладају следеће области о писању великог слова: „Употреба великог слова у писању личних имена и презимена, надимака уз лично име, имена животиња, вишечланих географских имена и улица (једноставнија решења). Писање адресе” (Наставни план и програм за други разред). Уз то се у другом разреду усваја и друго писмо, тј. латиница, и читање и писање на другом писму (латиници).

За трећи разред наставни програм предвиђа да ученици из правописа, поред понављања и утврђивања раније стеченог знања (први и други разред), науче и ово: „Употреба великог слова у писању имена народа, вишечланих географских имена, празника, наслова књига, часописа и новина. Писање назива улица” (Наставни план и програм за трећи разред).

Ученици у четвртном разреду уче следећа правила о употреби великог слова: „Употреба великог слова у писању: имена држава и покрајина и њихових становника; имена насеља (градова, села) и њихових становника. Писање управног и неуправног говора (сва три модела). Писање присвојних придева изведених од властитих имена (-ов/-ев, -ин/-ски)” (Наставни план и програм за четврти разред).

¹ Сматра се да се основна правописна знања о писању великог и малог слова стичу у основној школи и да је недовољно знање резултат пропуста у основној школи.

² Изводе из наставног програма преузели смо са званичног сајта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (www.mps.gov.rs).

³ Полазимо од претпоставке да већина популације данас завршава основну школу и да су научили основна правила за писање великог и малог слова. Код нас је основна школа обавезна већ шест деценија.

⁴ Иако се већ у првом разреду учи правилно потписивање и овде су грешке веома честе, најчешће под утицајем административног стила и различитих спискова и именика. Код правилног потписивања обавезно је прво написати име па презиме.

Као што се види из наставних програма, ученици од првог до четвртог разреда основне школе имају доста захтеван програм који се односи на писање великог и малог почетног слова. Од ученика млађих разреда не очекује се да користе правопис као обавезну књигу, али због тога уџбеници од првог до четвртог разреда доносе уредне лекције о писању великог слова, уз одговарајућа објашњења и примере и може се рећи да уџбеници добро прате наставни програм који се тиче правописа.

Континуирано учење правописних правила о великом слову наставља се и у петом разреду: „Проверавање, понављање и увежбавање садржаја из претходних разреда (писање присвојних придева са наставцима) -ов, -ев, -ин; и присвојних придева који се завршавају на гласовне групе: -ски, -шки, -чки; управног говора; вишечланих географских имена, основних и редних бројева и др. Писање назива разних организација и њихових тела (органа). Писање заменица у обраћању: Ви. Навикавање ученика на коришћење правописа (школско издање)” (Наставни план и програм за пети разред).⁵

Наставни програм за шести разред предвиђа следеће садржаје из правописа: „Проверавање, понављање и увежбавање правописних правила обрађених у претходним разредима (писање речце **ли** уз глаголе, **не** уз глаголе, именице и придеве; **нај** уз придеве; употреба великог слова и др.). Писање заменица у обраћању: **Ви, Ваш**.

Писање имена васионских тела – једночланих и вишечланих” (Наставни план и програм за шести разред).

У седмом и осмом разреду основне школе предвиђено је проверавање, понављање и увежбавање садржаја из претходних разреда кроз различите облике диктата и других писмених вежби, као и систематизовање садржаја из правописа у претходним разредима.

Већ смо рекли да уџбеници за млађе разреде основне школе (од првог до четвртог разреда) увек доносе основне правописне подуке, слична је ситуација и са уџбеницима за старије разреде основне школе (од петог до осмог разреда), уз констатацију да Наставни план и програм за старије разреде увек доноси напомену о коришћењу правописа (школско издање).⁶

У средњој школи правописно знање се понавља, систематизује и утврђује, посебно се учи само транскрипција страних речи и имена.

⁵ Од петог разреда се налази напомена да се ученици навикавају на коришћење школског издања правописа, али смо убеђени да се ово доследно не спроводи и да је то један од разлога слабе правописне обуке наших ученика. С одговарајућим приручником и његовим консултовањем правописно знање на крају основне школе морало би бити неупоредиво боље.

⁶ Реалност је да се од овога у наставној пракси одступа. Наши најмлађи ученици већ неколико школских година били су лишени ове могућности. Матичин правопис из 2010. године није пратило одговарајуће школско издање, тек се 2015. године појавио одговарајући приручник – *Правопис српског језика – школско издање* Милорада Дешића. Тако смо пуних пет школских година били без одговарајућег приручника који је намењен ученицима основних и средњих школа.

3. Велико слово у нашим правописима

Сви наши правописи и правописни приручници доносе као засебне области писање великог слова и малог почетног слова.

У Белићевом *Правопису српскохрватског књижевног језика* из 1923. године, као 17. поглавље дат је одељак **Велика и мала писмена**, на десет страна (Белић 1923: 112–122) и има укупно 16 тачака, истина са неким словним подтачкама. О писању великог слова говори се концизно, али и врло јасно, уз бројне примере. Ево и неколико специфичности о писању великих и малих слова, оних која нам данас изгледају необична: „У обичај је ушло да се речи из почастии употребљене пишу великим писменом: *Ваши, Господине, Њ. Величанство, Господине Начелниче, Господину Министру* и сл.” (Белић 1923: 120). Белићев правопис наводимо јер је он био први целовити правопис и био је у званичној употреби код Срба, од објављивања па све до појаве *Правописа српскохрватскога књижевног језика* Матице српске и Матице хрватске (1960. године), безмало четири деценије.⁷

Специфичност Белићевог правописа у односу на данашња решења сусрећемо и код писања географских имена, посебно оних од више чланова, где су све речи писане великим почетним словима (*Шар-Планина, Балканско Полуострво, Топчидерско Брдо, Јадранско Море, Под Гором* (име места), *Охридско Језеро*...). Ово само потврђује колико су правописна правила резултат конвенције, а не неких других (лингвистичких) чинилаца. Сличну ситуацију налазимо и приликом писања назива установа и књига, где се све речи пишу великим словима, изузетак су били везници и предлози (*Горски Вијенац, Српска Књижевна Задруга, Српско Црквено Певачко Друштво, Српска Банка, Бранково Коло*...).⁸ Исто решење вредело је и за називе новина (*Вечерње Новости, Српска Застава, Јутарњи Лист, Београдски Дневник*).

Правопис српскохрватскога књижевног језика из 1960. као други одељак доноси **Велика и мала слова** на осам страна (Правопис 1960: 15–22), с три подељка: властита имена, прва реч у реченици, речи из поштовања. Овде налазимо и компромисна решења у називима титула, тј. „живих поглавара држава” и тешко је оправдати одрживост оваквих решења: „Називи живих поглавара држава када се не спомињу њихова имена пишу се такођер великим словом: *Председник, Краљ, Султан, Шах* и сл. Све остале титуле и у личном обраћању треба писати малим почетним словом” (Правопис 1960: 22). И овај правопис имао је неких пропуста код писања великог слова. Тако, не знамо да ли је посредии лапус, али у правописном речнику налазимо *Биоград на мору*, где се име насељеног места наводи супротно правописним правилима да се имена насељених места пишу великим словом, иако је исправно писање *Биоград на Мору*. Нејасна је била и формулација за имена животиња, па се може закључити да *вранац* и *жућо* не могу бити властита имена живо-

⁷ *Правопис српскохрватскога књижевног језика* је уз *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI* резултат Новосадског књижевног договора из 1954. године.

⁸ Белић је од ових решења одступио 1930. и тада пише *Горски вијенац, Српска књижевна задруга* и сл.

тиња, а није спорно да је пракса то демантовала. Наиме, заједничка именица може бити и властита и код животиња и код људи. Једно од лоших решења овог правописа било је писање малим словом назива револуција, ратова и историјских догађаја (*октобарска револуција, први светски рат*). У овом правопису су двосложна имена небеских тела писана великим словом (обе речи), што је било непотребно и то је касније промењено.

Правопис српскога језика из 1993. године **Велико слово** доноси као други одељак и то на 35 страна (Правопис 1993: 46–81), и на крају поглавља имамо Преглед и сажетак поглавља о великом слову са 110 тачака и подтачака, означених бројевима и словима (Правопис 1993: 76–80). Овде је врло очигледно да је проблематика употребе великих слова искомпликована и да је постала све тежа за учење. Овај приручник је донео и неколико новина код писања великог слова. Тако су речи *Котар, Крајина, Загорје (Загора)* писани великим словима у сложеним називима (*Горски Котар, Тимочка Крајина, Ваљевска Загора*). Писање речи великим словима прописано је у називима административно-територијалних јединица (*Ваљевски срез, Београдски пашалук, Моравички округ, Дринска бановина...*). Овај правопис исправио је и једну очигледну нелогичност ранијег правописа при писању историјских догађаја и збивања (буна, ратова, битака и примирја), па се те речи пишу великим почетним словима (*Француска револуција, Косовска битка, Косовски бој, Први светски рат, Сарајевски атентат, Пожаревачки мир, Бородинска битка...*).

Правопис српскога језика из 1993. године у неким случајевима је прописао употребу малог слова тамо где се раније писало велико. Тако се код незваничних назива држава и земаља само прва реч пише великим словом, а остале речи малим словом (*Турска царевина, Хабсбуршка монархија, Дубровачка република, Источно римско царство...*). Исто решење је за писање вишечланих имена небеских тела, па се само прва реч пише великим словом. Овде је промењено правописно решење у односу на оно 1960. године (*Млечни пут, Велики медвед, Кумова слама, Халејева комета...*). За разлику од раније нормe, самостално употребљене титуле „живих поглавара држава кад се не помињу њихова имена” пишу се малим словом (*председник, краљ, величанство...*), велико слово из поштовања остало је непромењено (*Ви, Ваш, Ти, Твој*), али и у вишечланом обраћању код прве речи (*Ваша светости, Ваше величанство, Господине председниче...*).

„У ранијим правописним обичајима доста се прибегавало писању великог слова из куртоазних разлога, као израза почаст и поштовања. [...] У ствари, можемо узети да не постоји никаква правописна обавеза куртоазног писања великог слова, него је то само стилистичка и појашњавајућа могућност у неким случајевима” (Правопис 1993: 74). Овде се отвара могућност дублетних решења и мислимо да су она непотребна код писања великих слова, па овај цитат тешко може бити одржив: „Куртоазна употреба вел. слова само је могућност, а не и правописна обавеза” (Правопис 1993: 80). Овакво тумачење није добро правописно решење, тешко је објаснити тумачење да је нешто „могућност, а не и правописна обавеза”, јер су правописна правила

обавеза, а не могућност. Могућност је и да чинимо правописне пропусте, али је обавеза да се придржавамо правописних правила. Правопис је норма, правила служе да се норма поштује и да пишемо једнообразно, наша правописна традиција има два века и било би добро да смо тога свесни.

Правопис из 1993. године донео је и необично тумачење које се односи на текстове црквене садржине. Што се тиче уметничких текстова, ту одступање од правописа и језичке норме није спорно, али не видимо разлога да се у текстовима са црквеном садржином одступа од правописних правила. „Није подложно правописном нормирању велико слово у црквеним текстовима, у уметничким текстовима и сл.” (*Правопис* 1993: 80).⁹ Наиме, да ли је црквени текст онај са црквеном садржином или се то може схватити и у ширем контексту, па се са оваквим приступом може тумачити како се у многим делима верске садржине, по нашем мишљењу, претерује са употребом великог почетног слова.

Правопис српскога језика из 2010. (измењено и допуњено издање)¹⁰ поглавље *Велико слово* доноси као четврто поглавље, на 19 страна, у четрдесет две тачке, с бројним словним подтачкама (*Правопис* 2010: 55–74). Превеликих измена при писању великог слова није било, али су ипак учињене одређене промене. Тако се у њему доноси правило: „У пословној и службеној преписци уобичајено је писање великим словом *Ви, Ваш* за једну особу, знатно ређе и *Ти, Твој*, као знак наглашеног поштовања и поред извесне блискости” (*Правопис* 2010: 73).

Правопис српскога језика Матице српске из 2010. године отклонио је дилему у подели револуција и ратова на оне с великим и малим словом, па се сада имена историјских догађаја пишу великим почетним словом и ово решење сматрамо оправданим. При писању имена држава направљена је подела на савремене државе, на историјске државе, на државе с фигуративним називима. Сада је правописно решење јасно: „Великим словом пишу се устаљена имена историјских догађаја – ратова, буна и устанака, батака и ратних фронта, револуција, закључених пактова, мирова, споразума и сл.” (*Правопис* 2010: 65). Такво је решење и за „неправа” и обичајем устаљена имена држава и заједница сличног карактера и сада је ово решење прихватљивије од оног у ранијем издању правописног приручника.

Ипак, остало је неких недоумица, па се одредница *град Београд* пише малим словом када се мисли на територију, а великим када се мисли на административну јединицу (*Град Београд*). Писање улица је нешто поједностављено, јер је у издању из 1993. било непотребно искомпликовано и ненаучиво. *Правопис* из 2010. је конкретизовао писање великог слова у случајевима када се говори о писању именица *црква* и *храм*, у случајевима када

⁹ Ако ово посматрамо из школске перспективе, не можемо а да не констатујемо како ће ученици у школама на часовима верске наставе користити различита правописна решења од оних која користе на другим (осталим) предметима. Верска настава је већ петнаест година саставни део нашег образовног програма и ученицима је остављена могућност да изабере Веронауку као наставни предмет.

¹⁰ Редакцију измењеног и допуњеног издања чинили су Мато Пижурца (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић и Живојин Станојчић.

су неиспустиви део богомоље, па се сада пише: *Црква Успења, Црква Свете Петке, Храм Светог Саве*.

4. Проблеми и недоумице

Писање великог и малог слова представља озбиљан проблем и многим задаје тешкоће. Наиме, велико слово може понекад имати разликовну (дистинктивну) функцију. Тако у примеру *Бабин поток* не можемо знати како да напишемо овај назив. Тешко је знати на шта се поменути двочлани назив односи. Правопис нам даје потврду да се друга реч може писати и малим и великим словом: (*Бабин поток* /поток/) и *Бабин Поток* /село/).

Правопис нам допушта дистинкцију између *Фрушке Горе* као скупа манастира и географског назива, где ћемо писати другу реч малом почетним словом (*Фрушка гора*). Нисмо сигурни да је овакво решење било нужно и да је ова разлика оправдана.

Многи, условно речено, уникатни називи пишу се малим словом. Тако је са називима који означавају верску, расну и антрополошку припадност (*православац, католик, муслиман, хришћанство, будизам...*), али се име сваке животиње пише великим словом, па и онда када јој име зна само њен власник. Морамо констатовати да ово изгледа нелогично.

Јасно је да се називи празника пишу великим почетним словом, али остаје отворено питање како писати православни празник који се светкује 14. јануара, да ли писати *Српска Нова година* или *српска Нова година*. У приручнику немамо потврду за исправан поступак.

Правопис из 2010. године нормирао је и писање фреквентних колоквијалних израза и доделио им писање великим словом (*Ера, Лала, Геџа, Пречанац, Рац, Босанчерос, Јанез*), неки од ових назива су и погрдни (Правопис 2010: 59). Дакле, *православац* се пише малим словом, а *Лала* великим.

Као мањкавост Правопису из 2010. може се узети изостављено писање латинских назива за биљке и животиње (*Pirusmalus* – јабука, *Brassica oleracea capitata* – купус, *Felisleo* – лав, *Canis lupus* – вук).

Посебан проблем представљају назив брендова и робних марки који су идентични са апелативном именицом (*мерцедес, фиат, ампер...*)

Оправдана је правописна разлика између назива производа и становнице неког града или подручја. Дистинкцију правимо употребом великог слова: *Сицилијанка* (становница Сицилије), *сицилијанка* (поступак у шаху); *Ваљевка* (становница Ваљева), *ваљевка* (сорта воћа и народно коло); *Врањанка* (становница Врања), *врањанка* (народно коло); *Чачанка* (становница Чачка), *чачанка* (врста ракије и врста народног кола)

Остаје нејасно због чега правопис предвиђа да се именице *свемир* и *васиона* пишу малим словом, а знамо да је, у оба случаја, у питању један и јединствен појам и пре бисмо их могли сврстати уз категорију небеских (васионских) тела. Правопис каже да се ове именице пишу малим словом.

Заиста је тешко знати шта значи микротопоним *Бачко Добро Поље*, док је нешто лакше „проценити” шта је *Бачко Петрово Село* или *Банатско Ново Село*. Како ћемо знати да је *Бабина греда* (литоца), а *Бабина Греда* (село), није лако проценити да је *Бабин зуб* (врх), а *бабин зуб* (ботанички назив). Посебан проблем може представљати правило да се називи насељених места пишу великим словом, а називи делова насељених места малим словом (све сем прве речи). Неспорно је да становници Београда знају шта је *Баново брдо*, *Савски венац*, али да ли су *Земун поље* или *Нова галеника* засебна насељена места или су део Београда.¹¹ То је врло тешко знати и није спорно да су некада одвојени делови насељених места, предграђа постала сада саставни део великих насељених места. Некада су *Мали Мокри Луг* и *Велики Мокри Луг* били засебна места у предграђу Београда, данас то нису, спојили су се са Београдом и правописно их и даље пишемо као засебна места.¹² Како писати називе ако не знамо на шта се односе? Не можемо увек знати да је *Сеча Река* насељено место или да је *Света Гора* заједница манастира, а *Света гора* географски појам.

Како ћемо писати називе села у којима нико не живи и како имати правописну комисију која ће знати како писати имена села, ако се каже да сваке године у Србији нестане неколико десетина села? Мисли се на она села која остају без становника.¹³

Постоје и други случајеви у којима је тешко знати правописна решења. Тако се можемо запитати како ће ученици, али и одрасли, правити разлику између именице *црнац* када означава расу и пише малим словом (*црнац*) и када означава припадника етничке групе, где се пише великим словом (*амерички Црнац*).

Писање именице *Бог* и *бог* (великим и малим словом) у зависности од значења није најсрећније решење. Било је правописа у прошлости који су имали решење да се именица *Бог* увек пише великим словом.

Остаје још увек отворено питање као писати имена друштвених мрежа и званичне називе сајтова (*фејсбук*, *твитер*, *јутјуб*, *гугл*, *јаху*, *инстаграм*), за сада је дата предност малом слову, али то не мора бити коначно решење. Овде су у питању јединствени називи и можда је најбоље још мало сачекати с коначним решењем.

Није најсрећније решење да се уводи категорија (не)званичности код награда, признања и одликовања. Каква је разлика ако кажемо да је *Петар добио Медаљу за храброст* (ако је званична награда онда је велико слово), а да је *Марко заслужио медаљу за храброст* (пошто није званична награда пише се малим словом).

¹¹ За ово се не може наћи потврда у нашим правописним приручницима, али су то данас делови Београда и други део назива је оправдано писати малим словом.

¹² Већ смо рекли да није могуће правити разлику између насељених места и делова насељених места, посебно на непознатом терену.

¹³ Имена држава које више не постоје пишемо различито од имена држава које и данас постоје. Да ли је насељено место (село) у коме више нема становника? Јасно је да ово нису једноставна питања, али се решење мора пронаћи.

Ипак се можемо упитати зашто је у важећем правописном приручнику направљена дистинкција између назива историјских догађаја и каже се да оне називе који су дати описно и који су стилизовани ваља писати малим словом и наводе се, између осталих, и примери *бој на Мишару*, *битка код Бородина*, *битка на Косову*. Нисмо сигурни да постоји разлика између назива *битка на Косову* и *Косовска битка*. Сматрамо да постојеће решење није добро и да се ова разлика може укинути, јер је посредни исти догађај и не видимо шта је ту заправо дато описно, а шта прецизно (званично).

Остаје помало нејасно и писање манифестација које почињу редним бројем. Званична манифестација је *Београдски сајам књига*, а иако му сваке године мењамо редни број, логично је да назив пишемо великим почетним словом иза броја, нпр. 30. *Међународни сајам књига*.

Писање речи *република* је такође доживело непотребну промену. У Правопису из 1993. каже се: „речи РЕПУБЛИКА и ПОКРАЈИНА схватају се понекад као скраћена имена појмова у чијем се називу јављају. На том схватању заснива се решење из Правописа 1960, да се пишу оба велика слова у називима *Дан Републике* и *Трг републике* (реч РЕПУБЛИКА схваћена као скраћено вишечлано службено име Југославије), што је прихватила и правописна пракса” (Правопис 1993: 68). Ово решење је промењено у важећем правопису и тамо налазимо следеће образложење: „сачувани карактер властитог имена и писања великим словом није спорно у примеру. Спор између *Републике* и *Покрајине* још траје. Међутим, ако на пример *република* значи земља, а *покрајина* област (у географском смислу), пишу се малим словом: *Запостављен је југ републике*” (Правопис 2010: 69).

Правопис 2010. каже да се називи председник, краљ, патријарх, директор, амбасадор пишу малим словом, али се Вожд може писати великим словом ако је замена за личност, као и именице Фирер и Дуче, као и да друге именице не могу бити замена за личност. Можемо се питати зар није олимпијада замена за Олимпијске игре, а таквих примера има доста.

Ипак, важно је истаћи да су мала слова основни облик писма, док велика слова служе да се нешто у тексту посебно истакне и да велика слова користимо у три карактеристична случаја: а) властита имена, б) прва реч у реченици и прва реч из двојеног дела текста и в) речи из поштовања (Правопис 2010: 55).

5. Закључак

Правописана решења писања великог слова и даље имају неке слабости. Онај део наставе правописа који се односи на употребу великих и малих слова добро је одређен у наставном програму наше школе. Уџбеници у основној школи солидно прате наставне садржаје из правописа. Реално је постојао проблем школског издања правописног приручника за старије разреде основне школе и за средње школе.

Нека од правила употребе (писања) великог и малог слова нису јасна, некада су „пренормирана”, некада су измене урађене непотребно, остали смо без континуитета, па је број грешака (не)очекиван. Чињеница је да смо поправком правописне норме дошли до неких бољих решења, али је неспорно и да нису решене све дилеме.

Ипак, можемо констатовати да нека решења нису потпуно јасна, као што је јасно да има и оних која нису одржива. На крају нам се чини упутно сетити се једног цитата о правопису које је изрекао Павле Ивић: „Правопис има смисла мењати само ако је ново решење далеко боље од старог; иначе је грехота уносити забуну у публику, кршити створене навике, одучавати људе од наученог” (Ивић 1998: 12–13).

ЛИТЕРАТУРА¹⁴

- Анић/Силић 1986:** Vladimir Anić i Josip Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada „Liber”– Školska knjiga.
- Белић 1923** [²1930, ³1950]: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.
- Брборић 2004:** Вељко Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет.
- Брборић 2011:** Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Дешић 2015:** Милорад Дешић, *Правопис српског језика – школско издање*, Београд: Klett.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, „Из прошлости српског правописа” у: *К новој писмености*, Београд: Научна књига, 11–15.
- Ивић и др. ²2004:** Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*. Београд: Београдска књига.
- Правопис 1960:** *Правопис српскохрватског књижевног језика са правописним речником* (израдила правописна комисија), Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Пецо/Станојчић** (ред. и уред.) 1972: Asim Peco i Živojin Stanojčić, (red. i ured.) *Enciklopedijski leksikon „Mozaik znanja”*: *Srpskohrvatski jezik*, Beograd: Interpres.
- Пешикан и др. 1989:** Митар Пешикан, Мевлида Караџа-Гарић и Мато Пижурица (прир.), *Прилози правопису*, Нови Сад: Матица српска.
- Пешикан и др. 1993:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица *Правопис српског језика*, I. *Правила и њихови односи*, II. *Речник уз правопис*, Нови Сад: Матица српска.

¹⁴ Неке библиографске јединице које се помињу у раду не наводе се посебно у списку литературе, због ограниченог простора, неке су дате у фуснотама, а детаљна литература о правопису може се наћи у књизи *Правопис и школа* (Брборић 2011).

- Правопис СЈ 2010:** Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, измењено и допуњено издање [редакција измењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић], Нови Сад: Матица српска.
- Правопис НЈ 2011:** Stjepan Babić i Milan Moguš, *Hrvatski pravopis (usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika)*, Zagreb, Školska knjiga.
- Пешикан 1996:** Митар Пешикан, „Правописна норма”, у: *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 171–179.
- Симић и др. 1993:** Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ћорић, М. Ковачевић, *Правопис српскога језика са речником*, Београд – Никшић, Унирекс.

Veljko Brborić

SOME DILEMMAS IN WRITING OF CAPITAL
AND LOWERCASE LETTERS

Summary

The paper discusses some solutions and dilemmas in writing of initial capital and lowercase letters. Namely, the writing of capital and lowercase letters usually is conceived as one of easiest orthographic fields, all orthographic manuals bring this part and it has rather numerous rules. Nevertheless, we do witness that in this field frequently are made errors, that there are a lot of failures and this can indicate some unclear orthographic solutions. The author gave the insight in school curriculums and earlier orthographic manuals in order to define what the status of this orthographic field is.

Key words: orthography of Serbian language, writing of capital letter, orthographic rules, orthography dilemmas

Душко М. ВИТАС*
Математички факултет
Универзитета у Београду

Цветана Ј. КРСТЕВ
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

НАЦРТ ЗА ИНФОРМАТИЗОВАНИ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се прво анализирају неки од предлога за модернизацију рада на *Речнику САНУ*, указује се на слабости ових предлога и предлаже изградња информатизоване инфраструктуре за изучавање и обраду српског језика као основног ресурса на коме би се морала заснивати будућа српска лексикографија.

Кључне речи: рачунарска лексикографија, лексикографска радна станица, језички ресурси, српски језик

1. Увод

У (Витас/Сабо 1988) размотрен је оквир за осавремењивање рада на *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (РСАНУ, даље, кратко *Речник*) из угла оновремених технолошких могућности. У раду је описан, у основним цртама, процес израде овог речника почев од обраде лексикографских листића до завршне фазе редакције текста и припреме за штампу. У овом процесу, лексикограф посредује између парцијално ексцерпираног неинформатизованог корпуса и текста речника, а његова посредничка улога се огледа у трансформацији неформализоване корпусне грађе у неформализовану структуру одреднице на основу интуитивног и неексплицитаног познавања српског језика. Већ у доба када је цитирани рад настао, начин израде *Речника* је био технолошки превазиђен. Модел предложен у

* vitas@matf.bg.ac.rs

овом раду је подразумевао један ефикаснији поступак производње речника који се огледао у стварању лексикографске базе као средства за експлицирање и формализовање лексикографског знања и похрањивање резултата лексикографског рада. На основу садржаја овакве базе тада је било могуће да се, поред унапређења и убрзавања рада на *Речнику*, генеришу и различити узгредни лексикографски производи (у облику других типова речника и софтверских производа намењених информатичкој индустрији).

Предложени модел је тада понудио концепцију осавремењивања, али није разрадио детаље технолошке реализације предложеног унапређења рада на *Речнику*, као ни његове организационе или финансијске предуслове мада су у то доба били познати неки од стожерних елемената неопходних за његову имплементацију.

С друге стране, рад на *Речнику* већ више од две деценије губи на динамици израде. Док је за састављање првих 14 томова било потребно око 30 година (период 1959–1989; односно око две године по тому), за наредних пет томова (томови 14–19) било је потребно 25 година (или, у просеку, за један том – пет година). Разлози за ово успорење би могли имати извор у сложеним околностима у којима се налазило српско друштво протеклих деценија, али свакако и у одсуству разумевања предности које информатизација уноси у процес израде *Речника*. Шта више, овај фактор би могао бити пресудан не само за настали застој, већ и за сам опстанак пројекта израде *Речника* у наредним деценијама како то у последње време увиђају и учесници у његовој изради. Оправданост потребе информатизације се потврђује поређењем динамике израде *Речника* са другим сличним европским лексикографским пројектима који су углавном већ завршени, а у чију је реализацију била уграђена информатичка компонента од самог почетка.

Најзначајнији пример представља несумњиво информатизовани пројекат *Трезор француског језика*¹, чија је реализација започела 1959, а довршена 1994. објављивањем последњег тома папирне верзије речника (ТЛФ). Корпус *Трезора*, чија је величина 180 милиона појавних речи, обухвата текстове различитих жанрова насталих од времена Француске револуција до 1960, а објављених 16 томова речника садржи око 23.000 страна и око 100.000 одредница, опремљених обиљем информација на нивоу одредничке микроструктуре (деривација, етимологија, синоними и антоними, хронологија појављивања одреднице, итд). Лексикографска база, из које је генерисан речник *Трезора*, и даље се допуњава, а од 1994. је увид у њен садржај слободно доступан на вебу (Приво 2002).²

Поредећи ова два пројекта, започета у исто време, може се сагледати значај информатизације процеса израде речника. Основни пројекат *ТЛФ*-а окончан је за свега 35 година над грађом која је око 30 пута обимнија од процењене грађе за *Речник*, а резултујући речник има сложенију и прецизнију интерну структуру.

¹ <http://atilf.atilf.fr/>

² Пројекат *Трезора* је финансиран из државних научних фондова као и пројекат *Речника*.

Лексикографска база се може генерисати и из папирне верзије речника као што је то приказано у (Рејмонд/Томпа 1988) и то у врло кратким роковима. Претпоставка за овакву конверзију су прецизно спроведене графичке конвенције у формирању текста, а добитак се огледа у могућности дефинисања различитих погледа на садржај базе (укључујући и различито графичко обликовање речника који се из ње могу извести). Овде нећемо помињати примере комерцијалних пројеката лексикографских издавачких кућа. Ипак, напоменимо да чак и велике лексикографске куће, увиђајући могућности лексикографских база, али и савремене начине на који се корисник служи речницима, одустају од штампаних верзија својих производа и нуде их првенствено у електронском облику и на вебу (Рандел 2014).

У даљем излагању ћемо размотрити неке нове могућности лексикографског рада које се ослањају на постојећа информатичка решења за српски језик и достигнути развој информационих и комуникационих технологија. Циљ овог разматрања је да укаже на један друкчији прилаз изради речника који би могао бити примењен на стварање неопходних савремених речника стандардног српског језика, као и у раду на обради терминологија.

2. Осврт на предлоге за модернизацију израде

Речника САНУ

Информатизација процеса израде речника, полазећи од процеса описаног у (Сабо/Витас 1988), започиње формирањем листића који садржи информацију о одредници и пример њене употребе са информацијом о извору. Ова грађа, описана у (Ристић и др. 2011), састоји се од две групе листића: (а) оних који су ексцерпирани из објављених дела и (б) збирки речи прикупљених теренским радом, а њихов физички изглед је илустрован сликама у поменутом раду (стр. 83).

Из информатичког угла, листићи се могу посматрати као избор из конкорданци које би се могле саставити над корпусом прикупљене грађе. Другим речима, грађа из које настаје *Речник* не представља корпус, већ један избор из конкорданци састављених над корпусом грађе према неексплицитним критеријумима. Очигледан недостатак овако сведених конкорданци је да лексикограф нема увид у друга појављивања одреднице у корпусу из којег је извршена ексцерпција, у хронологију њеног појављивања, као ни у њене облике, колокације, фреквенцију, итд.

Како листић представља референцу на одређени извор, у појединим случајевима је потребно проверити тачност цитата или одредити шири контекст од онога који је забележен на листићу, а таква провера над текстом једног романа у папирном облику може потрајати. Сами листићи нису формиран на систематичан начин према унапред утврђеној методологији какву захтева савремена лексикографија.

У (Ристић и др. 2012) разматрају се могућности осавремењивања рада на изради *Речника*. Замишљено информатизовање овог процеса се своди на дигитализовање садржаја преосталих листића за обраду (три од око шест милиона листића). Размотрене су три стратегије и то (а) сканирање листића, (б) њихово прекуцавање „у текст едитору” и (в) прекуцавање у „посебном формату компатибилном са базом података” и закључено је да је опција (б) најефикаснији начин. Занимљиво је да је опција сканирања одбачена као могућност јер су неке сканиране слике листића нечитке, док су у експериментисању са прекуцавањем сви листићи читљиви.³ Ако занемаримо техничку некоректност обављених експеримената (нпр. неједнаки узорци), не може се одолети утиску да је реч о врло наивном прилазу дигитализовању грађе (нпр. није јасно зашто се грађа не би прекуцавала из сканираних листића, а дигитализовани формат садржавао и прекуцани листић и његову слику).

Даљи кораци у аутоматизацији предвиђају формирање неанотиране базе података, затим њену анотацију и, коначно, „планирање и израду корисничког окружења” чији ће резултат бити „лексикографска радна станица” са две функције: „она треба да омогући израду *Речника*, али и друга истраживања српског језика (у оквиру Пројекта)” (слика 2 на стр. 98 истог рада).

Процес информатизовања је замишљен као процес који треба да одржи линеарност тока израде *Речника*, од слова А ка слову Ш. Шта више, сами кораци у стварању новог окружења за рад на *Речнику* су такође линеарно устројени: треба прво саставити неанотирану базу, па је онда анотирати, а на крају планирати корисничко окружење. Овакав план не води рачуна о брзини којом се информатичка технологија мења, али ни о могућностима интеракције корисника са базом. Он подражава већ устројени поступак „преношењем на рачунар”. Овде није јасно ни зашто би дигитализовање грађе требало обавити пре стварања базе и „лексикографске радне станице” с обзиром на линеарност процеса израде *Речника*.

Анализа других недостатака замишљене базе података (као што је одсуство технологија пројектовање база и, шире, информационих система), чији је пилотски извод дат на стр. 100 цитираног рада, излази из оквира овог рада.

Из историјске перспективе, треба свакако напоменути да је могућност дигитализације постојала већ крајем седамдесетих година прошлог века. Аутори ових редова су у оно време понудили да се грађа *Речника* пренесе на бушене картице⁴, а у (Витас 1979), (Витас 1980), (Витас 1982) описани су систем за генерисање конкорданци, именски морфолошки генератор за српски, као и механизам израде лематизираних конкорданци, што су неопходне компоненте за изградњу лексикографске базе података.⁵

³ Аутори наводе да је сканирано 4152 листића, од којих је 47 нечитко (не наводи се разлог), док приликом прекуцавања 384 листића није било нечитких листића, већ само 344 карактера. У оба случаја је процењено да би за довршење дигитализације листића било потребно 10 човек-година (10 сарадника по 4 сата током две године).

⁴ *Трезор француског језика* је првобитно формиран на бушеним картицама.

⁵ Појам базе података, која се гради над структурираним подацима, разликује се од лексикографске базе података, која по правилу садржи неструктурирану грађу.

Ако претпоставимо да се грађа за речник ипак данас дигитализује (извори, а то су досадашњи томови *Речника*, други речници и енциклопедије, итд.), како се предлаже у (Ристић и др. 2012), наилазимо на додатне тешкоће. Први проблем представља коректура дигитализоване грађе. Чак и врло квалитетни програми за оптичко препознавање карактера генеришу на квалитетно отиснутом тексту изванезамарљив проценат грешака, па би сређивање дигитализоване грађе и извора захтевало дуготрајан и врло педантан рад на коректури и опремању неопходним мета-подацима што би вероватно изазвало даља кашњења у процесу израде *Речника*.

Ако ипак претпоставимо да је целокупна грађа већ преведена у електронски облик и снабдевана неопходним мета-подацима, тада се јављају питања начина њене експлоатације. Пре свега, овако дигитализована грађа представља значајно проширење основног корпуса (колекције листића) над којим се гради *Речник*, будући да нема препрека да се примери проверавају и у изворима, а не само на листићима. Један покушај прецизирања употребе корпуса у раду на *Речнику* дат је у (Ивановић 2014), (Самарцић 2010), где су поменути различити алати и корпуси српског језика, али без визије онога што би лексикографска радна станица требало да пружи сарадницима на пројекту. Озбиљнији проблем представља лематизовање корпуса и његово морфо-синтаксичко аотирање, који нису сагледани као захтеви у изради лексикографске радне станице. Међу проблеме треба свакако уврстити и недовољну информатичку компетенцију сарадника на пројекту, исказану видљиво и кроз недостатке изложеног концепта дигитализације.

Из ових напомена се види да би прелазак на нову, информатизовану технологију могао да доведе до потпуног застоја у изради *Речника*, али ови аспекти дигитализације (тзв. *ризичи*) нису били анализирани.

Неопходно је отуда размотрити друге путеве који би омогућили, с једне стране, стварање различитих врста лексикографских производа, а са друге, допринеле посредно убрзавању рада на традиционално започетим пројектима.

3. Модел *Викиречника* и сродних пројеката

За разлику од изложеног модела модернизације рада на *Речнику*, већ крајем 2002. године је у оквиру фондације *Wikimedia*⁶ започео рад на пројекту *Wiktionary*, речника различитих језика међу којима је и српски. Основу овог пројекта чини кооперативни рад заснован на веб-технолојима. Не улазећи у његове имплементационе детаље, размотримо само елементе микро-структуре овог речника у основним цртама. Опис одреднице који зависи од језика углавном садржи информацију о одредници, њеном изговору (у фонетској азбуци и, евентуално, као аудио-запис у различитим дијалектима), поделу на слоге, етимологију, основна морфо-синтаксичка својства, опис

⁶http://en.wikipedia.org/wiki/Wikimedia_project

значања, примере употребе, опис семантичких релација (синоними, хипероними, антоними, хипоними, итд.), колокације, итд. Уз ове основне информације, одредници може бити приписана информација о анаграмима, римама, итд. Чланак садржи и везу на релевантни чланак енциклопедијског карактера са *Википедије* и везе ка потенцијалном еквиваленту у другим језицима. Поред викиречника за „велике” језике, у овом пројекат су, у неједнаком обиму, описани елементи речника 177 различитих језика и дијалеката.⁷

Поглед на начин обраде у различитим језицима говори да су чланци неједнако методолошки обрађени. Ово је последица неједнаког искуства популације која учествује у пројекту за поједине језике, али и различитих лексикографских традиција и наслеђа по свету. Језици са јавно доступним традиционалним речницима су пажљивије обрађени, а информације поузданије. Слично као и за чланке на Википедији, и овде квалитет обраде зависи од броја интервенција на једном чланку: што је текст чешће редигован кроз кооперативну дискусију, чланак је квалитетнији. Такође, динамика рада није условљена азбучним редоследом.

За српскохрватски језик у викиречнику има око 850.000 уноса (флективни облици се посматрају као засебни уноси!), за хрватски око 26.000, а за српски око 18.000.⁸ Број учесника у пројекту за одређени језик није функција броја уноса: за српскохрватски је пријављено 11 учесника, за српски 32, а за хрватски 15. Квалитет описа одреднице је неуједначен, често непотпун, па и нетачан. Ипак, овај пројекат даје слику о једном друкчијем прилазу изради речника од оног који је описан у претходној тачки. Шта више, у овај модел су уграђене све компоненте традиционалног рада, укључујући фазе редакције и суредакције, док је техничка редакција индукована самим мета-језиком за опис речничког чланка.

Иза оваквог речника се налази програмска подршка која омогућава колаборативни рад у рачунарској мрежи о којој учесници пројекта не морају ништа знати. Она представља посебан случај општијих система за управљање садржајем (енгл. *content management framework*).

Поменимо још и да су се током последњих година појавили корисни портали са корпусном и речничком грађом за српски језик, а овакви пројекти показују да је могуће са минималним улагањима доћи до средине у којој постоје услови за мрежну подршку колаборативном и кооперативном лексикографском раду.

4. Скица за информатизовано лексикографско окружење

Информатизовано лексикографско окружење у нашим условима би морало да испуни сложеније задатке од непосредног рада на производњи једног (или више) традиционалних речника отиснутих на папиру.

⁷ https://meta.wikimedia.org/wiki/Wiktionary#List_of_Wiktionaries

⁸ Консултовано 22. априла 2015.

Пре свега, такво окружење би могло и морало да омогући, с једне стране, задовољење различитих истраживачких потреба, а са друге, да обезбеди акумулирање истраживачких резултата. Овде треба нагласити да се под истраживачким радовима овде подразумевају како они која припадају истраживањима у области основних наука, тако и они који представљају различита примењена истраживања и комерцијалне пројекте. Као што је познато, постојећи систем истраживања у Србији не стимулише изградњу заједничких ресурса потребних истраживачкој и развојној заједници. Непосредна последица таквог стања је да за српски језик, осим изузетно, нема систематичног и организованог развоја који би обезбедио ресурсима дуговечност, а задовољио потребе различитих истраживачких интересовања.

У оваквом актуелном стању, изградња језичке инфраструктуре има два основна аспекта: с једне стране, поставља се питање могућих организација таквог система, а са друге, потребно је описати, бар у основним цртама, добит која би се остварила кроз успостављање таквог система.

Назначимо најпре неке организационе аспекте. Како је изградња језичких ресурса скуп и захтеван посао, такав подухват превазилази могућности појединачних институција и појединачних пројеката ма какав био њихов значај. Отуда се, као природно решење, намеће формирање националног конзорцијума који би окупио како установе из области науке и културе, тако и поједине издавачке куће и информатичка предузећа. Циљ конзорцијума би био формирање стабилног и стандардизованог система кроз који би се депоновали, обрађивали и експлоатисали језички ресурси. Овде се под језичким ресурсима подразумевају не само корпуси или дигиталне колекције текстова, већ и скуп алатки за њихову експлоатацију и неопходна информатичка подршка за одржавање мреже, њен развој и, свакако, корисничку обуку.

У техничком погледу, институције које би потенцијално чиниле овакав конзорцијум већ располажу значајним хардверским потенцијалом. Ово значи да у својој почетној фази, изградња језичке инфраструктуре не подразумева улагања у хардверску опрему, што је до недавно била озбиљна препрека у њеном формирању.

Сами ресурси у дигиталном облику – текстови различитих функционалних стилова, укључујући речнички и енциклопедијски материјал – такође су доступни, пре свега у издавачким кућама. Капитална дела која се не могу наћи у електронском облику могу се сканирати и претворити у дигитални текст (уз изванредан незанемарљив труд око њихове коректуре). Ипак, највећи део оваквих ресурса је у нестандардизованим форматима: то су углавном документи произведени неким од популарних процесора за обликовање текста. Како би се омогућило њихово укључивање у мрежу ресурса, они се морају конвертовати у неки од општеприхваћених формата заснованих на XML-у, на пример у складу са TEI-препуракама⁹. Неке ресурсе, као што су речници, би било потребно прилагодити међународним стандардима које предлаже комитет ISO TC37. Конверзија ресурса у стандардизоване формате је зах-

⁹<http://www.tei-c.org/>

теван и спор посао који одређује динамику изградње и пуне функционалне употребљивости мреже. Треба напоменути да је могуће осмислити различите сценарије за операционализацију овог корака тако да динамика израде стандардизованих ресурса зависи од изабраног сценарија.

У погледу доступности алатки за експлоатацију једном успостављене инфраструктурне мреже, за српски су изграђени значајни софтверски ресурси засновани на отвореном коду. Поред тога, постоје развијене алатке опште намене и отвореног кода које се могу интегрисати у систем како би се обликовали различити кориснички погледи на ресурсе доступне у мрежи.

Као најосетљивији део у стварању оваквог конзорцијума треба видети проблем информатичког образовања у друштвеним и хуманистичким наукама. Из њега потиче, по нашем мишљењу, већина неадекватних „информатизација”, као и стална деструкција дигиталних језичких ресурса чак и у комерцијалним издавачким кућама.

Напоменимо да већ у најближем окружењу има примера оваквих конзорцијумских симбиоза, као што је *Хрватски језични портал*,¹⁰ пројекат мрежног речника за словеначки¹¹ или концепција развоја Лексикографског завода Мирослав Крлежа.¹²

Под претпоставком да се формира конзорцијум релевантних установа око изградње инфраструктуре за истраживање и обраду, могле би бити остварене различите користи у процесу израде савремених речника српског језика. Пре свега, оваква база би интегрисала постојеће лексикографске довршене и недокончане пројекте у једну целину и омогућила ефикаснији наставак рада на *Речнику*. Истовремено би се успоставиле везе међу неповезаним истраживањима у области лексикографије, али и српског језика уопште. Шта више, такав пројекат би могао да отвори простор и за изградњу вишејезичних речника и за термилошке глосаре чије одсуство погађа најшири круг корисника.

Поменимо даље неке од предности овакве организације над досадашњим виђењима модернизације рада на развоју језичких ресурса, ограничавајући се само на улогу језичке инфраструктуре у изградњи речника српског језика. Други аспекти њене експлоатације, као што су информатичке примене, развој термилошких система, вишејезична лексикографија или истраживања на пољу језика и књижевности, излазе из оквира овога рада.

Пројекат израде савременог мрежног речника за српски би могао да отпочне кроз приватни¹³ модел сличан викиречнику, али са богатијом микроструктуром. Наиме, треба имати у виду да електронска верзија одредничког чланка није ограничена ни простором, ни природом записа (могуће је замислити је као мултимедијални документ). Такође, израда чланка није вођена лексикографским (азбучним) поретком, а речнички чланак никада није коначно довршен у смислу да се измене и допуне могу непрекидно

¹⁰ <http://hjp.novi-liber.hr/>

¹¹ <http://www.slovenscina.eu/>

¹² <http://www.lzmk.hr/images/dokumenti/strategija%20lzmk%202015-20.pdf>

¹³ У смислу ограничавања видљивости и доступности.

уносити, укључујући и унос нових структурних елемената у микро-структуру речника.

Ослањајући се на оне језичке технологије које су већ развијене за српски (Витас и др. 2012), може се осмислити један друкчији концепт организације и речника и речничког чланка. У даљем излагању ћемо се ограничити само на неколико примера који илуструју предности оваквог прилаза.

Како је приметио (Ивановић 2014), претрага корпуса савременог српског језика¹⁴ показује да су се појавила нова значења у односу на значења забележена у речницима САНУ и Матице српске. Лексикографска радна станица, која експлоатише ресурсе на располагању у оквирима језичке инфраструктуре, омогућавала би да се, кроз консултовање доступних корпуса и других извора, изврши ревизија значења и да се изаберу примери који одговарају синтаксичким и семантичким обрасцима. Напоменимо да су овакве функције експериментално већ уграђене у поменути корпус, али и у лексикографски алат LeXimir.¹⁵

Овде треба видети и улогу претраживих дигиталних колекција текстова које се састоје од речничке, енциклопедијске или друге текстуалне грађе. Према оваква грађа не представља корпус, она може бити од помоћи у изградњи лексикографске базе увођењем хипер-веза у оквирима одредничког чланка. Ако погледамо примере дефиниција за различите музичке инструменте или за врсте морске рибе у традиционалним речницима, лако се уочавају ограничења лексикографске дефиниције: специфичности објекта који се дефинише излазе из оквира језичких дефиниција и неопходно је додати им слику, звук или видео-материјал, као и шири, енциклопедијски опис.

Дигитализовани облик речника омогућава и значајна унапређења начина структурирања одреднице и њеног повезивања са другим одредницама у речнику. Тако је могуће, већ из саме микро-структуре одреднице, дефинисати друге путање кретања кроз речник поред оне која је индукована лексикографским поретком. Један пример је обратни речник који се добија повезивањем одредница сдесна на лево. Поред ове једноставне путање, могу се замислити и друге, као што је навигација по слоговима или консонантским групама у различитим позицијама или, сложеније, кретање по етимолошким или семантичким критеријумима (нпр. кретање кроз турцизме или по релацији „блиске синонимије” на којој је заснована семантичка мрежа *WordNet*).¹⁶

Сложенији примери ревизије традиционалне одреднице обухватају у најмању руку успостављање директних веза између флективно и деривационо сродних лема. Наиме, у традиционалној структури речника, проналажење одредница које имају исто флективно понашање је немогућ задатак чак и уз употребу атерга. На пример, немогуће је без дуготрајне претраге и провера повезати *све* глаголе који имају исто флективно понашање. Али овакво повезивање је сасвим једноставно ако се флективна информација опише на начин који је примењен у изградњи система електронских речника за српски

¹⁴ <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/>

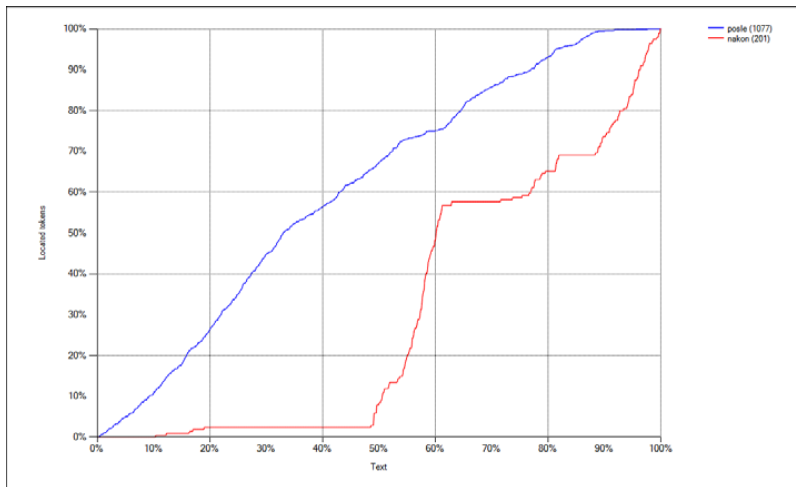
¹⁵ <http://korpus.matf.bg.ac.rs/soft/LeXimir.html>

¹⁶ <http://globalwordnet.org/wordnets-in-the-world/>

(Крстев 2008). Користећи се сличном методом у дигиталној верзији речника, могуће је повезати деривационе ланце како на нивоу регуларне деивације, тако и по деривационим језгрима (Грос/Перен 1989). Систем семантичких маркера који се придружују одредници омогућава да се успостави још један начин кретања кроз речник.

Речнички чланак може садржавати синтаксичке информације везане за одређену лексему укључујући референце на ширира објашњења, изворне чланке или студије.

Конечно, историја појављивања облика или одреднице у корпусу се може пратити хронолошки. Посматрајмо однос одреднице *после* и *након* у корпусу превода на српски из периода 1948–2004. који је уређен хронолошки (Витас 2014) (видети слику 1). Линија која иде изнад дијагонала одговара појављивањима одреднице *после* (укупно 1077 појављивања), док линија испод дијагонала одговара одредници *након* (201 појављивање). Са слике се може очитати постепени раст појављивања *након* тек у другој половини корпуса (која одговара почетку 70-их година). Овакав увид у дистрибуцију фреквенција на корпусу се не може добити традиционалним методама.

Слика 1. Однос лема <после> и <након>

Изградња језичке инфраструктуре би омогућила да се напусти статични и линеарни модел који оптерећује израду *Речника* и да се развију плодне унутрашње везе у истраживањима српског језика. Ипак, изградња таквог инфраструктурног објекта подразумева блиску сарадњу унутар истраживачке популације, али и дубоко разумевање самог процеса информатизације.

5. Закључак

У раду су размотрени објављени предлози модернизације рада на *Речнику* и упоређени са успостављеним лексикографским пројектима на вебу. Предложен је један друкчији прилаз информатизовању домаће лексикографске праксе који се заснива на дигитализованој инфраструктури језичких ресурса. Назначене су предности таквог приступа, али је критично место у његовој реализацији недостатак адекватног информатичког образовања на подручју дигиталне хуманистике.

ЛИТЕРАТУРА

- Витас 1979:** Душко Витас, Приказ једног система за аутоматску обраду текста, симпозијум *INFORMATICA'79*, Блед, октобар 1979, pp. 7–10.
- Витас 1980:** Душко Витас, „Генерисање именичких облика у српскохрватском”, *Informatica* 80(3), Словеначко друштво за информатику, Љубљана, 1980, pp. 49–55.
- Витас 1982:** Душко Витас, „Приказ једног система за аутоматску обраду текста”, *Зборник са II научног скупа «Рачунарска обрада лингвистичких података»*, Институт Јожеф Стефан, Блед, октобар 1982, pp. 457–465.
- Витас/Крстев 2012:** Vitas D.; Krstev, C. Processing of Corpora of Serbian Using Electronic Dictionaries. *Prace Filologiczne*, vol. LXIII, Warszawa, pp. 279–292.
- Витас и др. 2012:** Duško Vitas, Ljubomir Popović, Cvetana Krstev, Ivan Obradović, Gordana Pavlović-Lažetić, Mladen Stanojević, *Српски језик у дигиталном добу – The Serbian Language in the Digital Age*, Springer, in “META-NET White Paper Series”, Georg Rehm and Hans Uszkoreit (Series Editors), 2012.
- Витас 2014:** Душко Витас, „О различитости сличног”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/3, 31–49.
- Грос/Перен, 1989:** Maurice Gross, Dominique Perrin, *Electronic Dictionaries and Automata in Computational Linguistics*, LNCS 377, Springer 1989.
- Ивановић 2014:** Ненад Ивановић, „Рачунарске технологије у српској лексикографији (могућности и перспективе)”, *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (ур. Рајна Драгићевић), Филолошки факултет, Београд, 249–278.
- Крстев 2008:** Cvetana Krstev, *Processing of Serbian – Automata, Texts and Electronic dictionaries*, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2008.
- Приво 2002:** Jean Pruvost, Innovations et pérennité de la lexicographie française, *International Journal of Lexicography* 15 (1), Oxford University Press.
- Рејмон/Томпа, 1988:** Darrell Raymond; Frank Tompa: Hypertext and the Oxford English dictionary, *Communications of the ACM* 31(7), pp. 871–879.

- Ристић и др, 2012:** Стана Ристић, Тања Самарцић, Милена Јакић, Александра Марковић, Ненад Ивановић, „Значај дигитализације језичких ресурса Речника САНУ за развој науке и очување културне баштине”, *II међународна научна конференција «Дигитализација културне и научне баштине, универзитетски репозиторијуми и учење на даљину»*, књига 3: *Дигитални извори у друштвено-хуманистичким истраживањима*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 79–108.
- РСАНУ 1959–2014:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, књ. I–XIX, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Рандел 2014:** Rundell Michael, *Macmillan English Dictionary: The End of Print? Slovenščina 2.0: “Lexicography”*, pp. 1–14.
- Сабо/Витас 1998:** Олга Сабо и Душко Витас, „Могућност осавремењивања израде речника на примеру Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ и Института за српскохрватски језик”, *IV међународни научни скуп «Рачунарска обрада језичких података»*, Институт Јожеф Стефан, Порторож, 375–384.
- Самарцић 2011:** Тања Самарцић, „Електронски корпуси као извор нове грађе за лексикографски опис српског језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 40/1, 413–422.
- ТЛФ 1959–1994:** *Trésor de la Langue Française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960)*, C.N.R.S./Gallimard, Paris.
- Утвић 2014:** Милош Утвић, *Изградња референтног корпуса савременог српског језика*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Универзитет у Београду.

Duško Vitas, Cvetana Krstev

A DRAFT FOR THE COMPUTERIZED DICTIONARY OF SERBIAN

Summary

In this paper we first analyze some proposals for modernization of work on the *SANU Dictionary* and we point some of their weak points. Next we suggest the development of the computerized infrastructure for research and processing of Serbian that would serve as a basic resource for the future Serbian lexicographic projects.

Цветана Ј. КРСТЕВ*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Биљана ЛАЗИЋ
Рударско-геолошки факултет
Универзитета у Београду

ГЛАГОЛИ У КУХИЊИ И ЗА СТОЛОМ

У раду је приказано истраживање лексике у српском језику кулинарског домена које се заснива на коришћењу доменског корпуса, електронских лексичких ресурса, пре свега WordNet-а и морфолошких речника, као и локалних граматика. Приказане су доменске специфичности ових ресурса, како се користе и међусобно употпуњују. Посебно је приказано како се коришћењем доменског корпуса могу екстраховати глаголи специфични за кулинарски домен и описати начини њиховог коришћења. Дат је попис глагола са основним подацима који је добијен применом представљених метода.

Кључне речи: аутоматска обрада, коначни трансдуктори, електронски речници, семантичке мреже, локалне граматике, кулинарство

1. Мотивација

Изгледа да је кулинарски домен један од ретких који је данас подједнако интересантан општој јавности и научној заједници. Прво тврђење поткрепљује постојање великог броја веб-сајтова на многим језицима који нуде мноштво рецепата претраживих по многим критеријумима, а које обично попуњавају сами корисници. Велики број таквих сајтова постоји и у Србији: *Рецепти*, *Домаћи рецепти*, *Кувај сам*¹ и многи други. Осим тога, многе ТВ емисије у свету и у Србији посвећене су рецептима, кувању и здравој исхрани. И поред тога, ни издавање популарних часописа, куvara и других приручника не јењава: 100 до 150 таквих књига и приручника годишње се издаје само у Србији.²

* cvetana@matf.bg.ac.rs

¹ <http://www.recepti.com/>, <http://domacirecepti.net/>, <http://www.kuvajsam.com/>

² Подаци добијени консултовањем електронског каталога Народне библиотеке Србије.

С друге стране, различити аспекти кулинарског домена привлаче пажњу и истраживачке заједнице. То потврђују постојање научних установа,³ као и значајна продукција научних радова.⁴ Нова апликација фирме IBM “Chef WatsonwithBonAppétit” користи могућности когнитивног система Watson⁵ за истраживање велике количине података и креирање нових рецепата.⁶

Јасно је да је овако интересантан и жив домен интересантан за обраду информација. Поменимо само неке интересантне примере: предлагање рецепата за здраву исхрану коришћењем метода машинског учења (Фрејн и др. 2011), коришћење метода машинског учења и обраде природног језика за екстраховање и моделирање куварских поступака из рецепата (Мори и др. 2012); препоручивање и модификовање рецепата засновано на изградњи мреже састојака (Тенг и др. 2012), обележавање рецепата на основу састојака, поступака и оброка подржано семантичким мрежама (Занг и др. 2008). Наравно, изградњу оваквих апликација морају да подржавају савремене информатичке технологије, пре свега језички ресурси и онтологије. Онтологија у информатичком смислу представља именовање и дефинисање типова ентитета који постоје у одређеном домену, њихових особина и веза између њих. У свом пионирском раду (Ној/Макгинис 2001) о принципима развоја информатичких онтологија, аутори, као пример, користе управо онтологију хране и вина. Коришћење оваквих специфичних информатичких ресурса омогућило је развој низа занимљивих и корисних система: *FOODS* који користи експертни систем заснован на онтологији хране за планирање менија за ресторани, болнице, школе и слично (Снеј и др. 2008), *Global Track & Trace Information System* користи своју *Track & Trace* онтологију хране да би омогућио успешно праћење порекла хране, како производа као целине тако и њених састојака (Пицути и др. 2014), *TAAABLE* користи онтологију хране за репрезентацију знања, као и друге напредне информатичке технологије за развој врло успешног система који на корисников упит нуди рецепте из своје базе, а ако такви не постоје – систем модификује неке постојеће (Кордије и др. 2014).

Као што је случај и са другим језичким технологијама, ресурсима и алатима, и у кулинарском домену су оне за српски језик недовољно развијене (Витас и др. 2012). Овај домен до сада није био у довољној мери обрађен у адекватним електронским ресурсима, као што су речници и термилошки приручници, па је неопходно развити одговарајућу подршку како би се кулинарски садржаји могли аутоматски обрадити. Стога је у последње време развоју ресурса за кулинарски домен посвећено више пажње. У овом раду ћемо прво представити досадашње резултате: развој доменског корпуса, доменска допуна електронских речника и семантичке мреже WordNet, почетак развоја

³ Једна од најзанимљивијих је ИЕНСА – Institut européen d’histoire et des cultures de l’alimentation, која се налази у Туру у Француској.

⁴ Каталог института ИЕНСА се може консултовати на адреси <http://www.portail.scd.univ-tours.fr>, а изабрана библиографија научних радова на адреси <http://www.foodbibliography.eu>.

⁵ Watson је когнитивни систем који је развила фирма IBM, ако га карактерише могућност разумевања природних језика, генерисања хипотеза и њихове процене и динамичко учење.

⁶ See <http://www.research.ibm.com/software/IBMResearch/multimedia/Cognitive-Cooking-Fact-Sheet.pdf>.

доменске онтологије, а потом и почетак рада на веома значајном али и сложеном аспекту информатичке подршке кулинарском домену – опису глагола.

2. Развој језичких ресурса за кулинарски домен

а. Корпус куварских рецепата

За потребе изучавања лексике кулинарског домена, као и за потребе развоја и евалуације лексичких ресурса и алата из овог домена развијен је доменски корпус (Вујичић Станковић / Пајић 2014). Овај корпус је добијен прелачењем рецепата са веб-сајтова на српском језику намењених прикупљању и претраживању рецепата: *Recepti*, *Kuhinjica*, *Veliki kuvar*.⁷ Сви ови сајтови садрже претежно рецепте које су прилагали сами корисници. Да би се избегли проблеми кодирани различитих алфавета, бирани су само сајтови који користе латинично писмо, а који су и у већини. Тако је прикупљено око 14.000 рецепата који садрже приближно 1,600.000 облика речи. Како су рецепте прилагали корисници, који су често немарни у куцању па, на пример, изостављају дијакритичке знаке, сви рецепти без иједног слова с дијакритичким знаком су искључени. У преосталим рецептима је евентуални недостатак дијакритичких знакова аутоматски исправљан коришћењем електронских морфолошких речника српског језика.

б. Електронски морфолошки речник српског језика и кулинарски домен

Електронски морфолошки речници српског језика намењени искључиво аутоматској обради развијају се већ дуги низ година (Крстев 2008), те њихова данашња величина и садржај обезбеђују њихово успешно коришћење у реалним апликацијама обраде српског језика. Ови речници садрже облике речи скоро 150.000 лема, а њихов садржај покрива како општу лексику (71%) тако и властита имена – лична, геополитичка, имена организација и сл. (29%). Такође, речник садржи «просте речи» (91%) и «вишечлане речи» (9%).⁸ Основна јединица ових речника је облик речи којем је придружена лема (најчешће одредница традиционалног речника), врста речи, маркери који описују њена синтаксична, семантичка, употребна, дијалекатска, доменска својства, а потом и кодове морфосинтаксичне реализације. Следећа два примера просте и вишечлане речи илуструју ово:

⁷ Recepti: <http://www.recepti.com>; Kuhinjica: <http://www.kuhinjica.rs>; Veliki kuvar: <http://veliki-kuvar.com>

⁸ Према енглеском: *simple words* и *multi-word units*. Оба термина су уобичајена у обради природних језика.

бешамел,бешамел.N+Conc+Food+Prod+DOM=Culinary
 јаје на око,јаје на око. N+Comp+Conc+Food+Course+DOM=Culinary

Пре темељног приступа обради кулинарског домена, електронски речници српског језика су већ садржали значајан део кулинарске лексике, али она већином није била систематски означена потребним маркерима. Анализом доменског корпуса и консултовањем српског ворднета прво су одабрани адекватни семантички маркери куварске лексике (дати у Табели 1), којима су потом обележене како све постојеће јединице електронског речника тако и оне нове које су добијене екстраховањем из доменског корпуса (Вујичић Станковић и др. 2014). Тако у овом тренутку електронски речник садржи 1.738 простих и 1.577 вишечланих речи кулинарског домена.

маркери	опис
+DOM=Culinary	кулинарски домен
+Food	храна
+Alim	састојак (нпр. <i>жито</i>)
+Prod	производ (нпр. <i>брашно</i>)
+Course	јело (нпр. <i>парадајз-чорба</i>)
+Ing	додатак (нпр. <i>винобер</i>)
+Meal	оброк (нпр. <i>бранч</i>)
+Uten	справа (нпр. <i>итапни миксер</i>)
+Taste	укус (нпр. <i>љутосладак</i>)
+WoP	начин припреме (нпр. <i>фламбирати, фламбирање и фламбиран</i>)
+Cond	стање (нпр. <i>тазе</i>)
+MesApp	приближна мера (нпр. <i>веза</i>)

Табела 1. Маркери електронског речника
кулинарског домена

Рецепти које пишу корисници за друге кориснике специфични су по томе што су уз стандардне јединице мера, пре свега за тежину и запремину, у употреби и многе неформалне јединице. Анализом доменског корпуса користећи електронске речнике којима су додати маркери кулинарског домена представљени у Табели 1, начињен је исцрпан списак ових мера. У анализи су коришћене и локалне граматике како опште намене тако и оне које су сачињене специјално за овај задатак (више о локалним граматикама у одељку 3). Тако се дошло до листе од 105 неформалних мера које су даље разврстане у категорије (види Табелу 2). Више о овом проширењу е-речника за кулинарски домен може се наћи у (Крстев и др. 2014).

маркер	опис
+MesApp	Приближна мера
+Cont	посуде (нпр. <i>шољица за кафу</i>)
+Por	порција (нпр. <i>инита</i>)
+Part	део од (нпр. <i>чешањ</i>)
+Wh	целина (нпр. <i>векна</i>)
+Set	скуп (нпр. <i>везица</i>)

Табела 2. Маркери приближних мера
у кулинарству у е-речнику

с. Ворднет за српски језик и кулинарски домен

Развој семантичке мреже ворднет (WordNet) за српски језик је отпочео с пројектом BalkaNet⁹ 2001. године. На крају пројекта 2004. године српски ворднет је имао 7.000 синсетова,¹⁰ али његов развој је настављен углавном на волонтерској основи, тако да овај ресурс данас има више од 21.000 синсетова.¹¹ У оквиру пројекта развоја лексичких ресурса за кулинарски домен и српски ворднет је систематски допуњаван синсетовима из овог домена. Волонтери¹² су систематски допуњавали неке карактеристичне гране ворднета (синсетове повезане релацијама подређени/наређени), а затим су нови синсетови аутоматски додавани из електронског морфолошког речника српског језика коришћењем информација које пружају семантички маркери (Табела 1). Једна таква грана приказана је на Слици 1. Треба уочити да ова грана, као и већина других у српском ворднету, прати структуру Принстонског ворднета, осим њеног последњег елемента – његушка пршута, његушки пршут – која је српски специфичан коцепт.¹³ Тако српски ворднет данас има скоро 1.600 синсетова који припадају директно кулинарском домену.

⁹ BalkaNet: <http://www.dblab.upatras.gr/balkanet/index.htm>.

¹⁰ Од енглеског *synset – synonymous set* – скуп синонимних речи језика за изражавање неког концепта.

¹¹ Српски ворднет се може слободно прегледати и упоређивати с енглеским ворднетом (Princeton WordNet 3.0) на адреси <http://resursi.mmljana.com/Default.aspx>.

¹² Студенти докторских студија Филолошког факултета су дали значајан допринос.

¹³ Треба уочити да овде није од значаја да ли је његушки пршут специфичан за српски језик и културу, већ да није преузет из Принстонског ворднета, па је, према томе, „специфичан српски концепт”.

намирница, животна намирница

Слика 1. Грана у српском ворднету која отпочиње са синсетом намирница.

3. Истраживања кулинарске лексике

Истраживачи српског језика бавили су се кулинарском лексиком из више угла: лексика одређеног подручја (Лазић 2000, Мирилов 2010, Радовановић 2011, Радовановић 2013), лексика у делима појединих аутора (Радовић-Тешић 2010, Петровачки/Недељков 2011, Иконић 2013), културно-историјски одређена лексика (Ресел/Ресел 2009, Радев и др. 2004, Милорадовић 2014). Тек мањи број аутора бавио се језичким специфичностима кулинарске лексике (Томић 2014). Међу докторским дисертацијама одбрањеним на Филолошком факултету Универзитета у Београду у последњих десет година¹⁴ нема оних које би се превасходно бавиле овом темом. Ни претраживањем обједињеног репозиторијума докторских теза одбрањених на три универзитета у Србији¹⁵ не добијају се тезе на тему кулинарске лексике.

	просте речи	вишечлане речи
именице	1.539	1.576
придеви	121	0
глаголи	78	0
прилози	1	1

Табела 3. Одреднице из е-речника српског језика које припадају кулинарском домену према врстама речи

У одељку 2 је укратко описано обогаћивање морфолошког е-речника српског језика за кулинарски домен како новим одредницама тако и новим маркерима. Табела 3 показује да је на тај начин обухваћено највише простих и вишечланих именица. С обзиром на поступак обогаћивања српског ворднета који се ослањао на ручно попуњавање претежно именичких грана и на аутоматско попуњавање одредницама из морфолошког е-речника, сличан однос синсетова из кулинарског домена према врстама речи је и у њему присутан.

¹⁴ <http://www.fil.bg.ac.rs/wp-content/uploads/postdiplomske/obavestjenja/teze.pdf>

¹⁵ Универзитет у Београду, Универзитет у Нишу и Универзитет у Крагујевцу.

Стога је циљ нашег даљег рада пописивање и описивање што више одредница које припадају другим врстама речи, пре свега глагола. Наш циљ биће:

- креирање пописа глагола кулинарског домена – у креирању овог пописа највећи изазов је одређивање границе припадности кулинарском домену, као што илуструје градиција веома општег глагола као *додати*, према нешто специфичнијем – *мешати*, специфичном, али и са другима значењима – *кувати*, до глагола који се користи искључиво у овом домену – *филетирати*);
- синтаксички опис глагола – бар у основним цртама (прелазни/не-прелазни, трајни/свршени, и сл.);
- семантички опис глагола – глаголи са више значења као *мешати*, синонимна значења (*декорисати*, *украсити*), прецизнија семантичка одређења – глаголи промене (стања, облика), кретања, уклањања, итд.

У овој анализи користимо се расположивим лексичким ресурсима, као и општим локалним граматицама и локалним граматицама развијеним за ово истраживање. У наредном одељку биће представљени први резултати овог дугорочног истраживања.

4. Глаголи кулинарског домена

У првом кораку нашег истраживања определили смо се да екстрахујемо глаголе, глаголске именице и придеве настале од трпних глаголских придева, користећи се локалним граматицама које се ослањају на контекст њихове употребе у кулинарском домену. За почетак смо користили следеће моделе:

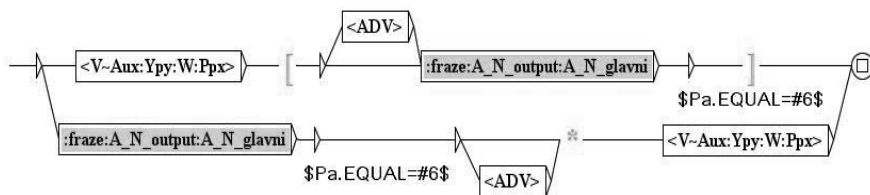
1. За *глаголске именице* смо користили: (а) глаголска именица (у е-речнику именице – **N**–с додатим маркером **+VN**) иза које следи проста или сложена именица која означава храну (маркер **+Food**) у генитиву (код **:2**), којој може да претходи један или више придева; (б) именица која означава храну иза које следи предлошка фраза с предлогом „за” и глаголском именицом (у одговарајућем падежу); (в) глаголске именице иза којих следи интерпункцијски знак две тачке.

2. За *придеве настале од трпних глаголских придева* користили смо: (а) облик трпног глаголског придева (у е-речнику придев – **A**–с додатим маркером **+PP**), којем претходи бројчани мерни израз, а следи му именица која означава храну којој може да претходи један или више придева; (б) облик трпног глаголског придева којем претходи глагол (у е-речнику **V**) у инфинитиву (код **:W**), императиву другог лица множине (код **:Yup**) или презенту првог лица множине (код **:Pxp**) и, можда, прилог, а следи му именица која означава храну којој може да претходи један или више придева.

3. За *глаголе* смо користили: (а) глагол у инфинитиву, императиву другог лица множине или презенту првог лица множине и, можда, прилог, а следи му именица која означава храну у инструменталу којој може да претходи

један или више придева; (б) глагол у инфинитиву, имеративу другог лица множине или презенту првог лица множине којем претходи именица у инструменталу која означава храну којој може да претходи прилог и један или више придева.

За обраду доменског корпуса, примену морфолошких електронских речника српског језика и израду локалних граматика користили смо систем за обраду корпуса Unitex.¹⁶ Локалне граматике смо имплементирали у облику коначних аутомата. Једна таква локална граматика која омогућава препознавање модела 3 из горње листе приказана је на Слици 2. Овај граф се тумачи на следећи начин: траже се глаголи (који нису помоћни глаголи – **V~Aux**) у жељеном облику: инфинитив, имератив другог лица множине или презент првог лица множине (**:W:Yyp:Pxp**) ако имају одговарајући десни контекст (задат на горњем путу унутар великих средњих заграда) или одговарајући леви контекст (задат на доњем путу испред велике звездице). И један и други контекст садрже именичке фразе које чине произвољан број придева праћен именицом која представља храну у инструменталу (**\$Pa.EQUAL=#6\$**). Локална граматика опште намене моделира овакве именичке фразе у произвољном броју и падежу – у питању је граф **A_N_glavni** који је укључен у нашу локалну граматику изграђену за потребе овог истраживања (укључивање других графова је у кућицама са тамнијом позадином).

Слика 2. Граф за екстракцију глагола кулинарског домена

На сличан начин су сачињене локалне граматике за препознавање модела 1 и 2. Број произведених линија конкорданци на доменском корпусу добијених овим локалним граматикама, као и број различитих лема уз неке карактеристичне примере, дати су у Табели 4. На овај начин екстраховано је 376 различитих глагола с изведеним трпним придевима и глаголским именицама, који су уз основне добијене податке наведени у Додатку овог рада. Утврђено је да 35 од ових глагола није описано у Речнику Матице српске.

¹⁶ Више о садржају е-речника и локалним граматикама (Крстев 2008). Е-речници и локалне граматике имплементирани су под слободним системом за анализу корпуса Unitex (www-igm.univ-mlv.fr/~unitex/). Више о систему Unitex (Помије 2013).

модел	Број линија	Број лема	пример
1a	1.021	139	<u>цеђењем</u> ољуштеног нареданог ђумбира
1б	1.449		Купус за <u>кисељење</u>
1в	517		Филовање торте:
2a	8.380	214	100 г <u>изренданог</u> тврдог сира 2 кашичице <u>кандираног</u> ђумбира
2б	6.993		продинстати ситно <u>исецкан</u> црни лук додајте <u>истопљену</u> млаку чоколаду вратимо <u>испржене</u> комаде меса
3a	4.286	129	<u>декорисати</u> крупно сецканим лешницима <u>поспите</u> уситњеним омиљеним континенталним зачинским биљем <u>премажемо</u> умућеном слатком павлаком
3б	266		млаком водом <u>разредити</u> мармеладу од кајсија топлим сирупом <u>залијте</u> печене баклаве заједно са млевеним месом лепо <u>упржимо</u> ,

Табела 4. Резултати екстракције глагола из доменског корпуса

Добијени резултати су нам омогућили да попишемо и прилоге који се јављају непосредно пре или после екстрахованих глагола и придева изведених из њих. У Табели 5 дат је попис 67 ових прилога према типу.

тип	укупно	прилози
количина	2	доста, мало
место	12	горе, између, од горе, одгоре, одоздо, одозго, околу, по врху, преко, са стране, са свих страна, споља
начин	34	богато, брзо, грубо, густо, добро, заједно, кратко, крупно, лепо, наизменично, напола, неколико пута, обавезно, обилато, обилно, овако, пажљиво, пенасто, по жељи, по потреби, по укусу, полагаано, полако, постепено, потпуно, сасвим, светло, свеже, ситно, тако, танко, топло, хладно, чврсто
време	19	за то време, затим, још, на крају, након тога, одмах, онда, поново, потом, повремено, пред крај, претходно, прво, раније, стално, сутрадан, тада, увек, често

Табела 5. Прилози који се користе уз глаголе и придеве изведене из трпних глаголских придева у доменском корпусу

5. Закључак

У овом раду представљени су први резултати добијени у аутоматској обради лексике кулинарског домена. Остаје још много тога да се уради. Корпус на којем је урађено ово истраживање треба да се прошири, пре свега професионалним куварима, учбеницима кулинарства и другим изворима. Такође, сада су коришћени само неки од образаца за екстраховање жељених података које треба обогатити али и употпунити многим другим (нпр. глагол иза кога следи фраза у генитиву или акузативу, затим фразе са глаголским прилогом садашњим и сл.). Коришћење ових образаца затим треба понављати више пута (екстраховани глаголи се користе за откривање нових вишечланих именица из кулинарског домена, које се опет користе за екстраховање нових глагола итд.). Међутим, главни циљ овог рада није да дâ неке дефинитивне одговоре о српској лексици кулинарског домена већ да укаже на велике могућности које у истраживању оваквих тема нуди приказани приступ заснован на електронским речницима и локалним граматицима.

ЛИТЕРАТУРА

- ВИТАС и др. 2012: Duško Vitas, Ljubomir Popović, Cvetana Krstev, Ivan Obradović, Gordana Pavlović-Lažetić, Mladen Stanojević. *Српски језик у дигиталном добу – The Serbian Language in the Digital Age*, Springer, in “META-NET White Paper Series”, Georg Rehm and Hans Uszkoreit (Series Editors).
- ВУЛИЧИЋ СТАНКОВИЋ/ПАЈИЋ 2014: Сташа Вујичић Станковић и Весна Пајић, „Формирање доменског корпуса – кулинарска лексика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/3, 51–59.
- ВУЛИЧИЋ СТАНКОВИЋ и др. 2014: Staša Vujičić Stanković, Cvetana Krstev, Duško Vitas, “Enriching Serbian Word Net and Electronic Dictionaries with Terms from the Culinary Domain”, In *The Proceedings of Seventh Global WordNet Conference 2014*, eds. Heili Orav, Christiane Fellbaume, Piek Vossan, University of Tartu, Tartu, Estonia, January 25-29, 2014, pp. 127-132.
- ЗАНГ и др. 2008: Qian Zhang, Rong Hu, Brian MacNamee, Sarah Jane Delany. «Back to the future: Knowledge light case base cookery.» In *Conference papers*, p. 15.
- ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ 2011: Душанка Звекић-Душановић, „Из кулинарске лексике – прженице, моче, пофезне, бундаш...“, у: *Лексикологија, ономастика, синтакса*, 219–226.
- ИКОНИЋ 2013: Ивана Т. Иконић, „Калорије из Српског куvara на трпези Поп Ћире и поп Спире.” *Зборник за језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду*, год. 3, бр. 3, 111–123.
- КОРДИЈЕ и др. 2014: Cordier, Amélie, et al. «Taaable: a Case-Based System for personalized Cooking.» *Successful Case-based Reasoning Applications-2*. Springer Berlin Heidelberg, 121-162.
- КРСТЕВ 2008: Cvetana Krstev, *Processing of Serbian – Automata, Texts and Electronic dictionaries*. Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade.

- КРСТЕВ И ДР. 2014: Cvetana Krstev, Staša Vujičić Stanković, Duško Vitas, "Approximate Measures in the Culinary Domain: Ontology and Lexical Resources", in *Proceedings of the 9th Language Technologies Conference ISLT 2014*, Ljubljana, Slovenia, 9-10 October, 2014, eds. Tomaž Erjavec and Jerneja Žganec Gros, pp. 38-43, Institut „Jožef Stefan”.
- ЛАЗИЋ 2000: Анђелка Лазич, *Јела и тића у Мачви*, Шабац: А. Лазич.
- МИЛОРАДОВИЋ 2014: Софија Милорадовић (приредила). *Обредна пракса – речима о храни : на материјалу из српских говора Војводине*. Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик.
- МИРИЛОВ 2010: Ружица Мирилов. „Терминологија кулинарства у Башком Градишту”, у: *Зборник радова*, Филолошки факултет у Приштини, 313–340.
- МОРИ И ДР. 2012: Shinsuke Mori, Tetsuro Sasada, Yoko Yamakata, Koichiro Yoshino. „A machine learning approach to recipe text processing.” In *Proc. of the 1st Cooking with Computer Workshop*, pp. 29-34.
- НОЈ/МАКГИНИС 2001: Noy, Natalya F., and Deborah L. McGuinness. «Ontology development 101: A guide to creating your first ontology.» http://liris.cnrs.fr/alain.mille/enseignements/Ecole_Centrale/What%20is%20an%20ontology%20and%20why%20we%20need%20it.htm
- РАДОВАНОВИЋ 2011: Драгана Радовановић. „Из кулинарске лексике Санада и Мокрина”, у: *Лексикологија, ономастика, синтакса*, 237–238.
- РАДОВАНОВИЋ 2013: Драгана Радовановић. „Српска и румунска трпеза у северном и средњем Банату”, у: *Језици и културе у времену и простору*. 2, 205–212.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ 2010: Милица Радовић-Тешић, „Функционалност лексике хране и пића у поезији Љубомира Симовића”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 40/1.
- ПЕТРОВАЧКИ/НЕДЕЉКОВ 2011: Ljiljana Petrovački i Ljiljana Nedeljkov, „Kulinarska leksika u romanu 'Pop Ćira i pop Spira' Stevana Sremca”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta Novi Sad*, vol. 36, br. 1, 81-90.
- ПИЦУТИ И ДР. 2014: Pizzuti, Teresa, et al. «Food Track & Trace ontology for helping the food traceability control.» *Journal of Food Engineering* 120 (2014): 17-30.
- ПОМИЈЕ 2013: Sébastien Paumier. *Unitex 3.1 User Manual*. <http://www-igm.univ-mlv.fr/unitex/UnitexManual3.1.pdf>.
- РАДЕВ И ДР. 2004: Радослав Радев и др. (приређивачи). *Транезата в културата на Българи и Срби = Трпеза у култури Бугара и Срба*, Велико Търново : „Св. св. Кирил и Методиј”.
- РЕСЕЛ/РЕСЕЛ 2009: Gerhard Ressel и Svetlana Ressel. „Evropska kulinarska terminologija u srpskoj kulturi 19. veka”. *НССВД*, 39/1.
- ТЕНГ И ДР. 2012: Chun-Yuen Teng, Yu-Ru Lin, Lada A. Adamic. „Recipe recommendation using ingredient networks.” In *Proceedings of the 3rd Annual ACM Web Science Conference*, pp. 298-307. ACM.
- ТОМИЋ 2014: Бојана Томић, „Категорије броја и бројивости у називима за јела у српском језику”, *Наш језик*, књ. 45, св. 3/4, 39-49.
- ФРЕЈН И ДР. 2011: Jill Freyne, Shlomo Berkovsky, Gregory Smith. „Recipe recommendation: accuracy and reasoning.” In *User Modeling, Adaption and Personalization*, pp. 99-110. Springer Berlin Heidelberg.

Додатак

Глагол	леме	речник	употреба
активирати	активиран	да	квасац
барити	барен, बारे	да	боранија, пилеће месо
бланширати	бланширан, бланширање	не	блитва, шампињони
вадити	вађење	да	крофни
ваљати	ваљање	да	брашно за ваљање
варити	варење	да	хране
везати	везан	да	сос
везивати	везивање	да	шећера, воде
вешати	вешање	да	сира
газирати	газиран	не	сок од наранџе, сок од поморанџе
гарнирати	гарнирање	да	воће за гарнирање, сецканим першуном
глазирати	глазирање	да	пралина
гњечити	гњечење	да	кромпир
гратинирати	гратинирање	не	јела
гриловати	гриловање	не	уље за гриловање
декорисати	декорисање	да	јела, торте, отопљеном чоколадом
дизати	дизан	да	тесто
димити	димљен, димљење	да	пастрмка, качкавал, месо, риба
динстати	динстан	да	црни лук, са осталим поврћем, печурке
динстати	динстање	да	батака, лука, меса
добијати	добијање	да	багремовог уља
добити	добити	да	гил, сок од купина
додавати	додавање	да	различитим јелима, кухињске соли
додати	додати	да	брашна, воде, готовим шампињонима
доливати	доливање	да	воде, млека, супе
досипати	досипање	да	воде
досолити	досољавање	да	хране
дресирати	дресиран	да	ротквица
дробити	дробљен	да	печени лешник, печени кикирики
завршити	затвршити	да	жутим филом
загрејати	загрејан, загревање	да	маст, павлака, маслац, џем, масноће
задржавати	задржавање	да	воде, сока
закиселити	закиселити	да	лимуновим соком, јабуковим сирћетом
закувати	закувати	да	са млаком водом
заледити	заледен	да	плодови мора, шумско воће
залепити	залепити	да	размућеним беланџетом
залити	залити	да	белим вином, умућеним јајетом
заљутити	заљућен	да	уље
заменити	заменити	да	биљним уљима
замесити	замесити	да	(са) млаком водом, (са) топлом водом
замешати	замешан	да	тесто
замјесити	замјесити	да	(са) топлом водом
замотати	замотан	да	батак
замрзнути	замрзавање, замрзнут	да	телетине, паприка, риба, маслина
запећи	запечен	да	тесто
запржити	запржити	да	љутом алевом паприком, примпремљеном запршком
засећи	засечен	да	патлиџан, црни лук

засипати	засипати	да	ситним мрвицама
засладити	заслађен	да	кафа, вода, млеко
засути	засути	да	самлевром чоколадом
затворити	затворити	да	гуменим капицама
зачинити	зачињавање, зачињен, зачинити	да	хране, брашно, алевром паприком, мушкатним орашчићем
зашећерити	зашећерен	да	воће
згњечити	згњечен	да	бели лук, црвени бибер
згуснути	згуснути, згуснут	да	преосталим брашном, млеко
згушњавати	згушњавање	да	чорбе
избегавати	избегаван	да	пржене хране
избланиширати	избланиширан	не	јабукe
изблендирати	изблендиран	не	црвени парадајз
извадити	извађен	да	вишње
изгњечити	изгњечен	да	банана, лешник, пелат, сир
издвајати	издвајање	да	уља
издвојити	издвојен	да	
издинстати	издинстан	не	биндева, јунетина
издробити	издробљен	да	орах, фета, плазма кекс
издубити	издубљен	да	кромпир, парадајз
излагати	излагање	да	излагање намирница струји
изливати	изливање	да	вишка уља
изломити	изломљен	да	кекс, црна чоколада, чоколада
излупати	излупан	да	беланца
излучити	излучивање	да	воде
измешати	измешан	да	са врућим шпагетама, мајонез
измиксати	измиксан	не	воће, са воћним јогуртом, са белим луком
измиксирати	измиксиран	не	јагоде, са белим луком
измлети		да	са белим луком
измрвити	измрвљен	да	наполитанке, кекс, сир, суви рузмарин
измућкати	измућкан	да	павлака
израдити		да	са млевеним кексом (о путеру)
изрезати	изрезан	да	црни лук
изрендати	изрендан	не	кромпир, бундева, сир, пармезан, ђумбир
изрибати	изрибан	да	целер
исећи	исечен	да	црни лук, першун, колач
исецкати	исецкан	да	гљиве, нана, суве шљиве
иситнити	иситњен	да	бели лук, кекс, сир
исјецкати	исјецкан	да	црни лук, лук
искидати	искидан	да	броколи
испаравати	испаривање	да	воде
испасирати	испасиран	не	бели лук, парадајз, спанаћ
испећи	испечен	да	хлеб
испирати		да	са лимуновим соком
исплести	исплетен	да	тесто
испоховати	испохован	не	тиквице
испрати		да	хладном водом, (под) текућом водом
испржити	испржен	да	патлиџан, црни лук, са млевеним месом
испунити	испуњити	да	исеченим купусом, пилећом цигерицом
истопити	истопљен	да	бела ч
истрљати		да	белим луком

истругати	иструган	да	пармезан, рен, сир
истуцати	истуцан	да	ванила, кикирики, бели лук, каранфилић
исфиловати	исфиловати	не	(са) умућеном слатком павлаком
исцедити	исцеђен	да	наранџе
исцепкати	исцепкан	да	бело месо
ишарати	ишарати	да	са истопљеном чоколадом
кандирати	кандиран	да	бруснице, наранџе, воће, ђумбир
карамелизовати	карамелизован	не	шећер
карамелисати	карамелисан	не	шећер
кварити	кварење	да	хране, пекмеца
квасити	квашење	да	кекса, врелом водом
киселити	кисељење	да	поврћа, купуса
комбиновати	комбиновање	да	оброка, намирница, са различитим јелима
кондензовати	кондензован	да	млеко
конзервирати	конзервиран, конзервирање	да	сардина, дагње, инђуни, црвени пасуљ, зелени умак
конзервисати	конзервисан, конзервисање	да	гуњевина, димљена харинга, кукуруз
конзумирати	конзумирање	да	црне чоколаде, хране, јогурта, рибе
користити	коришћење	да	обраног млека
кувати	куван, кување	да	јаја, црна кафа, пшеница, са опраним месом, са осталим зачинима, млека, супе, јела
кухати	кухање	да	јабука, млека, меса, јаја
легирати		да	са мешаним жуманцима
ломити	ломљен, ломљење	да	кекс, лешник, чоколада
љуштити	љуштен, љуштење	да	бадем, поврћа
мазати	мазање, мазати	да	маргарин за мазање, целим јајетом, припремљеним филмом
маринирати	мариниран	да	чорба, јегуља, гљиве, инђуни
мацкати		не	ораховом чорбицом
месити	мешење	да	теста, чоколада за мешење, даска за мешење теста, вангица за мешење теста
мешати	мешан, мешати	да	морска риба, салата, зелен, гљиве, са белим месом
миксати	миксан	не	поврће
млети	млевање, млевен	да	меса, ораха
мљети	мљевен	да	плазма, орах, свињско месо
мрвити	мрвљен	да	плазма, пармезан, сир, тофу
мутити	мућење	да	жица за мућење беланаца, шлага
надевати	надевање	да	паприка, исецканом шунком, тврдим жуманцима, јаја
наденути	наденути	да	следећим надевом, умућеном слатком павлаком
накапати	накапати	да	лимуновим соком, маслиновим уљем
накапљати	накапљати	не	маслиновим уљем
наквасити	наквасити, наквашена	да	хладном водом, жута кора
наливати	наливање, наливати	да	воде, пиринча, пасираним парадајзом
налити	налити	да	белим вином, кувалим парадајзом
намазати	намазати	да	умућеним јајетом, преосалим бутером
намакати	намакање	да	кекс, пециво за намакање
наносити	наношење	да	фил, глазуру
направити	направљен	да	фил, глазуру

напрскати	напрскати	не	лимуновим соком, преосталим уљем
напунити	напуњен, напунити	да	јаја, кромпир, припремљеним надевом, припремљеним филлом
нарасти	нарастање	да	теста
наређати	наређан	да	поврће
нарезати	нарезан	да	шунка, чварци, хлеб
нарендати	нарендан	не	сир, чоколада, јабуке
нарибати	нарибан	да	чоколада, бадем, ђумбир, качкавал
насећи	насечен	да	босиљак, тврди сир
насецкати	насецкан	да	чоколада, бели лук, рузмарин, влашац
настругати	наструган	да	целер, качкавал, рен, босиљак
натапати	натапање	да	млеко за натапање, пишкота, кекса
натопити	натопљен, натопити	да	пишкоте, хладним чоколадним млеком, лимуновим соком
натрљати	натрљати	да	морском сољу, белим луком, уситњеним рузмарином
натрунити	натруњен	да	босиљак, суви босиљак
нафиловати	нафиловати, нафилован	да	тесто
обавити	обавити	да	танком резанцима
обарити	обарен	да	цвекла, коприва, њоке, сува ребра
обликовати	обликован, обликовање	да	печииво, пљескавица, уштипака
обложити	облагање, обложити	да	кристал-шећер за облагање, лиснатим тестом, сувим шљивама
обмотати	обмотати	да	исеченом сланином
обогатити	обогаћивање	да	пите
обојити	обојити, обојен	да	растопљеном посном чоколадом, јаје
обрати	обран	да	павлака, јогурт, млеко
одбацивати	одбацивање	да	воде
одвојити	одвојен	да	млеко
одлежати	одлежан	да	печеница
одмарати	одмарање	да	теста
одмрзнупи	одмрзнут	да	риба
одсећи	одсечен, осећи	да	опраним тиквицама, окрајке
одстранити	одстрањивање, одстранити	да	масноће, опраним паприкама
оивичити	оивичити	да	белим шлагом
окретати	окретање	да	меса, запечених шпагета
ољуштити	ољуштен, ољуштити	да	киселе јабуке, бадем, малим тиквицама
омекшати	омекшан	да	бутер
омотати	омотати	да	димљеном сланином
опколити	опколити	да	прженим печиркама
оплеменити	оплемењивање	да	поврће
опрати	опран, опрати	да	жалфија, шкембићи, пиринач, хладном водом
опустити	опуштен	да	тесто
осолити	осољен	да	риба
оставити	остављање, оставити	да	парадајза, са осталом зимницом
оставити	остављен	да	вода од пасуља
осушити	осушен	да	шунка, кајсија, парадајз
отворити	отворен	да	дагње
отопити	отопљен, отопити	да	чоколада, карамела, са топлим млеком
охладити	охлађен	да	јабука, кора, фил

оцедити	оцеђен	да	тестенина, тиквица, пасуљ, воће
очистити	очишћен	да	блитва, боранија, банана, дагње
панирати	паниран, панирање	да	сир, презле за панирање, брашно за панирање
пасирати	пасиран, пасирање	да	јагода, бели лук, воће, кромпира
пастеризовати	пастеризован	да	цвекла
пећи	печен	да	црвена паприка, пилетина, риба
пирјати	пирјан	да	месо
побиберити	побиберити	да	белим бибером, млевеним бибером
побољшати	побољшање	да	салате за побољшање ароме и укуса
побрашнити	побрашњен	да	урме
повезивати	повезивање	да	јаја за повезивање
подигнути	подизање	да	теста
подлити	подливен	да	сир, млади сир, белим вином
подмазати	подмазивање, подмазати	да	маргарин за подмазивање, маслиновим уљем
познавати	познавање	да	животињских намирница
поквасити	поквасити	да	хладном водом
поклопити	поклопити, поклопљен	да	другом обландом, пиринач
покрити	покрити, покривен	да	хлеб, белим месом
поливати	поливати	да	властитим соком
полити	полити	да	лимуновим соком, маслиновим уљем
помешати	помешан, помешати	да	месо, са исецканим белим луком, са млевеним кексом
попарити	попарити, попарен	да	орак, кипућим млеком
попрашити	попрашити	да	алевог паприком, млевеним бибером
попрскати	попрскати	да	масиновим уљем, растопљеним маслацем
попунити	попунити	да	очишћеним кромпиром
поређати	поређан	да	плазма
посипавати	посипавање	да	вегета за посипавање
посипати	посипање, посипати	да	шећер за посипање, сусам за посипање, са сувим воћем
послуживати	послуживање	да	послуживање:
послужити	послужити	да	са бареним кромпиром, са црним хлебом
посолити	посољен, посолити	да	вода, патлиџан, сецканим лешником
поставити	постављен	да	пишкоте
посути	посути, посут	да	млевеним бибером, мирођијом
потапати	потапање	да	сок за потапање, млеко за потапање
потиснути	потиснут	да	бели лук
потопити	потопљен	да	пахуљице
поуљити	поуљен, поуљити	да	масиновим уљем, топлим водом
пофурити	пофурити	да	врелом водом
поховати	похован, поховање	да	паприка, келј, брашно за поховање
поширати	поширан	не	јаје
правити	прављење, правити	да	колача, теста, са разним воћем
прати	прање	да	буковача
превући	превући	да	следећом глазуrom
преклопити	преклапање, преклопити	да	теста, преосталим хлебом
прекривати	прекривање, прекривен	да	тесто, јело
прекрити	прекрити	да	преосталим кромпиром, чоколадним мрвицама
преливати	преливање, преливати	да	уље за преливање, белим надевом
прелити	прелити, преливен	да	хладном водом, топлим шербетом
премазати	премазан, премазати	да	белим луком, умућеним шлагом, месо

премазивати	премазивање, премазивати	да	улупаном павлаком, маргарином
препећи	препечен	да	лешник, хлеб, сусам, тост
преполовити	преполовљен	да	вишње
препржити	препржен	да	сусам
пресећи	пресечен	да	сардине
претакати	претакање	да	купуса
пречистити	пречишћен	да	путер
пржити	пржен, пржење, пржити	да	скуша, тиквица, меса, са црним луком
припремити	припремљен, припремање	да	беланаца, кобасице, лигње, јела, чорбе
притиснути	притиснути	да	другом обландом
пробадати	пробадање	да	теста
провлачити	провлачење	да	пишкота
продинстати	продинстан, продинстати	не	поморанце, гљиве, месо
прокувати	прокуван	да	маслине, вода, млеко
промешати	промешати	да	са слатком павлаком, са белим луком
пропасирати	пропасиран	да	блитва, дуња, кестен
пропрати	пропрати	да	хвалном водом
пропржити	пропржен, пропржити	да	орах, бадем, сусам, са млевеним месом
просејати	просејан	да	брашно, какао
протиснути	протиснут	да	чешњак
прохладити	прохлађен	да	жуманца, боровнице, кафа
процедити	процеђен	да	кафа, супа, туњевина, бујон
прошарати	прошаран, прошарати	да	сланина, отопљеном чоколадом
прскати	прскан, прскање, прскати	да	лимон, кора, скуваним топлим шербетом
пунити	пуњен, пуњење, пунити	да	пилетина, маслинке, паприка
разблажити	разблажен, разблаживање, разблажити	да	сок, сирће, белим вином
развићи	развијање, развијен	да	тесто
развлачити	развлачење	да	теста
разводнити	разводњен	да	ликер
развући	развучен	да	лиснато тесто
раздробити	раздробљен	да	квасац
разлагати	разлагање	да	хране
размекшати	размекшан	да	чоколада
размутити	размућен, размутити	да	јаја, густин, биљном павлаком
разрадити	разрађен	да	маслац
разредити	разрдити, разређен	да	врелом супом, млаком водом
расећи	расечен	да	пита
распадати	распадање	да	рибе
располовити	располовљен	да	црни лук
распоредити	распоредити	да	по сложеним пишкотата
растањити	растањен	да	тесто
растворити	растворен	да	квасац
растопити	растопљен	да	чоколада, маслац, бутер
растресати	растресање	да	теста
расхладити	расхлађен	да	кафа
рафинисати	рафинисан	да	уље, шећер
ређати	ређање	да	намирница
резати	резан	да	купус
рендати	рендан, рендање	да	шаргарепа, шунка, купуса, чоколада
рибати	рибан	да	гауда, пармезан, тофу сир, трапист

роловати	ролован	не	бело месо
савијати	савијање	да	штрудле, теста
савити	савијен	да	мантије
самлети	самлевен, самлети	да	кафу, бадем, лешник, са црним луком
самљети	самљевен	да	шљиве
саставити	састављање, саставити	да	торте, са охлађеним кремом
сервирати	сервирање, сервирати, сервиран	да	јело, са бареним кромпиром, са ражаним хлебом
сећи	сечен, сечење	да	црни лук, буковаче, кобасице, лука, торте
сецкати	сецкан	да	лук
сипати	сипање	да	пекмеца
сјединити	сјединити	да	са охлађеним филром
сједињавати	сједињавање	да	крема
сјећи	сјечен	да	орак, лук, паприка
скувати	скуван, скувати	да	чорба, кафа, супа, са преосталим млеком
скупљати	скупљање	да	тортиље
слагати	слагање	да	намирница
слепити	слепити	да	скробним брашном
сложити	сложен	да	бурек
служити	служење, служити	да	јело, пихтије, са бареним кромпиром
смрвити	смрвљен	да	бибер
смрзнути	смрзнут	да	бораније, сардела, бакалар, вишње
снижавати	снижавање	да	масноћа
солити	сољен, сољење	да	кикирики, хране
спајати	спајање, спајати	да	ванилица, улупаним шлагом,
спојити	спојити	да	са динстаним поврћем, са посним мајонезом
справљати	справљање	да	хране
спремати	спремање	да	традиционалних јела
спремити	спремљен	да	сос
спречавати	спречавање	да	рака
ставити	ставити	да	са млаком водом, са очишћеним и преполовљеним црним луком
стављати	стављање	да	глазуре
стегнути	стегнут	да	фил
стезати	стезање	да	тест за стезање
стругати	струган	да	чоколада, кора лимуна, ротква
сушити	сушен, сушење	да	мирођија, посољених комада меса
топити	топљен, топљење	да	чоколада, маргарин, сир за топљење
тостити	тостиран	не	сусам
трајати	трајање	да	рок трајања препеличјих јаја
третирати	третирање	да	масти
трудити	труђење	да	меса
тући	тучење	да	меса
туцати	туцан	да	паприка, орах, бибер
увијати	увијање, увијати	да	мрвица за увијање, прохладјеним филром
увити	увијен	да	коленица
угрејати	угрејан	да	млеко
укиселити	укисељен	да	цвекла
уклонити	уклонити	да	оцеђеним паприкама
украсити	украсити	да	умућеним шлагом, маслинама
украшавати	украшавање	да	шлаг за украшавање, за украшавање:

укувавати	укувавање	да	супе
укувати	укуван, укувати	да	парадајз, са провредим соком
улупати	улупати	не	са киселом павлаком
умапати	умакање	да	млеко за умакање
умесити	умешен, умесити	да	са млевеним месом, погачице, сланом млаком водом
умешати	умешати	да	са умућеним јајетом
умотати	умотан	да	месо
умутити	умућен, умутити	да	беланце, павлаку, са киселом водом
упијати	упијање	да	масноћа, уље
упржити	упржен, упржити	да	месо, са млевеним месом
уситнити	уситњен, уситнити	да	бадем, орах, кекс, са куваним јајетом
учврстити	учвршћивање	да	крема
ушећерити	ушећерен	да	јабука, лимун, воће
ушпиновати	ушпинован	не	шећер
фајгати	фајтање	да	вода за фајтање
фарбати	фарбање	да	шлаг, јаја
фаширати	фаширан	да	јунеће месо
филетирати	филетирати	не	рибе
филирати	филиран	не	морска риба, пилетина
филовати	филовање	да	торте, ренданим сиром
филтрирати	филтрирати	да	вода
фламбирати	фламбирање, фламбиран	не	вотка за фламбирање, гамбори
формирати	формирање, формиран	да	колач, ролат, тесто
фригати	фриган	да	лигње
хватати	хватање	да	масноће
хидрирати	хидриран	не	соја
цедити	цеђен, цеђење	да	маслине, сок од наранџе
чистити	чишћење	да	боб
чувати	чување	да	рибе, морских плодова
шарати	шарање	да	торте, јаја
шпиковати	шпиковање, шпиковати, шпикован	да	меса, белим луком, зечетина
шпиновати	шпиновање	да	шећера

Cvetana Krstev, Biljana Lazić

VERBS IN A KITCHEN AND AT A TABLE

Summary

In this paper we present a research of the lexica of the culinary domain in Serbian based on the use of the domain corpus, electronic lexical resources – WordNet and morphologeca dictionaries – and local grammars. We presented the domain characteristics of these resources, how they can be used for research and for mutual enrichment. In more details we showed how verbs used in the culinary domain can be extracted from the domain corpus and how the extracted information can be used to describe these verbs. At the end we gave the list of all verbs extracted using the described approach with some basic information about them.

Сташа И. ВУЈИЧИЋ СТАНКОВИЋ*
Математички факултет
Универзитета у Београду

Весна С. ПАЈИЋ**
Пољопривредни факултет
Универзитета у Београду

УПОТРЕБА ВЛАСТИТИХ ИМЕНА У КУЛИНАРСКОМ ДОМЕНУ

У раду се разматрају задаци аутоматске обраде корпуса текстова који припадају кулинарском домену. Посебно се анализирају специфичности које се тичу препознавања доменских именованих ентитета. Описује се тип именованих ентитета којима се именују намирнице, кулинарски производи, називи јела и кухињског прибора, а у чијој структури учествују властита имена. Назначени су проблеми у аутоматском препознавању оваквих именованих ентитета, као и добијени резултати.

Кључне речи: екстракција информација, препознавање именованих ентитета, доменски специфична лексика, коначни трансдуктори, електронски речници

1. Увод

Предмет овог рада фокусиран је на кулинарски домен, с обзиром на повећану популарност лингвистичких истраживања и аутоматске обраде текстова који припадају овом домену (Ђурафски 2014, Герхарт и др. 2013).

Формирање кулинарског доменског корпуса текстова на српском језику од приближно 14.000 кулинарских рецепата и 1.600.000 простих речи описано је у (Вујичић Станковић и др. 2013). Овај корпус је употребљен за доградњу других лексичких ресурса српског језика доменски специфичном лексиком.

* stasa@matf.bg.ac.rs

** svesna@agrif.bg.ac.rs

Допуњени су електронски речници, тако да сада садрже приближно 3.000 простих речи и полилексичких јединица из кулинарског домена. У њих је уведена ознака за нови тип домена – кулинарски домен (Culinary), као и нови семантички маркери – +Food, +Alim, +Prod, +Meal, +Course, +Uten, +MesApp, +Taste, +WoP, +Cond за означавање хране, намирница, кулинарских производа, оброка, јела, кухињског прибора, приближних кулинарских мера, укуса, начина припреме и стања. Овим семантичким маркерима су означене како нове тако и одреднице електронског речника из кулинарског домена које су постојале пре допуне.

Семантичка мрежа Ворднет за српски језик допуњена је са приближно 1.400 нових концепата чија хијерархија одговара оној која је представљена у принстонском Ворднету (Фелбаум 1998). На основу одредница из електронског речника и Ворднет хијерархије изграђена је онтологија кулинарских приближних мера (Вујичић Станковић и др. 2014, Крстев и др. 2014а).

У даљој аутоматској обради овог корпуса потребно је поред именованих ентитета који припадају општој лексици издвојити и оне са специфичном структуром.

У раду се описује тип именованих ентитета специфичне структуре којима се именују намирнице, кулинарски производи, називи јела и кухињског прибора, а у чијој структури учествују властита имена, (на пример, „Стек Строганов”, „Карађорђева шницла”, „Бечка шницла” или „Сјенички сир” (тачка 2). Назначени су проблеми у аутоматском препознавању оваквих именованих ентитета, добијени резултати (тачка 3), као и планови за даљи рад (тачка 4).

2. Именовани ентитети у чијој структури учествују властита имена

Систем за препознавање именованих ентитета у српском језику препознаје основне типове именованих ентитета – имена особа, називе локација и организација, временске и нумеричке изразе. За њихово препознавање користе се електронски речници и локалне граматике (Крстев и др. 2014б).

Кулинарски корпус који анализирамо поред основних именованих ентитета садржи и доменски специфичне именоване ентитете, као што су ентитети којима се описују приближне мере које се јављају у текстовима рецепата (Крстев и др. 2014а) или у којима се јављају властита имена.

У именованим ентитетима у чијој структури учествују властита имена, антропоними и топоними, губе функцију засебних именованих ентитета и граде именичке синтагме које имају посебну функцију у смислу свог значења, а нису непосредан предмет садржаја опште лексике. Тако на пример, секвенце „говеђа шницла” и „Карађорђева шницла” имају исту структуру (присвојни придев за којим следи именица). Па ипак, у првом случају таква структура припада општој лексици, где означава да је шницла направљена

од говедине. Међутим, када се општи појам „шницла” јави у истој структури у примеру „Карађорђева шницла”, та структура постаје један објекат, једна именичка синтагма, која мора да се анализира као једна реч. Ова структура не носи значење да је шницлу направио Карађорђе или да припада Карађорђу. То је именичка синтагма која представља засебан именовани ентитет чије препознавање захтева посебан приступ, који ће бити разматран у овом раду.

3. Аутоматско препознавање именованих ентитета у чијој структури учествују властита имена

За решавање задатка аутоматског препознавања именованих ентитета у чијој структури учествују властита имена користимо електронске речнике српског језика и коначне аутомате направљене у софтверском алату *Unitex* (Помије 2014).

Морфолошки електронски речници српског језика садрже листе одредница које се састоје од лема простих речи и полилексичких јединица, и одговарајућих морфосинтаксичких, семантичких и других маркера (Крстев 2008). Међу одредницама простих речи садрже 31.748 лема властитих и посебно означених личних имена, а међу одредницама полилексичких јединица 1.653 властита имена.¹

У електронским речницима су облици именице која припада кулинарском домену означени са $N+DOM=Culinary$, топоними су означени са $N+NProp+Top$, облици властитих имена су означени са $N+NProp+Hum$, а из њих изведени присвојни придеви са $A+NProp+Hum$. Анализом кулинарског корпуса издвојили смо четири доминантне структуре именованих ентитета у чијој изградњи учествују властита имена. Прве две граде облици именице која припада кулинарском домену и облици топонима у различитом редоследу ($\langle N+DOM=Culinary \rangle \langle N+NProp+Top \rangle$ и $\langle N+NProp+Top \rangle \langle N+DOM=Culinary \rangle$ структуре), трећу граде облици властитог имена и именице из кулинарског домена која га следи (структура $\langle N+NProp+Hum \rangle \langle N+DOM=Culinary \rangle$), док четврту гради присвојни придев за којим следи именица из кулинарског домена (структура $\langle A+NProp+Hum \rangle \langle N+DOM=Culinary \rangle$).

За сваку од ових структура смо направили одговарајуће коначне аутомате у систему *Unitex*. Пример коначног аутомата који одговара структури присвојног придева за којим следи именица из кулинарског домена приказана је на слици 1.

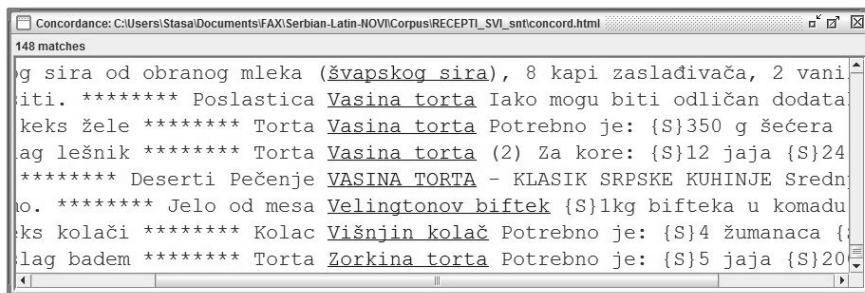
¹ Величина речника дана 10. XII 2014.

Слика 1. Коначни аутомат за препознавање кандидата за именоване ентитете са структуром: присвојни придев за којим следи именица која припада кулинарском домену

Применом коначног аутомата приказаног на слици 1 на текстове кулинарског корпуса препознато је 148 појава оваквих структура у тексту, док је применом коначних аутомата који одговарају структурама $\langle N+DOM=Culinary \rangle \langle N+NProp+Top \rangle$, $\langle N+NProp+Top \rangle \langle N+DOM=Culinary \rangle$ и $\langle N+NProp+Hum \rangle \langle N+DOM=Culinary \rangle$ препознато 1.779, 800 и 1.793 конкорданци редом.

Слика 2 приказује део резултујућих конкорданци након примене коначног аутомата приказаног на слици 1.

Слика 2. Конкорданце настале применом коначног аутомата приказаног на слици 1 над текстовима кулинарског корпуса

Резултујуће конкорданце настале након примене описаних коначних аутомата захтевају накнадну анализу како би се издвојиле именичке синтагме које одговарају захтеву да представљају засебне именоване ентитете. Примера ради, међу кандидатима такви су „Васина торта”, „Карађорђева шницла” или „Кентаки пилетина”. Са друге стране, јављају се и погрешно препознате конкорданце какве су „Кувајте фил” или „Кувајте сируп”, које не представљају засебне именоване ентитете, али су препознате због тога што одговарају траженој структури $\langle N+NProp+Top \rangle \langle N+DOM=Culinary \rangle$ у случају када се „Кувајте” односи на топоним „Кувајт”, који постоји у електронском речнику као:

Kuvajte, Kuvajt.N+NProp+Top+Dr+Gr+CC2=KW:ms5q

Након анализе резултујућих конкорданци добијених применом описаних коначних аутомата и одбацивања погрешно препознатих кандидата, издвојили смо укупно 147 именованих ентитета за доградњу електронских речника. Овим су, између осталих, препознати именовани ентитети: „Америчке крофнице”, „Дижон сенф”, „Бечка шницла”, „Сарајевски бурек”, „Турска

кавурма”, „Лесковачки ћевап”, „Велингтон филе”, „Велингтон стек” и „говедина Велингтон”. Овако издвојеним именичким синтаagmaма се приликом накнадног уноса у електронске речнике придружују одговарајући кодови граматичких категорија и семантички маркери.

4. Закључак и даљи рад

Именовани ентитети који се појављују у текстовима кулинарског домена, а у чијој структури учествују властита имена, постављају различите проблеме, какви су нпр. проблем синонимије или проблем промене по падежима. Примера ради, у именованом ентитету „филе Велингтон” приликом деклинације само ће општи појам „филе” мењати по падежима, а не обе компоненте полилексичке јединице, како важи у општем случају. Зато је потребно да се овакви именовани ентитети посебно препознају и опишу у лексичким ресурсима српског језика.

Представљени резултати у аутоматском препознавању именованих ентитета овог типа посебно су важни у домену екстракције информација, при решавању двосмислености претраживања и машинском превођењу.

Будући задатак је да кроз допуну кулинарског корпуса професионалним материјалима наставимо доградњу и развој наведених лексичких ресурса српског језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујичић Станковић и др. 2014:** Staša Vujičić Stanković, Cvetana Krstev, Duško Vitas, „Enriching Serbian WordNet and Electronic Dictionaries with Terms from the Culinary Domain”, in *The Proceedings of Seventh Global WordNet Conference 2014*, eds. Heili Orav, Christiane Fellbaume, Piek Vosan, University of Tartu, Tartu, Estonia, 127-132.
- Вујичић Станковић и др. 2013:** Сташа Вујичић Станковић и Весна Пајић, „Формирање доменског корпуса – кулинарска лексика”, *Научни саставник слависта у Вукове дане*, 43/3, 51–59.
- Герхарт и др. 2013:** Cornelia Gerhardt, Maximiliane Frobenius, Susanne Ley, „Culinary Linguistics: The chef’s special, volume 10”, John Benjamins Publishing.
- Крстев 2008:** Cvetana Krstev, „Processing of Serbian – Automata, Texts and Electronic Dictionaries”, Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade.
- Крстев и др. 2014а:** Cvetana Krstev, Staša Vujičić Stanković, Duško Vitas, „Approximate Measures in the Culinary Domain: Ontology and Lexical Resources”, in *Proceedings of the 9th Language Technologies Conference IS-LT 2014*, 38-43.

- Крстев и др. 2014б:** Cvetana Krstev, Ivan Obradović, Miloš Utvić, Duško Vitas, „A system for named entity recognition based on local grammars”, *Journal of Logic and Computation*, 24(2), Oxford Journals, 473-489.
- Помије 2014:** Sébastien Paumier, „Unitex 3.1 user manual”. <http://www-igm.univ-mlv.fr/~unitex/UnitexManual3.1.pdf>.
- Фелбаум 1998:** Christiane Fellbaum, „WordNet: An Electronic Lexical Database. Cambridge”, MA: MIT Press.
- Цурафски 2014:** Dan Jurafsky, „The Language of Food: A Linguist Reads the Menu”, W. W. Norton, Incorporated.

Staša I. Vujičić Stanković, Vesna S. Pajić

THE USE OF PROPER NAMES IN THE CULINARY DOMAIN

Summary

The paper discusses the problems of automatic processing of the corpus of texts that belong to the culinary domain. Special attention is given to the recognition of domain named entities. In particular, the structure and recognition of named entities that include proper names, and which are used for foodarticles, culinary products, names of dishes, and utensils, are described. The problems in automatic recognition of such named entities are indicated, as well as the obtained results.

Мирко Д. СПАСИЋ*
Математички факултет
Универзитета у Београду

ПАРАЛЕЛИЗОВАЊЕ НА НИВОУ РЕЧИ СРПСКО-ХРВАТСКОГ КОРПУСА

У раду је представљено паралелизовање текстова из српског и хрватског корпуса на нивоу речи, коришћењем софтверског алата Mgiza++. Експеримент је рађен на два различита корпуса, једном литерарном и другом сачињеном од новинских текстова са интернета. Такође, презентоване су различите статистике упаривања, као и узајамно поређење ова два корпуса.

Кључне речи: паралелни корпус, паралелизовање, упаривање, Mgiza++, српски корпус, хрватски корпус

1. Увод

Истраживања у области паралелних корпуса имају вишеструки значај, од којих се посебно истиче њихово коришћење у улози података за тренинг у апликацијама за обраду природних језика, као што су аутоматско превођење и вишејезично претраживање података. Такође, евидентна је њихова примена у области аутоматске идентификације језика. Из свега овога са намеће да за ову сврху корпуси морају бити ваљано упарени, али пре свега, пажљиво одабрани (Витас 2015). Њихов погрешан избор може проузроковати извођење потпуно погрешних резултата и закључака. Са друге стране, вишејезични паралелни корпуси јесу битни и у теоријским областима, као што су упоредна лингвистика и лексикографија (Витас 2006). Поравнање на нивоу речи се може искористити и за трансфер резултата алата за обраду језика, као што су морфолошки анализатори и програми за одређивање врсте речи (енгл. PoS tagger) са језика за којих их има у огромном броју (нпр. енглески) на језике за које не постоје поменути алати, или су врло ретки и непоуздани (Јаровски 2001).

* mirko@matf.bg.ac.rs

У раду је дат приказ паралелних корпуса над којим су вршени експерименти (тачка 2), кратак опис алата Mgiza++ (тачка 3) и приказани су резултати упаривања коришћењем поменутог софтвера (тачка 4). На крају се налази одељак са закључком (тачка 5) и литературом.

2. О паралелним корпусима

Паралелни текст или битекст представља стопљени документ који се састоји од две верзије текста исте садржине, или два семантички еквивалентна текста, на различитим језицима. Овде се најчешће ради о оригиналном тексту, док други текст представља његов превод, али постоје и битекстови на истом језику, сачињени од два различита превода истог текста.

Упаривање може бити урађено на нивоу пасуса, реченице или речи. На пример, паралелни текст који је упарен на нивоу реченице представља делове оригиналног текста (у овом случају реченице) код којих је свакој придружена одговарајућа реченица из превода. Што је поравнање ситније грануларности, то је задатак тежи. Најједноставнији ниво паралелизовања је упаривање на нивоу пасуса, затим следи упаривање на нивоу реченице, док је ниво речи најзахтевнији (Коева 2012). Типичне проблеме који се могу појавити у овом задатку представљају ситуације у којима у преводу недостају неке речи које се појављују у оригиналном тексту, или обрнуто (речи које се појављују у преводу, али их нема у оригиналу), редослед речи не мора бити исти, једној речи из првог текста одговара више речи из другог (Витас 2006), итд. На основу ових проблема може се стећи утисак колико је аутоматска паралелизација текста нетривијалан задатак.

Већа колекција овако упарених текстова назива се паралелни корпус. У овом експерименту коришћена су два корпуса, поравната на нивоу реченице. Први, литерарни корпус састоји се од познатих дела светске литературе преведених, са једне стране, на српски језик, и са друге стране, на хрватски. Табела 1 приказује величину корпуса. Текстови у корпусу записани су латиничним писмом, кодираним у модификованој верзији ASCII карактерског скупа (тзв. аурора-код).

Аутор	Роман	Број реченица
Хелен Филдинг	<i>Дневник Бриџит Џонс</i>	5918
Џон Роналд Рејл Толкин	<i>Хобит</i>	5686
Џоан Кетлин Роулинг	<i>Хари Потер и камен мудрости</i>	5841
Радјард Киплинг	<i>Књига о џунгли</i>	4060
Марк Твен	<i>Доживљаји Тома Сојера</i>	5186
Станислав Лем	<i>Соларис</i>	5291
Ернест Хемингвеј	<i>Старац и море</i>	1895
Жил Верн	<i>Пут око света за 80 дана</i>	4449

Табела 1: Преглед литерарног корпуса

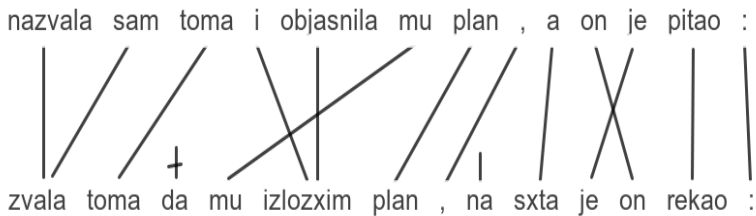
Други корпус формиран је од новинских текстова, објављених на веб-страници Southeast European Times¹. Овде се могу наћи текстови на разним стандардним језицима, који се баве новостима из југоисточне Европе и садржи анализе, интервјуе и коментаре дописника овог портала. Кодна шема овог корпуса је UTF-8, а његова величина изражена бројем реченица је 203989.²

3. О систему Mgiza++

Велики број метода и алата развијених за решавање проблема упаривања заснива се на статистичким анализама. У овом раду ћемо презентovati упаривање на нивоу речи коришћењем софтверског алата Mgiza++, који представља надградњу његовог претходника, алата Гиза++. Надградња се пре свега односи на могућност алата за поравнање да се задатак извршава вишенитно, на више рачунара, не неопходно у континуитету и уз оптимизовано коришћење меморије. Све ово је резултовало скоро линеарним убрзањем извршавања у зависности од броја расположивог броја процесора (Гао 2008). Овај алат не користи никаква линчвистичка предзнања о језицима које упарује, па се може применити за паралелизацију корпуса на било којим језицима. Једина претпоставка од које алат полази, што наравно представља и улаз за поменути алат, јесте упаривање на вишем нивоу, тј. на нивоу реченица. Дакле, користили смо преводе поменутих романа на српски и хрватски стандардни језик, и новинске текстове из другог корпуса који су претходно били упарени на нивоу реченице.

У терминима алата Mgiza++ један од језика се назива почетни (језик на коме је оригиналан текст), а други циљни (језик превода). Наши експерименти су урађени у ова смера, са српског на хрватски и обрнуто.

Слика 1 приказује пример упаривања. Горња реченица је из хрватског превода, а доња из српског:

Слика 1: Пример упаривања

Пре самог упаривања на нивоу речи, паралелни корпус мора бити припремљен. То подразумева презаписивање свих речи малим словима и токени-

¹ <http://www.setimes.com/>

² <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/setimes/>

зацију (одвајање једне речи од осталих суседних). У овом кораку треба са посебном пажњом третирати скраћенице. На пример, у скраћеници „tj.” тачка на крају не треба бити одвојена процесу токенизације. Токенизатор мора водити рачуна о таквим ситуацијама. Пре самог упаривања, токене из корпуса треба класификовати, а класе су неопходне за скривени Марковљев модел (енгл. Hidden Markov model, НММ), затим превести корпус у Гиза формат и срачунати још неке неопходне статистике.

4. Резултати поравнања на нивоу речи

• Поравнање књижевног корпуса

Табела 2 у наставку сумира најрелевантније особине корпуса, као и његовог упаривања, и приказује различите мере, као што су величина корпуса, фреквентност речи у оригиналном језику, као и њихових превода.

Укупан број речи	452338
Укупан број различитих речи	55807
Просечан број појављивања појединачне речи	8.11
Укупан број различитих превода	111629
Просечан број различитих превода једне речи	2.00
Најфреквентније речи са бројем појављивања	je (13673 – 3.02%) i (13229 – 2.92%) se (9601 – 2.12%) da (8287 – 1.83%) u (7077 – 1.56%) na (4666 – 1.03%)
Број различитих речи преведених увек на исти начин	33928 (60.80%)
Укупан број речи преведених увек на исти начин	39734 пута (8.78%)
Број различитих речи преведених увек истом, другом речју	30499 (54.65%)
Укупан број различитих речи са дијалекатским разликама	1251 (2.24%)
Укупан број речи са разликама у наречју	7706 (1.70%)

Табела 2: Резултати поравнања књижевног корпуса

Свака реч из српских превода, у просеку, има 2 одговарајуће речи (синтагме) у текстовима циљног језика. Очекивано, најфреквентније речи су углавном везници, предлози и помоћни глаголи: “je” (3.02%), “i” (2.92%), “se” (2.12%), “da” (1.83%), “u” (1.56%), “na” (1.03%), што се поклапа са фреквенцијама у Корпусу савременог српског језика (Утвић 2015). Оне су скоро увек упарене са истом речју другог корпуса (око 95%). Различитих речи које су преведене увек на исти начин (идентичном речју, или некако другачије) има 33928 (60.80% од укупног броја различитих речи), које су се укупно појавиле 39734 пута (8.78% од укупног броја речи у корпусу). Ово је очекивано, јер што се реч више пута појавила у тексту, то је вероватноћа да буде преведена на различит начин већа. Од ових речи неке су увек превођене идентичном речју (њих 3429 различитих, или 7327 укупно). То су углавном заједничке именице: “džungla”, “otac”, “vuk”, “pas”, “narod”, “petak”... Остале речи (њих 30499 различитих, или 32407 укупно) јесу нама најинтересантније, јер представљају оне које су увек превођене на исти начин, али који се разликује у српском и хрватском стандарду. На пример, српски преводиоци увек користе реч “teča”, док хрватски у тим ситуацијама обавезно употребљавају именицу “tetak”. Такође, у ову групу речи спадају и следећи парови: “dečaci” – “dječaci”, “pesme” – “pjesme”, “Kromerti” – “Cromarty”, “kolena” – “koljena”, “oktobar” – “listopad”, “bauk” – “goblin”, “ura” – “hura”, “pantalone” – “hlače”, “Džeremi” – “Jeremy”, “bekstvo” – “bijeg”, “talas” – “val”, “hleb” – “kruh”, и остале. Редослед навођења је одређен фреквенцијом појављивања у корпусу. Овде се да приметити да од њих, у великом броју, доминирају властита имена, која су у српским преводима транскриптована, док у хрватским преводима нису (“Persi” – “Percy”). У српским преводима користи се јако често аорист, док на истом месту хрватски преводиоци користе перфекат: “rekoh” – “rekla sam / rekao sam / sam rekao”, “sedoh” – “sjeo sam / sam sjeo”, “digoh” – “podignuo sam / sam podignuo”, “htedoh” – “htio sam / sam htio”, “behu” – “su bili”... Такође, евидентан је број речи чија разлика потиче од изговора јата (екавица – ијекавица: “medved” – “medvjed”). Укупано различитих речи код којих се јавља овај варијетет је 1251 (преко 2% укупног броја различитих речи), или укупно 7706 (1.7%). Овај проценат био би и већи ако бисмо бројали и оне парове речи у којима разлика не долази само од изговора, него и од глаголског времена (аорист / перфекат). Присуство, условно речено, „кратизама” проузрокује велики број разлика у упаривању. Неке од карактеристичних разлика које су такође високо фреквентне су: “hiljada” – “tisuća”, “policija” – “redarstvo”, “samoubistvo” – “samoubojstvo”, “doktor” – “liječnik”, “duvan” – “duhan”, “šta” – “što”, “ko” – “tko”, “uopšte” – “uopće”, “voz” – “vlak”, “vazduh” – “zrak”, “sudija” – “sudac”, “advokat” – “odvjetnik”, “komisija” – “povjerenstvo”... Најчешће разлике између међусобно упарених речи представљају варијације типа: “najzad” – “napokon”, “posle” – “nakon”, “nikad” – “nikada”, “zatim” – “a onda”, “vreme” – “doba”, “upita” – “zapita”, “časova” – “sati”, “odjednom” – “iznenada”, “dušo” – “zlato”, “majka” – “mama”, “glasno” – “naglas / na sav glas”, “uzviknu” – “kliknu / kriknu”, “poput” – “kao / nalik”,

“ranije” – “prije”, “lako” – “lagano”, “kome” – “kojemu”, “valjda” – “verovatno”, “dete” – “klinac”, “napolju” – “vani”, “profesorka” – “profesorica”...

При упаривању хрватског корпуса на српски, добили смо приближно исте бројке, те их нећемо овде наводити. Неке од разлика које смо овде открили (а нисмо могли у супротном смеру) су: “ekspresica” – “instant srećka”, “cuge” – “alkoholnih jedinica”. Разлог овоме је то што алат Mgiza++ у овом смеру прави функцију која пресликава речи из реченице на српском на речи реченице на хрватском стандарду, па је могуће двама речима на српском доделити једну хрватску, што није случај у обрнутом смеру.

• Поравнање новинског корпуса

У наставку представљамо табелу сличну претходној, која одговара новинском корпусу.

Укупан број речи	4377542
Укупан број различитих речи	132663
Просечан број појављивања појединачне речи	33.00
Укупан број различитих превода	351673
Просечан број различитих превода једне речи	2.65
Најфреквентније речи са бројем појављивања	je (138186 – 3.16%) u (137458 – 3.14%) i (116121 – 2.65%) da (68509 – 1.57%) za (59914 – 1.37%) na (52078 – 1.19%)
Број различитих речи преведених увек на исти начин	75116 (56.62%)
Укупан број речи преведених увек на исти начин	150261 (3.43%)
Број различитих речи преведених увек истом, другом речју	42512 (12.09%)
Укупан број различитих речи са дијалекатским разликама	4182 (3.15%)
Укупан број речи са дијалекатским разликама	113092 (2.58%)

Табела 3: Резултати поравнања новинског корпуса

Ако бројимо укупан број речи, овај корпус је скоро 10 пута већи од корпуса анализираног у претходном одељку, али како се свака реч у просеку појавила скоро 33 пута, укупан број различитих речи је само 2.38 пута већи. Просечно, свакој речи из српског корпуса одговара 2.65 речи у хрватском корпусу, што је мало већи број него у претходном експерименту. Најучесталије речи заједно са фреквенцијама су: “je” (138186 појављивања), “u” (137458), “i” (116121), “da” (68509), “za” (59914), “na” (52078). У првих шест најфреквентнијих у књижевном корпусу се нашао и повратна заменица “se”, док се она овде налази на седмом месту са 47369 појављивања (1.08% наспрам 2.12%). Предлог “za” има велику учесталост, за разлику од корпуса из претходног одељка, где се он налази тек на четрнаестом месту са фреквенцијом 1956 (1.37% наспрам 0.43%). Сличан удео у укупном броју различитих

речи као и у претходном корпусу чине речи које су преведене увек на исти начин (57%), али су се оне појавиле саме 150261 пута, што је тек 3.4% од укупног броја речи у корпусу, наспрот скоро 9% у претходно анализираним корпусу. Ово је такође очекивано, узимајући у обзир већи просечну учестаност речи у овом корпусу (33 наспрам 8). Идентичном речју су углавном превођена властита имена без разлике у транскрипцији: “Ponte”, “Milorad”, “Merkel”, “Robert”, “Haris”, “Putin”, “Obama”... Мало је већи број речи које су увек превођене на исти начин, који се разликује у српском и хрватском стандарду. Неке од њих су: “Blumberg” – “Bloomberg”, “Sinhua” – “Xinhua”, “Klinton” – “Clinton”, “Ešton” – “Ashton”, “Dejvid” – “David”, “Bećiri” – “Bequiri”, “Rasmusen” – “Rasmussen”, “piraterija” – “piraterstvo”, “vazduh” – “zrak”, “Žak” – “Jacques”, “kolumnista” – “kolumnist”, “Liban” – “Libanon”, “pesnik” – “pjesnik”. Овде, у великом броју, доминирају властита имена, за разлику од литерарног корпуса. И у овом корпусу имамо сличан проценат речи код којих разлика потиче од изговора (“predsednik” – “predsjednik”, “ponedeljak” – “ponedjeljak”, “sreda” – “srijeda”, “nedelja” – “nedjelja”). Још неке карактеристичне разлике су: “evra” – “eura”, “milion” – “milijun”, “tokom” – “tijekom”, “inostranih” – “vanjskih”, “nedelja” – “tjedan”, “kompanija” – “tvrtka”, “region” – “regija”, “Evropa” – “Europa”, “zvaničnici” – “dužnosnici”, “izveštaj” – “izvješće”, “posebno” – “posebice”, “maj” – “svibanj”, “projekat” – “projekt”, “saradnja” – “suradnja”, “grupa” – “skupina”, “saopštiti” – “priopćiti”, “trenutno” – “trenutačno”, “uprkos” – “unatoč”, “direktor” – “ravnatelj”...

5. Закључак

У раду су представљени резултати упаривања на нивоу речи два корпуса на српском и хрватском језику, уз помоћ алата Mgiza++. Дат је кратак увод и мотивација, објашњени основни појмови и представљени су корпуси коришћени у експерименту. Упаривање литерарног корпуса је рађено над реалним српским и хрватским текстовима, и као такво би могло користи за конструкцију ваљане лексичке базе за аутоматско превођење са српског на хрватски стандард, и обрнуто.

ЛИТЕРАТУРА

Витас 2006: Duško Vitas et al., Preparation and exploitation of Bilingual Texts, Lux Coreana, No. 1, 110–132.

Витас 2014: Душко Витас, „О различитости сличног”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/3, 31–49.

- Гао 2008:** Qin Gao, Stephan Vogel, *Parallel Implementations of Word Alignment Tool, Software Engineering, Testing, and Quality Assurance for Natural Language Processing*, pp. 49-57, June, 2008.
- Јаровски 2001:** David Yarowsky and Grace Ngai, Inducing Multilingual POS Taggers and NP Bracketers via Robust Projection Across Aligned Corpora. In Proceedings of NAACL-2001, pp. 200–207.
- Коева 2012:** Svetla Koeva et al., Bulgarian-English Sentence- and Clause-Aligned Corpus. In Proceedings of the Second Workshop on Annotation of Corpora for Research in the Humanities (ACRH-2), Lisbon, 29 November 2012, Lisboa: Colibri, 2012, pp. 51–62.
- Утвић 2014:** Милош Утвић, „Листе учестаности Корпуса савременог српског језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/3, 241–262.

Mirko Spasić

WORD ALIGNMENT OF SERBO-CROATIAN CORPUS

Summary

In this paper, we present procedure and results of word alignment of texts from Serbian and Croatian corpora, using software tool Mgiza++. The experiment was performed on two different corpora, the literal one, consisting of well-known works of world literature, translated to Serbian and Croatian, and the other one, made up of news articles downloaded from the web site of Southeast European Times. Also, we give the different statistics of the alignment, as well as the mutual comparison of these corpora.

САДРЖАЈ

I

Милан В. СТАКИЋ ДУБЛЕТНИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ ОД ПРЕЗЕНТСКЕ ОСНОВЕ	7
Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ ИНСТРУМЕНТАЛ ПРОСЕКУТИВНИ ПРЕМА ДРУГИМ ОБЛИЦИМА СЛИЧНОГ МЕСНОГ ЗНАЧЕЊА (’ПО’ + ЛОК., ’КРОЗ’ + АК. И ’ДУЖ’ + ГЕН.).....	23
Драгана Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ ДЕМИНУТИВНО-ПЕЈОРАТИВНИ ГЛАГОЛИ ИЗВЕДЕНИ СУФИКСИМА <i>-АКА</i> , <i>-АРА</i> И <i>-АТА</i>	39
Снежана П. ВУЧКОВИЋ ЛЕКСИЧКО И ЕТИМОЛОШКО ГНЕЗДО КАО ОБЈАКАТ ДИЈАХРОНИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА ЛЕКСИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	63
Весна Р. КРАЈИШНИК Весна Ј. ЛОМПАР ИСКУСТВА У ОНЛАЈН НАСТАВИ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА ЗА НИВО А1	75
Божо Б. ЋОРИЋ О ИМЕНИЦАМА НА <i>-ИЗАЦИЈА</i> ПО ДРУГИ ПУТ.....	85
Вељко Ж. БРБОРИЋ НЕКЕ ДИЛЕМЕ ОКО ПИСАЊА ВЕЛИКОГ И МАЛОГ СЛОВА	91

II

Душко М. ВИТАС Цветана Ј. КРСТЕВ НАЦРТ ЗА ИНФОРМАТИЗОВАНИ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА	105
Цветана Ј. КРСТЕВ Биљана ЛАЗИЋ ГЛАГОЛИ У КУХИЊИ И ЗА СТОЛОМ	117

Сташа И. ВУЈИЧИЋ СТАНКОВИЋ Весна С. ПАЈИЋ УПОТРЕБА ВЛАСТИТИХ ИМЕНА У КУЛИНАРСКОМ ДОМЕНУ	137
Мирко Д. СПАСИЋ ПАРАЛЕЛИЗОВАЊЕ НА НИВОУ РЕЧИ СРПСКО-ХРВАТСКОГ КОРПУСА	143

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'367(082)

811.163.41'373(082)

НАУЧНИ састанак слависта у Вукове дане
(44 ; 2014 ; Београд)

Српски језик и његови ресурси: теорија,
опис и примене. 3 / 44. научни састанак
слависта у Вукове дане, Београд,
11-14. IX 2014. – Београд : Међународни
славистички центар, 2015 (Београд :
Чигоја штампа). – 152 стр. : илустр. ;
24 cm. – (МЦЦ, ISSN 0351-9066)

Тираж 100. – Напомене и библиографске
референце уз текст. – Библиографија
уз сваки рад. – Summaries.

ISBN 978-86-6153-305-1

a) Српски језик – Синтакса – Зборници

b) Српски језик – Лексика – Зборници

COBISS.SR-ID 217309452